

ЕКОНОМІКА

3(48) - 2017 ТА ПРАВО

СЕРІЯ «ЕКОНОМІКА», СЕРІЯ «ПРАВО» ECONOMICS AND LAW

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ ■ ЗАСНОВАНИЙ У СЕРПНІ 2001 р. ■ ВИХОДИТЬ 3 РАЗИ НА РІК ■ КИЇВ

*Економіці — правове забезпечення,
законам — економічне обґрунтування*

ЗМІСТ

Від головного редактора

МАМУТОВ В.К. Заинтересованность и самоусиление 3

Серія «Право»

Теорія і історія господарського права та процесу

АПАНАСЕНКО К.І. Дозвільні правовідносини у сфері господарської діяльності та інші правовідносини дозвільного характеру 16

ДЖУМАГЕЛЬДІЄВА Г.Д., ЕРЕМЕЄВА Н.В. Економіко-правова сутність та структура енергопростору 27

Проблеми модернізації господарського законодавства

ГАРАГОНІЧ О.В. Припинення господарської правосуб'єктності акціонерних товариств шляхом ліквідації 38

ФАДІЄВ А.В. Управління ризиками у договорі аутсорсингу 48

Господарсько-правові порівняльні дослідження

УСТИМЕНКО В.А. Проблеми та перспективи реалізації положень Угоди про асоціацію з ЄС: економіко-правові аспекти 54

CONTENTS

From Chief Editor

MAMUTOV V.K. Interest and self-reinforcement 3

Series Law

Theory and history of economic law and procedure

APANASENKO K.I. Permissive legal relationships in the sphere of economic activity and other relationships of the permissible character 16

DZHUMAGELDIYEVA H.D., EREMEEVA N.V. The economic and legal essence and structure of the energy space 27

Problems of modernization of economic legislation

HARAHONYCH O.V. Termination of the economic legal personality of the joint-stock company by liquidation 38

FADIEIEV A.V. Risk management in the outsourcing contract 48

Economic and legal comparative researches

USTYMENKO V.A. Problems and prospects for Implementing the Agreement on the association with the EU: economic and legal aspects 54

ЛУКАЧ І.В. Розвиток поняття про конкуренцію в американській та європейській правових доктринах	63
Теоретико-практичні питання розвитку правової системи України	
БРИГІНЕЦЬ О.О. Сутність комерційної або банківської таємниці як об'єкта злочинних посягань	69
ГУДІМА Т.С. Проблеми правового визначення основних функцій Національного банку України	74
ТРЕГУБ О.А. Колізії та «сірі зони» у правовому регулюванні відносин у сфері поводження з відходами	81

Серія «Економіка»

Економіко-правові проблеми регіонального розвитку	
ЗАБЛОДСЬКА І.В., АХРОМКІН Є.М., САЄНКО П.О. Оцінювання ефективності розвитку об'єднаних територіальних громад	88
ГРЕЧАНА С.І. Фіскальна децентралізація в контексті розвитку об'єднаних територіальних громад в Україні	95
РОГОЗЯН Ю.С. Підготовчий етап розробки стратегії розвитку об'єднаної територіальної громади	102
ПЕРЕПЕЛЮКОВА О.В. Сучасні ризики агропромислової галузі регіонів у контексті розвитку міжнародного бізнесу	106
Економіка праці та соціальна політика	
ВОЛКОВА А.О. Принцип справедливості та його відображення у тарифній політиці держави у сфері житлово-комунальних послуг	110
ІЗЮМЦЕВА Н.А. Інноваційні методи пошуку персоналу	118
МЕЛЬНИКОВА М.В., ГРАДОБОЄВА Є.С. Сфера житлово-комунальних послуг міста: особливості функціонування та можливості розвитку	124
Економіко-правові проблеми сталого розвитку	
КОРСАКОВА О.С. Регулювання діяльності вітчизняної банківської системи відповідно до рекомендацій Базельського комітету	132
СЕМЕНЧА І.Є., ЄРІНА М.І. Актуальні питання функціонування банків України на сучасному етапі перебудови банківської системи	138
Рецензії, відгуки, повідомлення	
РЕЗОЛЮЦІЯ міжнародної науково-практичної конференції «Досвід об'єднання територіальних громад на сході України: економіко-правові аспекти» (26—27 вересня 2017 р., м. Київ)	144

LUKACH I.V. The development of the concept of competition in American and European legal doctrines	63
Theoretical and practical issues of development of the law system of Ukraine	
BRYHINETS. O.O. The essence of commercial or bank secrets as objects of criminal encourages	69
HUDIMA T.S. Problems of legal definition of the main functions of the National Bank of Ukraine	74
TREHUB O.A. Conflicts and «gray zones» in legal regulation in sphere of waste management	81

Series Economy

Economic and legal problems of regional development	
ZABLODSKA I.V., AHROMKIN E.M., SAENKO P.O. Assessment of development effectiveness of united territorial communities	88
HRECHANA S.I. Fiscal decentralization in the context of development of the united territorial communities in Ukraine	95
ROHOZIAN Yu.S. Preparatory stage of the development strategy of the united territorial community	102
PEREPELYUKOVA. O.V. Modern risks of the agricultural industry of the region in the context of development of international business	106
Labor Economics and Social Policy	
VOLKOVA A.O. The principle of equity and its reflection in the tariff policy of the state in the field of housing and communal services	110
IZIUMTSEVA N.A. Innovative methods of searching the personnel	118
MELNYKOVA M.V., GRADOBOIEVA Ye.S. Sphere of city's housing services: features and possibilities for development	124
Economic and legal issues of sustainable development	
KORSAKOVA O.S. Regulation of the domestic banking system in accordance with the recommendations of the Basel Committee	132
SEMENCHA I.Ye., YERINA M.I. Actual questions of the functioning of banks of Ukraine at the present stage of the banking system reform	138
Reviews, comments, messages	
RESOLUTION of the international scientific and practical conference «The Experience of the Association of Territorial Communities in the East of Ukraine: Economic and Legal Aspects» (September 26-27, 2017, Kyiv)	144

УДК 346.14 + 334.7

В.К. МАМУТОВ, академик НАН Украины и НАПрН Украины,
Институт экономико-правовых исследований НАН Украины, г. Киев

ЗАИНТЕРЕСОВАННОСТЬ И САМОУСИЛЕНИЕ

Ключевые слова: самоусиление, хозяйственное законодательство, поступательное развитие, производственная кооперация, государственный интерес, кодификация.

Рассмотрены отдельные примеры развития высокотехнологических отраслей Украины: ракетно-космической и авиастроительной. Отмечено, что при наличии внешних неблагоприятных факторов для промышленности Украины удачное переориентирование кооперационных связей способно в перспективе послужить толчком для поступательного развития в условиях стабильности правовой системы. Приведены некоторые исторические и современные примеры успешной модернизации законодательства путем его кодификации.

Производственная кооперация как основа поступательного развития экономики. Между интересом индивида и его целесообразной деятельностью, подчиненной удовлетворению возникшей у него потребности, встают опосредующие звенья, а именно: **заинтересованность** индивида в удовлетворении потребности; побуждающий мотив к целесообразному деятельному удовлетворению потребности, к волевой реализации этого **самоусиления**, а через них — к реализации объективно существующего интереса. Существование взаимоисключающих интересов в жизненной сфере человеческого индивида противоречит самим основам его индивидуальной жизнедеятельности, а поэтому один из этих интересов должен быть принесен в жертву другому. Господствовать в жизненной сфере индивида может только один из противоположных интересов. В связи с этим возникает вопрос: а возможно ли подобные рассуждения применить к внешнему и внутреннему поведению государства? Ведь у любого государства тоже есть интересы. Совпадающие с интересами граждан или нет, совпадающие с интересами соседних стран или диаметрально им противоположные. Кажется, что в стабильности экономики заинтересованы и граждане, и государство как выразитель их интересов. В обилии различной информации, в потоке событий сложно уловить именно такой интерес, отталкиваясь лишь от непосредственного восприятия такого материала.

Например, довольно болезненная и дискуссионная тема разрыва кооперационных связей с Российской Федерацией (РФ). В чем интерес государства? Естественно, в сохранении таких связей (которые еще считаются «традиционными»), в их расширении, как в ассортиментном, так и в географическом аспектах, состоит государственный интерес. Но с 2014 г. проводится политика разрыва кооперационных связей в различных отраслях промышленности, бывшей некогда

единым хозяйственным комплексом. С одной стороны, этот процесс инициирован не Украиной, как во многих СМИ пытаются нам представить. Провозглашенная политика «импортозамещения» в РФ, переманивания ключевых кадров, открытое копирование (заимствование) технологий, а то и прямое их воровство путем вывоза проектной и технической документации (случай с донецким заводом «Топаз») или промышленных мощностей (завод «Юность», г. Краснодар Луганской области; Луганский машиностроительный завод имени Пархоменко; Завод горноспасательной техники «Горизонт», г. Луганск и десятки других примеров), разворачиваемых потом на давно пустующих промышленных площадках. Естественно, уже даже официальные лица в РФ признают открытый провал так называемого «импортозамещения» по многим позициям. Ведь источниками такого «импортозамещения» выступают либо невероятные финансовые вливания в форсирование научно-проектных изысканий (со всеми вытекающими коррупционными рисками), либо указанный выше путь.

Понятно, что Украина была вынуждена реагировать на подобные факты. В связи с этим было принято решение СНБО от 27.08.2014 «О мерах по усовершенствованию военно-технической политики», которым предписывается принять меры о прекращении экспорта в РФ товаров военного назначения и двойного использования Российской Федерацией, «за исключением космической техники, которая применяется для исследований и использования космоса в мирных целях, в рамках международных космических проектов» [1]. Этот подход в сложившейся ситуации оправдан, т. к. за заказами как из РФ, так и из ЕС и США стоят тысячи рабочих мест, заключены долгосрочные контракты (некоторые из них сроком до 2021 г.), которые нужно выполнять. А закупки материалов и оборудования продолжают иметь двусторонний характер.

«Чтобы отойти от закупок комплектации из Российской Федерации, необходимо вносить изменения в документацию, и конструкторы вместе с технологами должны разработать варианты для таких изменений. Если в конструкторской документации прописана определенная марка стали, элемент, в таком случае завод не может произвести замену по соб-

ственному усмотрению. Поэтому КБ «Южное» было дано поручение найти возможности для импортозамещения», — заявил экс-глава Государственного космического агентства Украины (ГКАУ) Любомир Сабадош [2]. В итоге, 26—27 июля 2016 г. только с ООО «Илеко» (РФ) Южмашем было заключено два соглашения на поставку стали, меди и никеля на сумму 6,06 млрд руб. (или около 2,25 млрд грн).

По информации Департамента маркетинговых коммуникаций государственного предприятия «Южмаш», 28.04.2017 был заключен контракт между указанным предприятием и компанией *S7 Sea Launch Limited* на производство и поставку ракет-носителей серии «Зенит». В целом контракт предусматривает изготовление 12 ракет-носителей для использования в программах «Морской старт» и «Наземный старт» для исследований и использования космоса в мирных целях в рамках международных космических проектов. Сейчас (на момент размещения данного сообщения от 02.06.2017 — *авт.*) в производстве находится две ракеты модификаций «Зенит-3LS» и «Зенит-3SLБ» [3].

S7 Group — российский холдинг, охватывающий 10 компаний, занимающихся организацией и выполнением авиаперевозок, путешествий, техническим обслуживанием воздушных судов, обучением авиационного персонала. В его состав входит также компания, основная деятельность которой — запуск ракет космического назначения и выведение космических объектов на орбиту. Группа компаний *S7* в 2016 г. выкупила космодром «Морской старт» у корпорации «Энергия».

Сумела ли РФ «импортозаместить» украинские комплектующие для ракетной техники? На бумаге (и в официальной отчетности) — да. Однако стоит лишь вспомнить статистику катастроф за 2014—2017 гг., как этот факт становится мифом со многими неизвестными и туманными перспективами вообще для российской космонавтики, как для научно-исследовательской, так и коммерческой. Научно-технический прогресс в глобализованном мире не стоит на месте, частные корпорации в США стали обладать достаточным научно-техническим потенциалом и производственными мощностями (в глубокой кооперации, естественно) для запуска частных космических аппаратов, которые превосходят

«государственные» аналоги США, ЕС и РФ по полезной коммерческой нагрузке выводимых аппаратов на орбиту. Вообще все чаще звучат мнения, что **соревноваться в технологическом прогрессе с глобализированным миром нет смысла: страна, делающая упор на «импортозамещение» (а точнее — на самоизоляцию) априори начинает проигрывать** как в конечной цене продукта, так и в его качестве (полезных для науки или коммерции свойствах). Поэтому Украина активно (пусть этот переход и болезненный) включается в международное «кооперационное» движение в ракетно-космической отрасли со многими странами, а РФ, в свою очередь, сознательно или под давлением примененных санкций, из него выпадает, в первую очередь, за счет системного «выдавливания» украинской продукции со своего рынка с целью спровоцировать кризис в экономике Украины и обвинить в этом же украинскую сторону.

Еще одним успешным проектом по кооперации в сфере ракетной техники можно считать разработку тактического ракетного комплекса «Гром-2» (реанимация так и не завершенного проекта «Сапсан») в двух вариантах: для Вооруженных сил Украины и в экспортном исполнении при финансовой поддержке Саудовской Аравии, заинтересованной в дальнейшей закупке данной техники. Первые испытания такого комплекса уже проведены в 2017 г., и сотрудничество, скорее всего, выходит на «финишную прямую». Этот пример показателен: как за деньги иностранного инвестора получить разработку высокого класса, при этом инвестор (Саудовская Аравия) получит комплекс с ограниченным международными соглашениями радиусом действия, а ВСУ — полноценную версию, изготовленную преимущественно из отечественных комплектующих с привлечением, конечно, и иностранных разработок в отдельных «проблемных» случаях, где Украина уже утратила производственный потенциал или аналоги значительно отстают и не соответствуют сегодняшним реалиям. В проекте уже сегодня задействовано до 50 отечественных предприятий.

Кооперация же в космической отрасли именно в 2017 г. (после, видимо, тяжелого переговорного процесса и конструкторских переработок существующих разработок) с парт-

нерами из ЕС получила второе дыхание. Во Французской Гвиане (территориально находится в Южной Америке) в ноябре 2017 г. с космодрома Куру была успешно запущена европейская ракета-носитель *Vega* с украинским двигателем. Маршевый двигатель РД-843-4 ракеты-носителя разработан государственным предприятием «Конструкторское бюро «Южное» и изготовлен государственным предприятием «Южный машиностроительный завод им. А.Н. Макарова».

12.11.2017 с космодрома Уоллопс (США) произведен пуск ракеты-носителя *Antares*, которая вывела на околоземную орбиту грузовой космический корабль *Cygnus CRS OA-8*. Данный корабль доставил на Международную космическую станцию 3,4 т полезного груза, запасы пищи, научного оборудования, а также произвел утилизацию отходов с МКС. Участие Южмаша в этом проекте заключается в производстве основной конструкции первой ступени ракеты-носителя. Данный пуск уже стал седьмой миссией по доставке грузов на МКС в рамках контракта с NASA [4].

Стоит ли говорить, что на данном специфическом рынке недобросовестная конкуренция и происки конкурентов — не редкость? Так, недавно в связи с активизацией противостояния Северной Кореи и союзников США Украина умышленно была втянута в очередной скандал относительно распространения ракетно-космических технологий. Как оказалось позднее, согласно размещенной в СМИ официальной информации от Южмаша, в июне 2017 г. Украина продала Южной Корее программное обеспечение для расчета теплопередачи в камере сгорания жидкостного двигателя ракеты-носителя космического назначения. Кроме того, ранее в ноябре 2016 г. Украина продала Южной Корее эскизный проект верхней ступени ракеты-носителя. Соответствующие контракты южнокорейская компания *Hanwha Corporation* подписала с украинским внешнеэкономическим государственным предприятием «Спецтехноэкспорт», входящим в структуру государственного концерна «Укроборонпром». Об этом свидетельствует база данных международного портала экспортно-импортных операций *ImportGenius* [5]. Естественно, информация о передаче каких-либо технологий Северной Корее не нашла подтверждения.

Конечно, двигатель или программное обеспечение — это не вся ракета, но опыт такого сотрудничества сегодня бесценен. Как с точки зрения совершенствования технологий, их адаптации для дальнейшего участия в международных проектах, так и создания впоследствии собственного конкурентоспособного продукта на данном закрытом и ограниченном различными международными соглашениями рынке. Участие в подобных проектах — это также имидж страны: по факту участницы «закрытого клуба» космических держав, куда так просто не пускают, даже если вы обладаете деньгами. Важны лишь технологии, научная школа и проектно-конструкторский потенциал, и, можно сказать, опыт, который в такой сфере деятельности получить даже в век информационных технологий просто невозможно. Например, для Китая, Южной Кореи, Индии и Бразилии не смотря на многие слагаемые успеха (целенаправленная государственная политика, громадные финансовые ресурсы) данные проекты оказались неподъемными, и лишь Китай после напряжения всех сил, ресурсов, покупки отдельных (преимущественно российских) технологий смог достичь некоторого прогресса (со значительным отставанием) в этой сфере. И эти страны в международные проекты, организуемые ЕС, США или Японией, приглашать не спешат. В связи с этим, Украина становится уникальным участником движения космической кооперации, открытым к совместным проектам со всеми странами, являясь также страной геополитически незаангажированной, в отличие от США, РФ или ЕС.

К слову, о скандалах и об обострении конкурентной борьбы на рынке ракетно-космических технологий, и о добросовестности поведения «бывших» партнеров по данной отрасли. Как уже сказано выше, намеренное препятствование присутствию Украины на своем рынке путем реализации различных программ импортозамещения или прямого отказа (запрета импорта) от совместных проектов с одновременным стремлением возложить за это вину на Украину, стало явлением повсеместным.

В авиастроении, не смотря на все трудности, тоже наметились позитивные сдвиги в направлении самоусиления производственного потенциала, переориентации кооперацион-

ных связей с «традиционных» (прежде всего — РФ), углубления уже существующего международного сотрудничества, привлечения инвесторов к существующим разработкам. При этом акцент делается на «импортозамещение» российских комплектующих путем организации производства на отечественных предприятиях или адаптации в конструкцию иностранных аналогов, использование которых открывает возможности для экспорта продукции в страны ЕС, в Канаду и т. д. Однако и здесь не прекращаются нападки и на отечественный авиапром, который в некоторых СМИ активно «хоронится» по вине именно украинской стороны. И аргументация здесь: от «умышленного разрыва кооперационных связей по собственной инициативе» (интересно, исходя из каких таких интересов? Интересы в «умышленном развале собственной экономики?»), до «умышленного навязывания извне такого решения» (понятно, «извне», а именно — из РФ транслируется тезис о «внешнем управлении Украиной» при одновременной политике выдавливания украинской продукции административными методами — методами прямого запрета по надуманным, сфабрикованным обстоятельствам). Понятное дело, признаки нездоровой конкуренции здесь очевидны.

Так, недавно все СМИ облетело сообщение, что АО «Мотор Сич» проводит испытания лопастей собственного производства к вертолетам Ми-24. Об этом сообщил заместитель Министра экономического развития и торговли Украины Юрий Бровченко. «Мотор Сич» за собственные оборотные средства совместно с иностранными инвесторами создало производство лопастей, которые сейчас проходят испытания», — сказал Бровченко. Он добавил, что до конца года Украина получит лопасти отечественного производства практически по всей номенклатуре. В Украине не производятся лопасти для вертолетов Ми-24, которые состоят на вооружении украинской армии. Такие детали раньше закупались в РФ. Более того, «в этом году мы работаем над развитием вертолетной техники, — отметил председатель наблюдательного совета, директор по связям с общественностью предприятия Анатолий Малыш. — Если раньше мы шли по пути модернизации, затем — модификации, то сейчас готовимся к запуску вертолетов собствен-

ного производства. Вертолеты — это наше будущее. Надеюсь, в следующем году будут результаты» [6]. То есть сегодня уже можно говорить о завершении работ по организации производства не отдельных комплектующих (в первую очередь — двигателей), а конечного продукта — вертолета. Все это с учетом, опять-таки, разрыва «традиционных» кооперационных связей и попытки отказа российской стороны от двигателей на основании все той же «политики импортозамещения» (целенаправленного выдавливания украинской продукции с российского рынка). В этом году Запорожскому АО «Мотор Сич» исполняется 110 лет. Сейчас штат работников насчитывает до 25 тыс. человек.

Но невозможность разрыва связей обосновывается еще, например, одним нюансом. В соответствии с действующими международными стандартами и учредительными материалами в области поддержания летной годности, которые изложены в Приложении 8 к Конвенции о международной гражданской авиации ICAO (*International Civil Aviation Organization*) «Летная годность воздушных судов» и в Руководстве ICAO по летной годности, Doc 9760, организация разработчика остается ответственной за сохранение целостности конструкции самолета. Для ведомств гражданской авиации представители организации-разработчика обязаны оставаться контактными лицами при решении проблем, которые могут потребовать разработки корректирующих мероприятий. Самолеты семейства Ан (в частности и самолет Ан-124-100 «Руслан»), произведенные и / или спроектированные ГП «Антонов», эксплуатируются и в РФ. Кроме того, невыполнение «Антоновым» и Украиной обязательств, обусловленных целым рядом международных правил и отечественным законодательством, приведут к применению соответствующих международных санкций. В частности, к запрету международных полетов самолетов марки «Ан», а также к передаче функций разработчика другим органам, уполномоченным страной-эксплуатантом воздушных судов. Именно с целью соблюдения своих обязательств, по межведомственному согласованию с полномочными министерствами и ведомствами Украины, согласно письму-разъяснению Госэкспортконтроля Украины, на договорной основе спе-

циалисты ГП «Антонов» выполняют работы по оценке технического состояния самолета Ан-124-100 «Руслан» ООО «Авиакомпания «Волга-Днепр», не входящей в перечень компаний, к которым согласно решению СНБО Украины применяются санкции. Указанный самолет имеет Свидетельство о регистрации гражданского воздушного судна и может использоваться только в целях обеспечения потребностей граждан и экономики. Таким образом, ГП «Антонов» как разработчик авиационной техники действует в соответствии с действующим законодательством Украины и международными авиационными правилами [7].

Возвращаясь к вопросу развития международных кооперационных связей в авиастроении, участницей которых является Украина, следует вспомнить два проекта.

Первый — возобновление программы по самолету Ан-225 «Мрия» — одного из самых больших и грузоподъемных самолетов в мире, который на сегодняшний день пока что существует в единственном экземпляре.

Предполагалось использование Ан-225 в качестве первой ступени системы воздушного старта космического корабля, что требовало от самолета грузоподъемности не менее 250 т. Так как блоки ракеты-носителя «Энергия» и сам «Буран» имели габариты, превышающие размеры грузового отсека Ан-225, на самолете предусматривалось крепление наружных грузов. Теперь же этот самолет ориентирован на специфический, из года в год расширяющийся, рынок габаритных воздушных перевозок. То есть на такой самолет в мире объективно существует спрос. Второй экземпляр находится на производственных площадках ГП «Антонов» в определенной степени готовности. 30.08.2016 ГП «Антонов» и китайская компания *Aerospace Industry Corporation of China (AICC)* подписали Соглашение о сотрудничестве по программе Ан-225. Таким образом, стороны выразили намерения относительно долгосрочного сотрудничества, которое предусматривает на первом этапе постройку второго модернизированного экземпляра самолета Ан-225 «Мрия» в ГП «Антонов» и его поставку компании AICC, а также создание на втором этапе совместного серийного производства Ан-225 в Китае по лицензии ГП «Антонов». Оба этапа будут реализованы на условиях отдельных контрактов [8]. Речь идет о реани-

мации давно заброшенного проекта, для реализации которого ранее не было ни средств, ни потребности.

Второй проект связан с разработкой и производством нового самолета «Антонова» — Ан-132Д, который весной 2017 г. уже выполнил свой первый полет. Программа создания Ан-132 реализуется по контракту с заказчиком из Королевства Саудовская Аравия, в тесном сотрудничестве с Научно-техническим Центром имени Короля Абдулазиза (KACST) и компанией *Taqnia Aeronautics Co.* В проекте задействованы предприятия авиационной отрасли Украины и ведущие компании-поставщики авиационной промышленности мира [9]. Ан-132Д стал первым самолетом «Антонова» без российских комплектующих, западные аналоги обошлись Украине дешевле. Об этом заявил директор программы самолетов Ан-132 Александр Хохлов, сообщает корреспондент Укринформ. «Благодаря евроинтеграционному вектору Украины, а также тому, что Украина имеет таким партнером страну, являющуюся реальным геополитическим игроком в мире, — Саудовскую Аравию, у нас не было каких-то дополнительных препятствий для получения комплектующих от наших западных партнеров, все с удовольствием шло на сотрудничество», — сказал Хохлов. По его словам, Ан-132Д обновлен на 95 %: топливные системы, двигатели, винты, система кондиционирования, гидравлическая система и система управления самолета. «Почти все комплектующие обошлись дешевле, чем аналоги из Российской Федерации, поскольку западные фирмы, поставщики комплектующих, имеют крупносерийное производство своих комплектующих и за счет этого могут удерживать конкурентную цену на рынке, чего не имеют российские производители», — объяснил директор программы. Кроме Украины, участие в создании Ан-132Д принимали Канада, США, Великобритания, Германия, Франция [10].

Отметим, что проект создания не нового, но глубоко переработанного самолета реализуется с февраля 2016 г. То есть данный феноменальный результат в такое короткое время достигнут благодаря именно международной кооперации, а удешевление многих комплектующих за счет, как было сказано, их более массового производства, — приятное

дополнение, позволяющее повысить конкурентные преимущества данного самолета. Ну а вынужденная глубокая переработка конструкции служит модернизации самолета, его, если хотите, осовремениванию.

Кто от этого выиграл? Российский производитель, уже перебивающийся случайными заказами от «внутренних» потребителей из РФ и, видимо, с каждым годом теряющий украинского заказчика? Именно через Украину, через реализацию ее совместных международных проектов российские комплектующие (которые использовались в тех же космических аппаратах или самолетах) выходили на внешние рынки, завоевывали некоторую деловую репутацию. **Самоусиление не означает самоизоляцию. В глобальном мире стоит использовать преимущества кооперации, взаимовыгодного сотрудничества. Данные преимущества стоит закреплять в международных дву- и многосторонних соглашениях.**

Между тем, Президент Украины подписал Закон «О ратификации Соглашения (в форме обмена нотами) между Правительством Украины и Правительством Соединенных Штатов Америки о возобновлении действия Соглашения между Правительством Украины и Правительством Соединенных Штатов Америки о сотрудничестве в сфере науки и технологий» [11]. Данный документ предоставляет широкие возможности для кооперации в сфере разработки и производства наукоемких видов продукции, в том числе военного назначения. Документ будет способствовать углублению кооперационных связей, а также служить маркером доверия к украинским производителям, что позитивно скажется на имидже отечественных производителей, послужит основой для проявления иностранными компаниями интереса к отечественным разработкам и приглашениям к сотрудничеству в различных сферах. А это — рабочие места, приток инвестиций, реализация уже порядком залежавшихся или вообще замороженных проектов. В общем — надежная **основа для поступательного развития**, преодоления кризиса в экономике страны, модернизации производства, привлечения прогрессивных технологий с целью комплексного усовершенствования собственных разработок и т. д. И не следует думать, что нас топят, выбрасывают за борт, как кому-то хочется думать. С нами хотят коопе-

рироваться и сотрудничать. Хорошо, что и мы этого захотели и не стали замыкаться на «традиционных экономических связях». **Диверсификация сотрудничества, научно-промышленная кооперация в XXI веке — государственный интерес.** Конечно, проще развивать такие отрасли, как сельское хозяйство или добыча (иногда грабительским способом) полезных ископаемых. И бурное развитие, например, агропромышленного комплекса Украины здесь лишь подспорье или, можно сказать, реакция на возрастающий спрос на продукты питания в мире. Обладание солидным процентом плодородных грунтов рано или поздно должно быть конвертировано в рост производства и прибыль. Просто не стоит на этом замыкаться, а искать те ниши, где мы можем быть полезны глобализированному миру. Бурное (резкое) развитие одной какой-то отрасли (еще называемой локомотивом экономики в последнее время), конечно, имеет свои «перекося». Это и стремление отдельных предпринимателей создать латифундии, и банкротство мелких фермерских хозяйств. Но для того и существует «регулирующая рука государства» (в противовес «регулирующей руке рынка»), чтоб эти «перекося» выравнивать, точно исправлять проблемные ситуации с помощью специальных инструментов правового регулирования. Для этого, например, наука хозяйственного права предлагает богатый арсенал средств: от планирования и защиты конкуренции, до комплексного развития территорий с учетом их социально-экономической специфики в условиях децентрализации.

В погоне за интеграционными и кооперационными устремлениями не стоит забывать и о национальном законодательстве: прозрачном, логичном и систематизированном (кодифицированном). Последнее служит устоявшейся характеристикой национальной правовой системы, где почти каждая самостоятельная отрасль имеет свой кодифицированный акт. Государственный интерес и интерес индивидов состоит в его (законодательства) стабильности, прогнозируемости развития. Надежду на поступательное развитие правовой системы нам дает Соглашение об ассоциации ЕС, в котором установлены некоторые ориентиры ее развития, сроки реализации имплементационных мероприятий и пр. Вот здесь пока что результаты не радуют: имплементация поло-

жений Соглашения непростительно медленная, бессистемная, в такой ситуации также находятся силы, провоцирующие давно избитые темы дерегуляции (естественно, в собственной выгодной для них трактовке), модернизации частного права относительно хозяйственного законодательства (между двумя процессами: модернизация частного права и модернизация хозяйственного законодательства мало связи, ибо эти два понятия — разнонаправлены, имеют разные цели и задачи). Противоборство частного и общественного, государственного интересов проявляется при этом выразительнее всего.

Важно, чтобы все позитивные сдвиги: восстановление экономики, расширение рынков сбыта продукции, восстановление производства благоприятно сказывались на благосостоянии людей. **Главный ресурс развития государства — стремление его граждан к достойному будущему, к достойному будущему для своих детей и внуков. А ведь для них наследство создается сегодня или сегодня же бездарно утрачивается без права на восстановление.** И пренебрегать этим ресурсом государству непозволительно ни в коем случае.

К вопросу истории кодификации. Истории права известны широко применявшиеся сборники нормативных актов, обычаев, судебных прецедентов, комментариев, в том числе такие, которые имели форму современных кодексов, принятых высшими законодательными органами. Неофициальные комментарии играют важную роль в странах германской традиции, например, в самой Германии или Швейцарии. Составление таких сборников имело и имеет целью обеспечить и облегчить применение законов практиками, требовало и требует интенсивной доктринальной работы, воплощаемой в четких формулировках. В Великобритании и США существуют частные кодификации, которые используются при изучении и применении права, включающие комментарии. Применительно к кодификации нашего хозяйственного законодательства это означает, что кодификация может быть долгой при консолидации норм, закрепляющих экономическую систему общества непосредственно в Конституции Украины или Конституционном Законе, и норм об основных принципах хозяйствования в Хозяйственном кодексе Украины (далее ХК).

Потребность в различных формах кодификации порождалась раздробленностью права, множественностью законов, обычаев, разнообразных судебных решений по сходным спорам. Преодолеть и предотвращать ее можно только жестким требованием к процедуре принятия законов.

Кодификация должна охватывать не только юридические нормы. Хотелось бы подчеркнуть, что кодификация хозяйственного законодательства должна охватывать не только нормы, установленные законом. Что, например, представляет собой столь часто упоминаемый в юридической литературе Кодекс Юстиниана (*Corpus juris civilis*), подготовленный комиссией во главе с профессором правовой школы Константинополя Трибонианом? Две из четырех его частей не были кодификацией законодательных актов. Первая часть — Дигесты — представляла собой компиляцию доктринальных комментариев. Вторая — Институции — фрагменты сочинений наиболее авторитетных юрисконсультов (по существу — учебник права).

Надо полагать, в названные выше византийские кодексы включались не любые комментарии, а те, которыми уже так или иначе фактически руководствовались при изучении и применении права, комментарии, содержащие признанные наукой и практикой правовые положения.

Дальнейшие пути модернизации хозяйственного законодательства. Исходя из таких исторических параллелей, видимо, должен вырасти и объем современного Хозяйственного кодекса. Представление о его возможном объеме дают научно-практические комментарии, воспроизводящие нормы других законов, правовые положения, которыми целесообразно дополнить кодекс, и отчасти валютно-финансового законодательства, предназначенного для регулирования весьма широкого круга организационно-экономических, производственных, корпоративных, договорных, торговых и разного рода иных правоотношений, возникающих в сфере практически любой предпринимательской и так называемой регламентированной профессиональной деятельности. Практикуемое ежегодное внесение дополнений, в том числе в связи с развитием законодательства ЕС, показывает, что кодекс и комментарии нужны для содействия изучению и

применения законодательства. **Основным критерием при кодификации должно быть соответствие вышеуказанным практическим целям, а не спорным концепциям ученых об отраслевой науке права.** Предлагаемое некоторыми лицами исключение из системы правового регулирования экономики ХК Украины означало бы и исключение из этой системы больших «научно-государственных кодексов», т. е. не только создание огромной «дыры» в законодательстве, но и выбрасывание результатов большого интеллектуального труда, вложенного как в сам Кодекс, так и в комментарии. И это при постоянных разговорах о ценности интеллектуальной собственности.

Положение ч. 4 ст. 13 Конституции Украины об обеспечении государством социальной направленности экономики касается многих областей законодательства. Из этого вытекают и специфические задачи для законодательства хозяйственного. По нашему мнению, в дальнейшем развитии необходимо учитывать, как минимум, такие направления: 1) защита прав субъектов хозяйствования в отношении по налоغوобложению и государственному контролю, наиболее полное воплощение в этих отношениях основ законности, справедливости и партнерства; 2) защита прав потребителей в производственной сфере; 3) защита корпоративных прав субъектов хозяйствования, акционеров и других участников отношений в сфере хозяйствования; 4) более полный учет требований экологической безопасности производства.

Внутренняя и внешняя гармонизация хозяйственного законодательства — речь идет о необходимости дальнейшего налаживания гармоничных связей между нормами и нормативно-правовыми актами в самой системе хозяйственного законодательства, связей хозяйственного законодательства с сопредельными областями отечественного законодательства, а также связей отечественного хозяйственного законодательства с соответствующим международным законодательством.

Прежде всего, необходимо приложить значительные усилия, чтобы улучшить структуру самого хозяйственного законодательства: по возможности ликвидировать неопределенную множественность его норм и нормативно-правовых актов, их разрозненность и противоречивость, поскольку даже некоторые фунда-

ментальные понятия в разных актах трактуются по-разному.

Гармоничное согласование норм хозяйственного законодательства с соответствующими нормами европейского и международного законодательства — важная задача для всего нашего государства. Существует ряд соглашений Украины с ЕС, ВТО и другими международными организациями, которыми предусмотрены конкретные мероприятия и обязательства в этом направлении. Их необходимо добросовестно выполнять.

Вместе с этим ряд средств и методов следовало бы рассматривать в качестве своеобразных принципов проведения работ по модернизации хозяйственного законодательства.

Так, в основу процесса модернизации этого законодательства может быть положено следующее:

1. Достижение стабильности и непротиворечивости актов хозяйственного законодательства. Достижение стабильности будет способствовать установлению специального, более сложного (по сравнению с обычными законами) порядка внесения изменений и дополнений в Хозяйственный кодекс Украины (кодифицированные акты);

2. Использование пакетного принципа подготовки нормативных правовых актов при одновременном уменьшении количества отсылочных норм в самих нормативных актах («пакетный принцип» не должен носить рецидивы, например, современной судебной и процессуальной реформ, когда в погоне за мнимой «гармонизацией» непомерный объем актов замыливает их недостатки, мешает их всестороннему, объективному анализу);

3. Координация и сближение национально-хозяйственного законодательства Украины с хозяйственным правом ЕС.

Как в контексте экономического сближения, так и безотносительно к этой проблеме необходимо формирование в стране современной системы социально-экономического планирования. Опыт многих стран, использовавших и развивших опыт планирования в Советском Союзе, свидетельствует об эффективности этого экономического инструмента. Трудно поднимать экономику без общего плана (не имея даже элементарных натуральных балансов в перспективе). Шагом к обеспечению сотрудничества между странами могла

бы послужить разработка в Украине стратегического рабочего плана социально-экономического развития.

При максимально полном использовании всех описанных выше средств, методов и принципов модернизации хозяйственного законодательства можно приблизиться к решению главной задачи этой модернизации — надежному обеспечению сочетания рыночной саморегуляции с государственным регулированием экономики.

Все мы очевидцы того, какие поиски на этот счет осуществлялись и осуществляются ныне в нашей стране — в основном с помощью пресловутого «метода проб и ошибок». Естественно, вне решения этой проблемы не могло оставаться и законодательство, прежде всего законодательство хозяйственное. Определенная модель сочетания рыночного саморегулирования с государственным регулированием экономики в какой-то мере осознанно была заложена и в современный Хозяйственный кодекс Украины.

В процессе модернизации хозяйственного законодательства следует стремиться к разумному сочетанию рыночного саморегулирования с государственным регулированием экономики (в юридическом эквиваленте это означает разумный компромисс частноправового и публично-правового регулирования). Эта разумность в хозяйственном законодательстве может также обеспечиваться при учете, как минимум, такого ряда требований:

— при проектировании тех или иных нормативных положений необходимо четко осознать и сформулировать цель этих положений, а также сверять, насколько эта цель соответствует общей цели хозяйственного законодательства — утверждению общественного хозяйственного порядка;

— совершенствовать правовые средства, стимулирующие деловую активность, предприимчивость, инновационную инициативу;

— развивать правовые формы государственной защиты всех субъектов собственности и хозяйствования;

— обеспечивать реализацию таких принципов хозяйствования, как ограничение государственного регулирования экономических процессов, которое в определенной мере необходимо в целях обеспечения социальной направленности экономики, добросовестной конкуренции в предпринимательстве, эколого-

гической защиты населения, защиты прав потребителей и безопасности общества и государства, а также запрет незаконного вмешательства органов государственной власти и органов местного самоуправления, их должностных лиц в хозяйственные отношения;

— совершенствовать механизм защиты прав субъектов хозяйствования при осуществлении государственного контроля и надзора за хозяйственной деятельностью.

Хотелось бы подчеркнуть **важность комплексного экономико-правового подхода** на основе активизации человеческого фактора, усиление заинтересованности всех субъектов хозяйствования в повышении эффективности производства, активизации и развитии инициативы трудовых коллективов.

Содействие развитию состязательности во всех ее разумных формах и активное участие работников в управлении производством — это один из инструментов их влияния на весь процесс социально-экономического развития (систематически публиковать рейтинги предприятий по отдельным показателям, итоги разных видов соревнований, сравнений и анализа этих результатов, на основании которых и определяются рейтинги ведущих фирм и т. д.).

Мы уже перестали стимулировать добросовестный труд, давать ему общественную оценку и тем самым поощрять людей, обеспечивать общественно значимую мотивацию труда. Но без моральных стимулов, без хотя бы капельки энтузиазма трудно ожидать эффективной работы людей на благо страны.

В обеспечении морального стимулирования государство должно выступать в двух лицах. С одной стороны, оно должно создавать условия для развития честной состязательности во имя достойных целей, даже подталкивать к соревнованию. А с другой стороны, удерживать соревнование в разумных рамках, не давая ему вылиться в дикую конкуренцию за рынки сбыта (например, даже не между отдельными субъектами хозяйствования, а странами, как было показано выше на примере ракетно-космической отрасли).

За время становления и кодификации хозяйственного законодательства сформировался достаточно большой отряд специалистов в области правового регулирования хозяйственной (в том числе предпринимательской, коммерческой) деятельности, который в состоя-

нии содействовать достижению названных результатов развития и совершенствованию правового регулирования в указанной сфере.

Примеры взвешенной кодификации хозяйственного законодательства.

Хозяйственный кодекс Королевства Бельгии — кодифицированный законодательный акт Королевства Бельгия, принятый 28.02.2013, который систематизировал основные законодательные правила в сфере «хозяйственного права» [12]. Кодекс вступил в силу 21.05.2014. Идея модернизации хозяйственного законодательства и разработки кодекса возникла в 2006 г. после работы «круглого стола», организованного Министерством экономики Бельгии при участии экономистов и экспертов по правовым вопросам и общественных организаций.

Перед разработчиками была поставлена задача: проанализировать хозяйственное законодательство; предложить кодифицированный акт вместо набора правил, размещенных в многочисленных законах и королевских указах.

Необходимость предотвратить «нормативную инфляцию» и «способствовать интеграции бельгийской хозяйственного права в концепт европейского права», а также дать четкое представление о роли государственной власти в регуляции экономической активности и определить, какие инструменты она имеет, — это основные причины принятия Кодекса в отчете Министерства экономики Бельгии.

Кодекс состоит из 18 книг (томов).

Книга I. Определение.

Книга II. Основные положения.

Книга III. Свобода создания (основания), предоставления услуг и основных обязанностей компаний.

Книга IV. Защита конкуренции.

Книга V. Конкуренция и ценообразование.

Книга VI. Рыночные методы и защита прав потребителей.

Книга VII. Платежи и кредитные услуги.

Книга VIII. Качество продуктов и услуг.

Книга IX. Безопасность продуктов и услуг.

Книга X. Контракты коммерческих агентств, контракты делового партнерства и преддоговорные контракты.

Книга XI. Интеллектуальная собственность.

Книга XII. Право электронного хозяйствования.

Книга XIII. Консультирование.

Книга XIV. Рыночные методы и защита прав потребителей в профессиональной среде.

Книга XV. Принудительное исполнение.

Книга XVI. Альтернативное разрешение споров для потребительских конфликтов (для решения конфликтов потребителей).

Книга XVII. Сопровождение в специализированных судах.

Книга XVIII. Инструменты кризисного управления.

Законодательство Бельгии предполагает три основные цели в кодексе. Это гарантирование: свободы предпринимательства, справедливости хозяйственных операций, защита прав потребителей. Население: 10 140 000 чел., площадь: 30 540 км², язык: фламандский, французский, немецкий [13, с. 620]. Бельгия — высокоразвитое индустриальное государство и важный центр международного бизнеса. В Брюсселе находится штаб-квартира Комиссии Европейского союза и многих международных организаций, на севере страны в основном говорят на фламандском языке, на юге — на французском.

Республика Казахстан. Столица — Астана, население — 16 500 000 чел., площадь — 2 717 300 км², язык — казахский, русский, немецкий [13, с. 628]. Государство Казахстан расположено в Центральной Азии, между Китаем и Каспийским морем. Большую часть страны занимают огромные степные равнины и пустынные плато, на юго-востоке возвышаются горы. В пределах Казахстана частично лежит Аральское море. Обширные поля хлопчатника, пшеницы и табака. На равнинах казахи разводят скот. Регион богат каменным углем, железной и медной рудами. Существует большая заинтересованность в разработке крупных нефтяных месторождений, недавно открытых в Казахстане.

В Республике Казахстан с 2015 г. действует **Предпринимательский кодекс**. Его структура приводится ниже.

Раздел 1. Общие положения. Правовые основы взаимодействия субъектов предпринимательства и государства. Субъекты предпринимательства и условия их функционирования. Объединение субъектов предпринимательства и условия их функционирования.

Раздел 2. Взаимодействие субъектов предпринимательства и государства. Участие субъектов предпринимательства в нормотворчестве.

Государственно-частное партнерство в сфере предпринимательства. Социальная ответственность предпринимательства. Государственное регулирование предпринимательства. Антимонопольный орган и его полномочия. Государственная поддержка частного предпринимательства.

Раздел 3. Формы и средства государственного регулирования предпринимательства. Разрешения и уведомления; техническое регулирование. Государственное регулирование цен и тарифов. Общественно значимые рынки. Обязательное страхование. Государственный контроль и надзор.

Раздел 4. Экономическая конкуренция. Конкуренция. Монополистическая деятельность. Недобросовестная конкуренция. Участие государства в предпринимательской деятельности. Защита конкуренции. Взаимодействие антимонопольного органа с правоохранительными органами Республики Казахстан и антимонопольными органами других государств. Выявление нарушений законодательства Республики Казахстан в области защиты конкуренции. Пресечение нарушений законодательства Республики Казахстан в области защиты конкуренции и пересмотр предписаний антимонопольного органа.

Раздел 5. Основные направления и виды государственной поддержки частного предпринимательства. Государственная поддержка малого и среднего предпринимательства. Государственная поддержка агропромышленного комплекса и несельскохозяйственных видов предпринимательской деятельности в сельской местности. Государственная поддержка индустриально-инновационной деятельности. Государственная поддержка инвестиционной деятельности. Специальные защитные, антидемпинговые и компенсационные меры по отношению к третьим странам.

Раздел 6. Формы и способы защиты прав субъектов предпринимательства. Защита прав субъектов предпринимательства. Уполномоченный по защите прав предпринимателей Казахстана. Инвестиционный омбудсмен. Обжалование решений, действий (бездействия) государственных органов и должностных лиц.

Раздел 7. Ответственность за нарушение законодательства Республики Казахстан в сфере предпринимательства. Переходные и заключительные положения. Ответственность за нару-

шение законодательства Республики Казахстан в сфере предпринимательства. Переходные и заключительные положения [14].

Кодекс определяет правовые, экономические и социальные условия и гарантии, обеспечивающие свободу предпринимательства в Республике Казахстан, регулирует общественные отношения, возникающие в связи с взаимодействием субъектов предпринимательства и государства, в том числе — государственным регулированием и поддержкой предпринимательства, самоусилением.

Подводя итог, можно отметить, что модернизация законодательства, в частности, хозяйственного — неотъемлемый элемент поступательного развития экономики. Кодификация же — более качественное состояние законодательства, позволяющее поддержать и усилить модернизацию и дальнейшее развитие экономики страны при условии внешних негативных факторов, компенсирующихся активизацией кооперирования при реализации проектов в наукоемких отраслях, установлением новых хозяйственных связей и участием в международных проектах, в которых техническую и производственную основу составляют разработки отечественной науки. Самоусиления нельзя достичь самоизоляцией в современном мире. Как и нельзя строить правовую систему без опоры на международное законодательство и обязательства, взятые при заключении международных соглашений. Разумное использование опыта других стран в данном вопросе способно сделать наше законодательство стабильным и понятным и нам, и иностранным партнерам — инвесторам.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. О решении Совета национальной безопасности и обороны Украины от 27 августа 2014 года «О мерах по усовершенствованию государственной военно-технической политики»: Указ Президента Украины от 27.08.2014 № 691/2014. *Офіційний вісник Президента України*. 2014. № 37. Ст. 1558.
2. «Южмаш» объяснил миллиардные закупки металла у российских компаний выполнением международных контрактов. Национальный антикоррупционный портал «Антикор». 14.08.2016. URL: https://antikor.com.ua/articles/118662-juhmarsh_objjasnil_milliardnye_zakupki_metalla_u_rossijskih_kompanij_vypolnениem_mehdunarodnyh_kontra (дата обращения 21.09.2017).
3. Возобновлено производство ракет-носителей «Зенит». Официальный сайт государственного предприятия «Южмаш», сообщение Департамента маркетинговых коммуникаций от 02.06.2017. URL: <http://www.yuzhmash.com/presscenter/news/new?id=284> (дата обращения 21.09.2017).
4. Успешный старт ракеты-носителя «Antares». Официальный сайт государственного предприятия «Южмаш», сообщение Департамента маркетинговых коммуникаций от 12.11.2017. URL: <http://www.yuzhmash.com/presscenter/news/new?id=323> (дата обращения 15.11.2017).
5. На самом деле Украина продала ПО для двигателя Южной Кореи, а не КНДР. Новостная лента «Канал 24». 14.08.2017. URL: https://24tv.ua/ru/na_samom_dele_ukraina_prodala_po_dlja_dvigatelja_juzhnoj_koree_a_ne_kndr_n852858/amp (дата обращения 18.09.2017).
6. Логанов Є. «Мотор Січ» збільшить виробництво гелікоптерів. *Урядовий кур'єр*. 05.09.2017. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/news/motor-sich-zbilshit-virobnictvohelikopteriv/> (дата обращения 18.09.2017).
7. «Антонов» действует исключительно в соответствии с законодательством Украины и международными авиационными правилами. Сообщение на официальном сайте государственного предприятия «Антонов». 03.11.2017. URL: <http://www.antonov.com/news/537> (дата обращения 05.11.2017).
8. ГП «Антонов» подписало Соглашение о сотрудничестве по программе Ан-225 с китайской компанией АИСС. Сообщение на официальном сайте государственного предприятия «Антонов». 31.08.2016. URL: <http://www.antonov.com/news/478> (дата обращения 18.09.2017).
9. Новый самолет «Антонов» — Ан-132Д выполнил первый полет. Сообщение на официальном сайте Государственного предприятия «Антонов». 31.03.2017. URL: <http://www.antonov.com/news/501> (дата обращения 19.09.2017).
10. Строительство Ан-132Д без российских комплектующих обошлось Украине дешевле. Мультимедийная платформа иновещания Украины «Укринформ». 31.03.2017. URL: <https://www.ukrinform.ru/rubric-technology/2203705-stroitelstvo-an132d-bez-rossijskih-komplektuusih-oboslos-ukraine-desevle.html> (дата обращения 19.09.2017).
11. Про ратифікацію Угоди (у формі обміну нотами) між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про відновлення дії Угоди між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про співробітництво у сфері науки та технологій: Закон України від 05.10. 2017 № 2157-VIII. *Офіційний вісник України*. 2017. № 88. Ст. 2679.
12. Thirion Nicolas. Le Code de droit economique: principales innovations. Primento, 2015. P. 288.
13. Большая Оксфордская Энциклопедия. Пер с англ. М.: Росмен-Пресс, 2007.
14. Предпринимательский кодекс Республики Казахстан от 29.10.2015 № 375-V ЗПК. URL: <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/K1500000375#z1150> (дата обращения 10.09.2017).

REFERENCES

1. O reshenii Soveta natsionalnoy bezopasnosti i oborony Ukrainy ot 27 avgusta 2014 goda «O merah po usovershenstvovaniyu gosudarstvennoy voenno-tehnicheskoy politiki»: Ukaz Prezidenta Ukrainy ot 27.08.2014 No. 691/2014. *Ofitsijnyj visnyk Prezidenta Ukrayiny*. 2014. No. 37. St. 1558 [in Russian].
2. «Yuzhmash» ob'yasn'il milliardnyie zakupki metalla u rossijskih kompanij vypolnieniem mezhdunarodnyih kontraktov. Natsionalnyiy antikorrupsionnyiy portal «Antikor». 14.08.2016. URL: https://antikor.com.ua/articles/118662-juhmarsh_objjasn'il_milliardnye_zakupki_metalla_u_rossijskih_kompanij_vypolnieniem_mehdunarodnyh_kontra [in Russian].
3. Vozobnovleno proizvodstvo raket-nositeley «Zenit». Ofitsialnyiy sayt gosudarstvennogo predpriyatiya «Yuzhmash», soobshchenie Departamenta marketingovyih kommunikatsiy ot 02.06.2017. URL: <http://www.yuzhmash.com/presscenter/news/new?id=284> [in Russian].
4. Uspeshnyiy start raketyi-nositelya «Antares». Ofitsialnyiy sayt gosudarstvennogo predpriyatiya «Yuzhmash», soobshchenie Departamenta marketingovyih kommunikatsiy ot 12.11.2017. URL: <http://www.yuzhmash.com/presscenter/news/new?id=323> [in Russian].
5. Na samom dele Ukraina prodala PO dlya dvigatelya Yuzhnoy Koree, a ne KNDR. Novostnaya lenta «Kanal 24». 14.08.2017. URL: https://24tv.ua/ru/na_samom_dele_ukraina_prodala_po_dlja_dvigatelja_juzhnoj_koree_a_ne_kndr_n852858/amp [in Russian].
6. Lohanov Ie. «Motor Sich» zbilshyt vyrobnytstvo helikopteriv. *Uriadovyi kur'ier*. 05.09.2017. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/news/motor-sich-zbilshit-virobnictvo-gelelikopteriv/> [in Ukrainian].
7. «Antonov» deystvuet isklyuchitelno v sootvetstvi s zakonodatelstvom Ukrainy i mezhdunarodnyimi aviatsionnyimi pravilami. Soobshhenie na oficial'nom sajte Gosudarstvennogo predpriyatija «Antonov». 03.11.2017. URL: <http://www.antonov.com/news/537> [in Russian].
8. GP «Antonov» podpisalo Soglashenie o sotrudnichestve po programme An-225 s kitajskoj kompaniej AICC. Soobshhenie na oficial'nom sajte gosudarstvennogo predpriyatija «Antonov». 31.08.2016. URL: <http://www.antonov.com/news/478> [in Russian].
9. Novyj samolet «Antonov» — An-132D vypolnil pervyj polet. Soobshhenie na oficial'nom sajte Gosudarstvennogo predpriyatija «Antonov». 31.03.2017. URL: <http://www.antonov.com/news/501> [in Russian].
10. Stroitel'stvo An-132D bez rossijskih komplektujushhih oboshlos' Ukraine deshevle. Mul'timedijnaja platforma inoveshhanija Ukrainy «Ukrinform». 31.03.2017. URL: <https://www.ukrinform.ru/rubric-technology/2203705-stroitelstvo-an132d-bez-rossijskih-komplektuusih-oboslos-ukraine-desevle.html> [in Russian].
11. Pro ratyfikatsiiu Uhody (u formi obminu notamy) mizh Uriadom Ukrainy ta Uriadom Spoluchenykh Shtativ Ameryky pro vidnovlennia dii Uhody mizh Uriadom Ukrainy ta Uriadom Spoluchenykh Shtativ Ameryky pro spivrobotnytstvo u sferi nauky ta tekhnolohii: Zakon Ukrainy vid 05.10.2017 No. 2157-VIII. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2017. No. 88. St. 2679 [in Ukrainian].
12. Thirion Nicolas. *Le Code de droit economique: principales innovations*. Primento, 2015. [in French].
13. Bol'shaja Oksfordskaja Jenciklopedija. Per s angl. M.: Rosmen-Press, 2007 [in Russian].
14. Predprinimatel'skij kodeks Respubliki Kazahstan ot 29.10.2015 No. 375-V ZRK. URL: <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/K1500000375#z1150> [in Russian].

Поступила 15.11.2017

В.К. Мамутов

Інститут економіко-правових досліджень
НАН України, м. Київ

ЗАІНТЕРЕСОВАНІСТЬ ТА САМОПОСИЛЕННЯ

Розглянуто окремі приклади розвитку високотехнологічних галузей України, таких як ракетно-космічна та авіабудівна галузь. Відзначено, що за наявності зовнішніх несприятливих чинників для промисловості України вдале переорієнтування коопераційних зв'язків здатне в перспективі послужити поштовхом для поступального розвитку за умови стабільності правової системи. Наводяться деякі історичні та сучасні приклади успішної модернізації законодавства шляхом його кодифікації.

Ключові слова: самопосилення, господарське законодавство, поступальний розвиток, виробнича кооперація, державний інтерес, кодифікація.

V.K. Mamutov

Institute of Economic and Legal Researches
of the NAS of Ukraine, Kyiv

INTEREST AND SELF-REINFORCEMENT

The article considers some examples of the development of high-tech industries in Ukraine, such as the rocket and space and aircraft building industries. It is noted that in the presence of external unfavorable factors for the Ukrainian industry, a successful reorientation of cooperative ties can in the future serve as an impetus for progressive development, provided that the legal system is stable. Some historical and modern examples of the successful modernization of legislation through its codification are given.

Keywords: self-reinforcement, economic legislation, progressive development, production cooperation, state interest, codification.

УДК 346.5

К.І. АПАНАСЕНКО, канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри цивільного, господарського права та процесу
Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів

ДОЗВІЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ІНШІ ПРАВОВІДНОСИНИ ДОЗВІЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ

Ключові слова: дозвіл, ліцензія, дозвільні правовідносини, ліцензійні правовідносини, привілей, конкуренція, Антимонопольний комітет України, право на здійснення господарської діяльності.

Розпочато порівняльне дослідження дозвільних відносин, урегульованих Законом України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», та інших правовідносин дозвільного характеру. Зокрема, аналізуються відмінності між указаними дозвільними відносинами і ліцензійними відносинами, а також відносинами дозвільного типу у сфері антимонопольно-конкурентного регулювання.

Актуальність дослідження. Дерегуляційна реформа в Україні триває понад десять років. Її змістом є, насамперед, законодавче скорочення кількості дозволів і ліцензій, спрощення дозвільних процедур, у тому числі у сферах митного, валютного та іншого регулювання. Відповідні законодавчі зміни і правовідносини аналізують, насамперед, науковці галузі адміністративного права, однак вони гостро потребують господарсько-правового аналізу.

Правовідносини, у рамках яких суб'єкти господарювання взаємодіють із уповноваженими органами державної влади і місцевого самоврядування для отримання права на здійснення окремих господарських операцій, видів господарської діяльності, укладення деяких видів договорів, проведення експортно-імпорتنних операцій, буквально пронизують систему господарського, митного, фінансового законодавства. Така взаємодія відбувається і власне в рамках дозвільних відносин у сфері господарської діяльності, що виникають згідно із Законом України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», ліцензійних правовідносин, правовідносин з передання в оренду державного і комунального майна, антимонопольно-конкурентних правовідносин, правовідносин щодо встановлення окремих видів цін і тарифів, квотування і ліцензування зовнішньоекономічних операцій, надання дозволів державному підприємству на відчуження державного майна, погодження фінансових планів державних і комунальних підприємств тощо. Загалом дослідники нараховують близько 40 галузевих законів, які містять норми про надання дозволів різного виду [1, с. 160]. Висловлено думку, що дозвільна система / діяльність є специфічною формою діяльності усього державного апарату управління [2, с. 29].

З великого розмаїття відносин дозвільного характеру законодавець виокремив деякі групи, які він вважає за необхідне регулювати з ви-

користанням такого правового інструменту, як дозвільна процедура, із застосуванням документів дозвільного характеру. Актуальним видається, з огляду на дерегуляційну реформу, розібратись, чи виправданим є такий підхід законодавця, чи не потребує він коригування, а тому доцільно провести пропонуване дослідження.

Постановка завдання. Зважаючи на поширеність відносин дозвільного характеру, в межах одного дослідження неможливо вивчити специфіку всіх типів цих відносин. Дана робота є спробою виконати огляд окремих видів господарських відносин, які містять дозвільний компонент (ліцензійних і деяких груп антимонопольно-конкурентних відносин), і порівняти їх із власне дозвільними відносинами у сфері господарювання у значенні Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності». Вважаємо, що це дасть змогу виявити специфіку дозвільних відносин і дійти попередніх висновків щодо можливості чи неможливості виокремлення дозвільних відносин у сфері господарювання як окремого виду господарських відносин.

Постановка проблеми. За попереднім спостереженням, усі правовідносини дозвільного характеру можна окреслити так: правовідносини з дозвільним компонентом, правовідносини дозвільного типу, дозвільні правовідносини у сфері господарювання.

Правовідносини з дозвільним компонентом можуть бути складовою різних видів господарських правовідносин, наприклад орендних і концесійних (отримання дозволу Фонду державного майна України на оренду державного майна тощо), інших правовідносин з укладання договорів, які потребують певних погоджень чи дозволів від уповноважених органів державної влади / місцевого самоврядування, правовідносин у сфері управління державним і комунальним сектором економіки. Це можуть бути правовідносини різної галузевої належності, для яких дозвільний компонент не є базовим, визначальним, отримання дозволу в яких виступає одним із етапів договірних чи управлінських відносин (як, наприклад, у здійсненні управлінських повноважень щодо державних і комунальних підприємств). У цих відносинах видача дозволу є тільки одним із правових засобів (інструментів) регулювання відносин, однак сам по собі дозвіл чи

погодження не наділяє суб'єкта спеціальною правоздатністю, він лише сприяє реалізації наявних у суб'єкта прав. Наприклад, закон вимагає погодження передання державного майна в оренду, однак право оренди цього майна набувається не тільки за фактом такого погодження, а в результаті проходження певних конкурсних чи позаконкурсних процедур, направлення оферти тощо, в рамках яких видача дозволу є одним із елементів юридичного складу. Здійснення відповідного погодження не є самоціллю для суб'єкта господарювання у конкретних випадках, у відносини з укладання договору оренди він вступає з метою отримання в користування майна, і право користування майном у нього виникне після укладення договору, а не в результаті погодження договору оренди Фондом держмайна України.

Відносинами дозвільного типу можна назвати широке коло дозвільних відносин, які виникають у різних сферах життєдіяльності суспільства, об'єктом яких є дії з видачі дозволів різного типу широкому колу фізичних і юридичних осіб (наприклад дозволів на носіння чи придбання зброї, ліцензій). У рамках цих правовідносин об'єктом є саме дії з отримання певного роду дозволів чи погоджень. До цієї групи правовідносин ми не включаємо правовідносини дозвільного типу у сфері економіки, об'єктом яких є дії з отримання документів дозвільного характеру / права на здійснення окремих господарських операцій чи видів господарської діяльності. Останню групу правовідносин ми називаємо власне дозвільними правовідносинами у сфері господарювання. Дозвільні правовідносини у сфері господарювання ми розглядаємо як правовідносини, урегульовані Законом України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності».

Об'єднаним для усіх груп правовідносин дозвільного характеру є використання дозволів (незалежно від їхніх різновидів) як правового засобу регулювання господарської діяльності¹. С.С. Алексєєв визначає дозволи як можливість, якими наділяються індивіди, групи, організації, що характеризують сферу їхньої вільної, ініціативної поведінки та самостійності [4, с. 37]. Через посередництво дозвільних правовідносин держава здійснює охорону

¹ Огляд теоретичних підходів до розуміння поняття «правовий засіб» здійснено, наприклад: [3, с. 122—123].

інтересів членів суспільства, охорону навколишнього природного середовища. Документи дозвільного характеру та інші дозволи й погодження є тими правовими засобами, за допомогою яких держава реалізує дозвільний тип правового регулювання, об'єктивно необхідний у межах відповідних правовідносин (щодо використання природних ресурсів, об'єктів публічної власності, використання радіочастотного ресурсу, операцій у сфері поводження з небезпечними відходами та ін.).

Аналіз останніх публікацій за темою дослідження. У господарсько-правовій науковій літературі наявні здебільшого поодинокі висловлювання, а не дослідження питання про співвідношення понять «ліцензія» і «дозвіл», інститутів ліцензування і «дозвільної діяльності». А.І. Шпомер визначає ліцензування як діяльність з видачі суб'єктам господарювання дозволу на здійснення видів господарської діяльності за певних умов, передбачених законодавчими актами [5, с. 4]. Вона досліджувала співвідношення понять «дозвіл» і «ліцензія» у своєму дисертаційному дослідженні і дійшла висновку, що «дозвіл дає суб'єкту господарювання право на провадження певних дій щодо здійснення господарської діяльності, а ліцензія — на конкретний вид діяльності з дотриманням певних критеріїв і вимог» [5, с. 7]. А.І. Шпомер кваліфікує відносини ліцензування господарської діяльності як організаційно-господарські [6, с. 3]. Аналогічної думки притримується Е.Е. Бекірова [7, с. 5, 10].

Досліджуючи відносини надрокористування, В.М. Комарницький дуже слушно стверджує, що «ліцензія свідчить про здатність конкретної особи здійснювати певний вид користування надрами, а спеціальний дозвіл дозволяє реалізувати цю здатність» [8, с. 159]. На думку Н.Р. Кобецької, дозвільна система і ліцензування є самостійними механізмами регулювання господарської діяльності, а дозволи у сфері надрокористування мають правостановлювальний характер, закріплюючи передачу окремих ділянок надр у користування тим чи іншим суб'єктам, засвідчують спеціальну правосуб'єктність користувачів надр, конкретизують і встановлюють межі реалізації прав користування надрами [9, с. 142—145].

У російській науковій літературі різницю між ліцензуванням і дозвільною системою виявлено Т.А. Червяковою [10, с. 44—45]. Вона

розглядає поняття дозвільної системи широко, до числа відповідних відносин зараховує видання дозволів і громадянам, і суб'єктам господарювання. Відмінності, які були нею запропоновані, носять скоріше процедурний характер, сутнісною є озвучена уже позиція про те, що ліцензія надає право на здійснення видів господарської діяльності, а дозвіл — право на здійснення разових дій або серії разових дій (операцій).

Питання співвідношення дозвільних відносин у антимонопольно-конкурентній сфері та дозвільної системи у сфері господарювання не висвітлювались у правових публікаціях учених-господарників останнього десятиліття. В адміністративно-правовій літературі перші вважають різновидом дозвільних відносин у сфері підприємництва, діяльність Антимонопольного комітету України з надання дозволів — як різновид дозвільної діяльності загалом [2; 11].

Результати дослідження. Для того, щоби здійснити коректний порівняльний аналіз дозвільних правовідносин та інших правовідносин дозвільного характеру, необхідно насамперед визначитись із розумінням поняття дозвільних правовідносин. Найбільше це питання аналізували у сучасній правовій науці вчені у галузі адміністративного права. Дозвільна система у правоохоронній сфері досліджена у радянській правовій науці. У незалежній Україні перші дослідники дозвільних правовідносин (дозвільної діяльності) щодо підприємництва розглядали видачу дозволів суб'єктам підприємництва як одну з форм дозвільної системи [2] чи різновид дозвільної діяльності [11], якими також вважали державну реєстрацію суб'єктів підприємництва, ліцензування, патентування, дозвільна діяльність у сфері економічної конкуренції, у сфері обігу зброї, небезпечних речовин тощо. Аналогічні ідеї розвивають і молоді дослідники [12, с. 160]. Автор раніше окреслювала наукові підходи вчених-адміністративістів щодо розуміння сутності дозвільних відносин [13, с. 64—68.], тому у цій праці зацентруємо увагу на іншому.

До аналізу так званої дозвільної діяльності органів державної влади звертались кілька учених у галузі адміністративного права (І.В. Солошкіна, О.В. Харитонов, О.В. Джафарова, В.І. Сіверін, М.М. Романяк), однак саме поняття, зміст дозвільних правовідносин дослід-

жені недостатньою мірою. Найдослідженішим із елементів дозвільних правовідносин на даний час є суб'єкт(и) дозвільних правовідносин, а також їхня дозвільна діяльність, яку науковці розуміють як діяльність органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо видачі документів дозвільного характеру. Винятком є наукова праця В.І. Сіверіна. У його дисертаційному дослідженні предметом аналізу є дозвільна послуга, визначена як результат публічно-владної діяльності суб'єкта публічної адміністрації, що відповідно до закону забезпечує юридичне оформлення умов реалізації фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів за їхньою заявою (видання дозволів (ліцензій), сертифікатів, посвідчень тощо) [14, с. 13].

В адміністративно-правовій науці спостерігаємо дуже широкий підхід до розуміння дозвільних відносин. Загалом тут досліджують такі категорії, як «дозвільна діяльність публічної адміністрації / органів державної влади», «дозвільні послуги», «дозвільні відносини». Такі відносини виокремлюються у правоохоронному секторі, сфері економіки, екологічній сфері тощо. Так, О.В. Харитонов центральним суб'єктом дозвільної системи визначив органи внутрішніх справ [2, с. 2]. В.І. Сіверін вважає, що надання дозвільних послуг здійснюється як за Законом України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», так і в рамках інших правовідносин (наприклад дозвільні послуги НБУ, НКЦПФР, видача ліцензій) [14, с. 11], причому оскільки у цих правовідносинах можуть брати участь і фізичні особи [14, с. 14], вони можуть виникати не тільки у сфері господарювання. В одному з останніх досліджень за тематикою вчений М.М. Романяк [15] визначив дозвільними документами і власне дозволи, і ліцензії, і сертифікати екологічного аудитора. До видів дозвільної діяльності О.В. Джафарова відносить і ліцензування, і державну реєстрацію, і сферу здійснення сертифікації та стандартизації, і акредитацію, і власне дозвільну діяльність [16, с. 48]². Більше того, звертаючись до «дозвіль-

ної» компетенції у сфері економічної безпеки Мінекономрозвитку України, дослідниця включає до неї (у найзагальнішому значенні) повноваження різної правової природи: нормативно-правове регулювання питань дозвільної системи та нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності; нормативно-делегувальні повноваження; процедурні дозвільні повноваження та ін. [20, с. 156—157].

Предметом дозвільної діяльності в економічній сфері визнаються види діяльності, які становлять істотну загрозу для суспільної безпеки [1, с. 159]. Крім того, «дозвільний режим застосовується... для видів діяльності, які пов'язані з доступом до обмежених ресурсів (природних ресурсів, штучних ресурсів). У цьому випадку дозвільна діяльність здійснюється для того, щоб або обмежити кількість учасників чи зберегти темпи відтворення ресурсів, або стягувати на користь держави ренту від використання кінцевого ресурсу» [1, с. 159].

Дослідники дозвільних відносин в останні роки — В.І. Сіверін і О.В. Джафарова — визначають дозвільні відносини не тільки через призму управлінської діяльності дозвільних органів (дозвільної діяльності), але й через призму публічно-сервісного характеру повноважень дозвільних органів у цих правовідносинах [21, с. 210]. О.В. Джафарова підкреслює публічно-правовий характер цих правовідносин, в основі реалізації яких, на її думку, лежить публічний інтерес, і прямо заперечує господарсько-правову природу дозвільних відносин [18, с. 28; 21, с. 210]. Зауважимо, що крім публічного інтересу, у дозвільних відносинах реалізується приватний інтерес. Такі відносини неможливі без суб'єктів господарювання, які з метою реалізації підприємницьких інтересів звертаються до держави для отримання дозволів. Наявність публічного інтересу не може свідчити виключно про адміністративно-правовий (публічний) характер правовідносин. За такого підходу перекреслюється концепція організаційно-господарських, екологічних та інших правовідносин, які, окрім іншого, виникають і реалізуються з урахуванням приватного інтересу.

Рациональні моменти у позиції вчених-адміністративістів є, такі погляди мають право на життя в рамках адміністративно-правового підходу. Однак вказані дослідники розгляда-

² Огляд різних тлумачень змісту дозвільної діяльності у різні періоди вченими-адміністративістами надано, наприклад, у статтях: [17, 18]. Підходи до розуміння поняття дозвільної системи у правовій науці були узагальнені автором цієї статті раніше [19].

ють дозвіл як правовий засіб, що використовується в процесі державного управління в різних сферах. У господарсько-правовій науці існує інший підхід.

О.П. Віхров визнавав господарсько-правову природу за правовідносинами з приводу отримання документів дозвільного характеру, вважаючи їх організаційно-господарськими зобов'язаннями [22, с. 301] (детальніше він ці відносини не аналізував). Варто погодитись з О.П. Віхровим, що дозвільні правовідносини у сфері господарювання є різновидом організаційно-господарських правовідносин, об'єктом яких є законний інтерес у набутті права на здійснення окремих господарських операцій або визначених законом видів господарської діяльності. Законодавець відносить видання дозволів до числа адміністративних послуг. Не вважаємо за можливе заперечувати певну сервісну природу дій дозвільних органів у цих відносинах (що не перекреслює господарсько-правової природи відносин). Доречно тут згадати слова С.С. Алексеєва про багатосаровість правового регулювання на певній ділянці соціальної дійсності, що нерідко має місце [4, с. 115].

Для кваліфікації дозвільних відносин у сфері господарювання як окремого виду організаційно-господарських відносин важливо насамперед означити їхню межу з *ліцензійними відносинами*. Адже процедура отримання ліцензій має дозвільний характер. Загалом дозвільну систему у сфері господарської діяльності можна розглядати як один із засобів державного регулювання господарської діяльності нарівні з інститутом ліцензування, визначеним як такий у ст. 12 Господарського кодексу України.

Вище наведено останні наукові позиції А.І. Шпомер, Е.Е. Бекірової, В.М. Комарницького щодо співвідношення понять ліцензії та дозволу, дозвільних і ліцензійних відносин. Продовжуючи науковий аналіз варто відмітити таке.

Ліцензійні й дозвільні правовідносини у сфері господарювання зближує дозвільний тип їх правового регулювання. На таку особливість ліцензійних відносин вказував, наприклад, дослідник С.С. Вітвіцький [23, с. 8]. Ці відносини є організаційно-господарськими, а тому ознаки організаційно-господарських відносин наявні в обох видах відносин. У результаті реалізації обох видів правовідносин суб'єкт господарювання наділяється спеціальною господарською компетенцією, що дає йому змогу

здійснювати визначені види господарської діяльності чи господарські операції. Дослідники визначають ліцензування як діяльність, спрямовану на надання дозволу (офіційного підтвердження чи визнання права) на провадження певних видів господарської діяльності [24, с. 231; 25, с. 422; 26, с. 534; 5, с. 4]. Законодавець визначає ліцензію як документ, що засвідчує наявність у суб'єкта господарювання права на провадження певного виду господарської діяльності (абз. 5 ч. 1 ст. 1 Закону «Про ліцензування видів господарської діяльності»).

О.П. Віхров кваліфікував відносини з ліцензування як організаційно-господарські відносини, що є процесуально-правовими, переважно процесуально-регулятивними [27, с. 158, 160]. Таким же є характер дозвільних відносин у сфері господарювання з точки зору їхньої організації. Зрештою, порівнювані відносини розглядаються законодавцем і теоретиками галузі адміністративного права як відносини з надання адміністративних послуг, і в рамках теорії адміністративних послуг з цим важко не погодитись. Мета ліцензійної процедури у сфері господарювання у найбільш узагальненому вигляді — це захист прав і законних інтересів громадян, організацій, навколишнього природного середовища, забезпечення їхньої безпеки та безпеки держави, правового господарського порядку [5, с. 4; 7, с. 15; 9, с. 142; 23, с. 9; 26, с. 534]. Аналогічні цілі переслідує процедура видачі документів дозвільного характеру.

Незважаючи на значну подібність ліцензійних і дозвільних правовідносин, вони становлять різні види правовідносин.

1. Одним із основних критеріїв відокремлення ліцензійних і дозвільних правовідносин у сфері господарювання, на нашу думку, є *об'єкт*.

А.І. Шпомер визначає об'єктом ліцензійних правовідносин дії органів ліцензування щодо видачі ліцензії, анулювання, припинення, продовження, здійснення нагляду та контролю за додержанням ліцензійних умов [5, с. 5]. З причин, обґрунтованих автором цієї статті відносно об'єктів дозвільних правовідносин у сфері господарювання [28], вважаємо за можливе визначити як *об'єкт ліцензійних правовідносин* законний інтерес суб'єктів господарювання в набутті (збереженні за суб'єктом, підтвердженні) права на провадження певного виду господарської діяльності, яке в більшості випадків є безстроковим. Водночас *об'єктом*

дозвільних правовідносин виступає законний інтерес суб'єктів господарювання в набутті (збереженні за суб'єктом, підтвердженні) права на провадження окремих господарських операцій, тобто дій у сфері господарювання, що мають певною мірою одноразовий характер (видобування корисних копалин на певній ділянці надр протягом визначеного періоду часу, розміщення об'єктів зовнішньої реклами на визначеній площині у певному часовому проміжку, розміщення малих архітектурних форм на визначеній земельній ділянці і т. д.), і лише в деяких випадках, згідно з нормами дозвільного законодавства, — права на здійснення видів господарської діяльності. Загалом за Законом «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» (абз. 7 ст. 1) документ дозвільного характеру видається стосовно різних об'єктів: природних ресурсів, земельних ділянок, ґрунтового покриву земельних ділянок, споруд, будівель, приміщень, устаткування, обладнання та механізмів, що вводяться в експлуатацію або проектуються, окремих операцій, господарської діяльності певного виду, роботи та послуги, а також документів, які використовуються суб'єктом господарювання у процесі проходження погоджувальної (дозвільної) процедури (проектна документація на будівництво об'єктів, землепорядна документація, містобудівна документація, гірничий відвід).

Зважаючи на різницю в об'єктах, законодавець по-різному визначає умови для отримання дозволів у ліцензійних і дозвільних правовідносинах. Для реалізації багатьох прав, на які надається дозвіл за Законом «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», не потрібна спеціальна кваліфікація, наявність у власності чи користуванні певного майна, як це має місце у випадку з видачею ліцензій. Останні засвідчують відповідність суб'єкта господарювання кадровим, організаційним та іншим законодавчим вимогам, його здатність безпечно для споживачів і кваліфіковано здійснювати той чи інший вид діяльності, що в багатьох випадках не має значення для дозвільних проваджень. Тому правила ліцензійних проваджень об'єктивно не можуть бути застосовані для видачі дозволів на проведення окремих господарських операцій. Наприклад, у дозвільних правовідносинах не використовується поняття затверджених державою умов за зразком ліцензійних умов. Мета дозвільних

і ліцензійних процедур досягається різними способами, зважаючи на відмінність об'єктів.

2. Окрім змісту, права за документами дозвільного характеру і господарська компетенція, засвідчена ліцензією, різняться за обсягом. Суб'єктивне право, яке отримується в рамках дозвільних відносин, може бути реалізовано стосовно конкретного об'єкта: земельної ділянки, будівлі, природних ресурсів, розміщених на певній земельній ділянці, конкретного обладнання тощо. У результаті реалізації ліцензійних відносин відповідний суб'єкт господарювання набуває спеціальної господарської компетенції, яка дозволяє йому здійснювати господарську діяльність певного виду, і її здійснення очевидно не обмежено конкретними об'єктами.

3. Відносини ліцензування не можуть складатись щодо використання об'єктів публічної власності, вони виникають і реалізуються щодо окремих видів господарської діяльності, для здійснення яких ліцензіат використовує власне майно, організує таку діяльність. Водночас значна частина документів дозвільного характеру видається стосовно об'єктів власності українського народу, державної чи комунальної власності (різні види спеціального природокопитування, дозволи щодо операцій із пам'ятками культурної, археологічної спадщини, використання радіочастотного ресурсу, дозволи у сфері телекомунікацій тощо). Зважаючи на такий об'єкт, законодавець застосовує і дещо відмінні підходи у правовому регулюванні цих відносин (наприклад строковий характер існування відносин, конкурсний або інший конкурентний порядок набуття прав).

Безстроковість ліцензійних відносин можна пояснити багатьма чинниками, у тому числі й тим, що у процесі реалізації прав за ліцензією суб'єкт господарювання задіює власні ресурси, не отримуючи у використанні публічного майна чи інших обмежених ресурсів. Водночас права за документами дозвільного характеру у низці випадків пов'язані якраз з останнім.

Означена тут відмінність не стосується дозволів, які мають яскраво виражений безпековий компонент: дозволи у сфері санітарно-епідеміологічного благополуччя населення, ветеринарної медицини, карантину рослин і подібні. Для таких дозвільних відносин і ліцензійних відносин основним критерієм розрізнення є їхній об'єкт.

4. *Ознака привілейованості прав*, якими наділяються суб'єкти господарювання, значно менше присутня у ліцензійних відносинах, ніж у дозвільних. По суті, будь-який суб'єкт, який зорганізує власну господарську діяльність згідно з вимогами відповідних ліцензійних умов, управі претендувати й отримати ліцензію. Однак держава не може видати необмежену кількість дозволів на розробку проєктів відведення земельних ділянок, зважаючи на обмежену кількість земельних ділянок того чи іншого цільового призначення, правила зонування територій тощо. Так само безкінечною, з подібних причин, не може бути кількість дозвільних документів щодо розміщення малих архітектурних форм чи об'єктів зовнішньої реклами.

У науковій літературі [10] вказано на різного роду процедурні відмінності між правовідносинами дозвільними і ліцензійними, тому на цьому зупинятись не будемо.

Далі проаналізуємо відмінності у *правовідносинах дозвільного характеру за участю Антимонопольного комітету України* та дозвільних правовідносинах у сфері господарювання. Перші з цих правовідносин виникають на підставі окремих положень Закону України «Про захист економічної конкуренції» (ст. 10, 24, 25) і стосуються надання дозволу на антиконкурентні узгоджені дії та концентрацію.

Процедура надання дозволів на концентрацію суб'єктів господарювання науковці-адміністративісти визначають як елемент механізму державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції, особливий різновид адміністративних процедур [29, с. 326, 327]. Правовідносини щодо надання дозволів органами Антимонопольного комітету України (далі АКУ) В.В. Пасічник розглядає як різновид неюрисдикційних адміністративних проваджень — дозвільне провадження у сфері захисту економічної конкуренції [30]. І.В. Солошкіна кваліфікує діяльність державних органів у сфері захисту економічної конкуренції як різновид дозвільної діяльності щодо підприємництва [31], а Н.М. Карпенко розглядає контроль за дотриманням суб'єктами господарювання законодавства про захист економічної конкуренції в ході реалізації концентраційних угод як напрямок державного антимонопольного контролю [32, с. 15—16]. Учений-господарник О.П. Віхров вважав,

що здійснення контролю органами АКУ опосередковують відносні зобов'язальні організаційно-господарські правовідносини [22, с. 375], з чим варто повністю погодитись.

На нашу думку, основною відмінністю дозвільних відносин у сфері господарювання та відносин з отримання дозволів за конкурентним законодавством є *зміст тих дій (того права), на які отримується дозвіл (дозвільний документ)*. У першому випадку мова йде про право здійснювати окремі господарські операції або здійснювати певний вид господарської діяльності, а в другому випадку — про укладення суб'єктами господарювання угод, створення або реорганізацію суб'єктів господарювання, набуття у власність активів, часток (акцій, паїв) у статутних капіталах суб'єктів господарювання, призначення посадових осіб у господарюючих суб'єктах або набуття контролю над суб'єктом / суб'єктами господарювання в інший спосіб, ухвалення інших господарських рішень (у сфері ціноутворення, з питань участі у конкурсах чи торгах, обсягів виробництва тощо).

Звертаючись до антимонопольних органів за дозволом, підприємці або їхні об'єднання просять погодити *їхні власні господарські рішення з питань організації господарської діяльності, рішення майнового характеру або укладання договорів*. Вони не звертаються до держави ні за визнанням за ними певної господарської компетенції, ні за певним привілейованим правом. Відповідні рішення можуть ухвалювати суб'єкти господарювання з різним обсягом господарської компетенції, у звичайній господарській практиці, але в силу ризиків викривлення економічної конкуренції внаслідок реалізації рішень окремими суб'єктами держава бере такі рішення під контроль, зокрема, за допомогою правового інструменту дозволу. Також шляхом отримання дозволу можуть бути легалізовані дії, на які законодавець накладає заборону (наприклад концентрація, яка загрожує монополізації ринків, або узгоджені дії, здатні обмежувати конкуренцію на ринках) [33, с. 127]. У рамках дозвільних правовідносин у сфері господарювання підприємець розраховує на отримання дозволу на окремі господарські операції, що мають елемент привілейованості.

Дозвіл на реалізацію певних рішень із питань організації господарської діяльності, за

яким звертаються до органів АКУ, є і може бути цікавим і необхідним лише для відповідного заявника. Водночас у проведенні цілого ряду господарських дій (діяльності), з приводу яких господарюючі суб'єкти звертаються до дозвільних органів, потенційно може бути зацікавлено декілька або достатньо широке коло осіб. Мова в останньому випадку йде про права у сфері експлуатації об'єктів публічної власності, власності українського народу, і у цьому їх потенціал як об'єктів можливого господарського обігу, що в принципі виключено щодо дозволів у сфері економічної конкуренції.

Привертає увагу також та обставина, що отримання дозволу від органів АКУ є *одним із елементів юридичного складу*, на підставі якого виникають договірні, корпоративні, певні абсолютні господарські правовідносини (щодо встановлення й застосування цін / тарифів тощо, що є характерним для усіх правовідносин дозвільного типу, до яких належать і ці відносини). Водночас отримання права на здійснення певних господарських дій чи діяльності від дозвільних органів є *самостійним юридичним фактом*, на підставі якого виникають абсолютні господарські відносини щодо реалізації відповідного права.

Можна виокремити й інші відмінності дозвільних відносин у сфері господарювання та відносин дозвільного характеру за участю органів АКУ, однак вони мають в основному процедурний характер.

1. Вимоги, які повинні виконати суб'єкти господарювання у випадку отримання дозволів на окремі господарські операції чи господарську діяльність, пов'язані з їхньою законністю, належним оформленням документів для отримання дозволу; розсуд дозвільного органу щодо можливості надання чи відмови у наданні дозволу загалом виключається. Підстави відмови у виданні дозволів пов'язані, насамперед, із негативними результатами експертиз, неповним оформленням комплексу документів для отримання дозволів, наданням недостовірної інформації (ч. 5 ст. 4—1 Закону «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності»). Можуть бути й інші підстави, визначені у спеціальному законодавстві (наприклад невідповідність об'єкта проектній документації на будівництво та вимогам будівельних норм є підставою для відмови у виданні сертифіката про прийняття в

експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів згідно з ч. 7 ст. 39 Закону «Про регулювання містобудівної діяльності»).

Надання дозволу на узгоджені дії чи концентрацію залежить від ефекту, який відповідні дії справляють на економічну конкуренцію, причому виключити під час ухвалення рішення розсуд антимонопольних органів складно (ч. 1, 2 ст. 10, ч. 1 ст. 25 Закону «Про захист економічної конкуренції»). У підзаконних нормативних актах відсутні уточнення оціночних понять, застосованих у Законі (наприклад у Положенні про порядок подання заяв до органів Антимонопольного комітету України про надання дозволу на узгоджені дії суб'єктів господарювання, затвердженому розпорядженням АКУ від 12.02.2002 № 26-р, не визначено конкретні критерії для тлумачення зазначених у ч. 1 ст. 10 Закону процесів).

Дещо менші можливості для розсуду у випадку надання дозволу на концентрацію згідно з ч. 1 ст. 24 Закону «Про захист економічної конкуренції». Такий дозвіл надається, якщо концентрація не призводить до монополізації чи суттєвого обмеження конкуренції на всьому ринку чи в значній його частині (ч. 1 ст. 25 Закону). У ході вирішення питання, чи має місце монополізація або суттєве обмеження конкуренції, враховується визначена у заявах учасників концентрації економічна інформація, перелічена у додатку 2 до Положення про порядок подачі заяв в Антимонопольний комітет України про попереднє отримання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання (Положення про концентрацію), затвердженому розпорядженням АКУ від 19.02.2002 № 33-р.

2. Рішення антимонопольних органів в аналізованих ситуаціях може бути ухваленим з урахуванням інформації, наданої конкурентами, постачальниками чи споживачами учасників узгоджених дій, а також об'єднаннями споживачів (п. 8.9 названого Положення). А під час ухвалення рішень щодо видання документів дозвільного характеру інформацію від інших суб'єктів господарювання чи споживачів дозвільні органи не збирають.

3. У разі встановлення підстав для заборони узгоджених дій, концентрації, органи АКУ повідомляють їх учасників про зміст таких підстав і встановлюють строк для надання ними пропозицій щодо зобов'язань, які вони готові

взяти на себе для усунення негативного впливу узгоджених дій, концентрації на конкуренцію, та дозволяють органу АКУ ухвалити рішення про надання дозволу на узгоджені дії, концентрацію (ч. 2 ст. 31 Закону). Такі дії виключені у дозвільних процедурах згідно з Законом «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності».

4. Більше того, якщо за результатами звернення про надання дозволу на узгоджені дії та концентрацію ухвалено рішення про їхню заборону, у тридцятиденний строк від дня ухвалення такого рішення зацікавлені особи можуть звернутися до Кабінету Міністрів України із заявою про надання відповідного дозволу (ч. 1, 3 ст. 33 Закону). Дозвільне законодавство у сфері господарської діяльності не допускає перегляду в адміністративному порядку рішення про відмову у видачі дозвільного документа.

Описана вище ситуація спричинена тим, що правове регулювання конкуренційних відносин здійснюється за допомогою оціночних норм, із широким використанням оціночних понять і «принципу розумного підходу» (*rule of reason*) [33, с. 123—128]. Використання подібних норм у дозвільному законодавстві у сфері господарської діяльності неприпустимо з точки зору інтересів окремих суб'єктів господарювання та економічних інтересів держави.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, правовідносини дозвільного характеру, які виникають між суб'єктами господарювання і антимонопольними органами, суттєвим чином відрізняються від дозвільних правовідносин у сфері господарювання як за змістом дій / прав, що набуваються (тобто за об'єктом), так і за підставами надання відповідних дозволів, роллю дозвільних органів в ухваленні позитивного чи негативного рішення. Ці правовідносини є господарськими за своєю правовою природою, однак належать до різних груп (видів) правовідносин. Видається, що дозвільного характеру правовідносини у сфері конкуренції і власне дозвільні правовідносини у сфері господарювання поєднує лише сфера економіки, у рамках якої реалізуються відповідні господарські повноваження, і певний дозвільний компонент (наявність повноважень відповідних органів на видачу певного дозволу).

Ліцензійні та дозвільні відносини у сфері господарювання також мають сутнісні відмін-

ності, пов'язані насамперед із різним змістом (характером) та обсягом об'єкта відносин, наявністю ознак привілейованості у права, що отримується у рамках дозвільних правовідносин у сфері господарювання.

У кінцевому рахунку, дозвільні відносини у сфері господарювання та інші відносини дозвільного характеру різні за системою нормативно-правового регулювання. До правового регулювання різних видів відносин законодавець застосовує дещо різні методи і принципи правового регулювання.

Подальші дослідження цієї теми можливі паралельно або після побудови класифікації прав за документами дозвільного характеру. Достатньо чітке окреслення їхніх видів дасть змогу глибше осмислити специфіку дозвільних правовідносин у сфері господарювання, рельєфніше сформулювати відмінності цих правовідносин від інших правовідносин дозвільного характеру і, в решті-решт, обґрунтувати чи заперечити гіпотезу про самостійність цього виду правовідносин у системі організаційно-господарських правовідносин, оперуючи додатковими науковими аргументами.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Джафарова О.В. До питання про визначення предмета дозвільної діяльності у сфері економічної безпеки. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 11. С. 157—160.
2. Харитонов О.В. Дозвільна система в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2004. 20 с.
3. Джафарова О.В. Правова природа, сутність та особливості дозвільної діяльності органів публічної адміністрації в Україні. *Право і суспільство*. 2015. № 6—2. Частина 2. С. 121—126.
4. Алексеев С.С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве. М.: Юрид. лит.-ра, 1989. 287 с.
5. Шпомер А.І. Ліцензування господарської діяльності (господарсько-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. К., 2006. 20 с.
6. Шпомер А.І. Ліцензування господарської діяльності як різновид організаційно-господарських правовідносин. *Часопис Академії адвокатури України*. 2011. № 10 (1). С. 1—6.
7. Бекірова Е.Е. Правове регулювання ліцензування певних видів господарської діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Донецьк, 2006. 17 с.
8. Комарницький В.М. Право надкористування (питання набуття цього права та інші). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені І.О. Дідоренка*. 2009. № 4. С. 151—159.
9. Кобецька Н.Р. Дозвільна система у сфері користування надрами. *Право і суспільство*. 2014. № 3. С. 140—146.

10. Червякова Т.А. Понятие и элементы разрешительной системы. *Административное право и процесс*. 2011. № 6. С. 43—45.
11. Солошкіна І.В. Адміністративно-правові засади дозвільної діяльності щодо підприємництва: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків: ХНУВС, 2006. 195 с.
12. Пахомова Т.М. Місце дозвільної системи в механізмі адміністративно-правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. Вип. 26. С. 158—162.
13. Апанасенко К.І. Про дослідження дозвільних правовідносин у сфері господарської діяльності в юридичній науці. *Актуальні проблеми господарського права та процесу*: збірник матеріалів круглого столу. За заг. ред. О.А. Беяневич. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України, 2015. 168 с.
14. Сиверін В.І. Адміністративно-правові засади надання дозвільних послуг суб'єктами публічної адміністрації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2010. 193 с.
15. Романяк М.М. Адміністративно-правові засади дозвільної діяльності у сфері забезпечення екологічної безпеки: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2010. 18 с.
16. Джафарова О.В. Принципи дозвільної діяльності органів публічної адміністрації в Україні. *Visegrad journal on human rights*. 2015. № 4/1. С. 46—53.
17. Джафарова О.В. Види дозвільної діяльності органів публічної адміністрації в Україні. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2015. Т. 16. С. 105—114.
18. Джафарова О.В. Дозвільні правовідносини в Україні: стан і перспективи розвитку. *Право і безпека*. 2014. № 2 (53). С. 25—30.
19. Апанасенко К.І. Дозвільна система у сфері господарської діяльності: науково-практичний коментар Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності»: наук.-практ. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2012. 312 с.
20. Джафарова О.В. Дозвільні повноваження Міністерства економічного розвитку і торгівлі України: питання сьогодення. *Вісник ХНУВС*. 2013. № 1 (60). С. 152—158.
21. Джафарова О.В. Поняття та сутність дозвільних правовідносин: питання сьогодення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3—1. С. 208—211.
22. Віхров О.П. Організаційно-господарські правовідносини: монографія. Київ: Слово, 2008. 512 с.
23. Вітвіцький С.С. Державний контроль у сфері ліцензійної діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Х., 2004. 18 с.
24. Фетисова С.В. Ліцензування як засіб державного регулювання господарської діяльності. *Науковий вісник Національного університету ДПС України*. 2009. № 4. С. 226—232.
25. Тихомиров Ю.А. Курс административного права и процесса. Москва, 1998. 798 с.
26. Усенко Г.С. Поняття та зміст ліцензійно-дозвільної діяльності в сфері підприємництва. *Форум права*. 2010. № 2. С. 530—536. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/10ugvcr.pdf> (дата звернення 10.05.2017).
27. Віхров О.П. Організаційно-господарські зобов'язання з ліцензування господарської діяльності. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 158—161.
28. Апанасенко К.І. До питання про об'єкт дозвільних правовідносин у сфері господарської діяльності. *Вісник господарського судочинства України*. 2015. № 5. С. 123—133.
29. Філіпова Т.Л. Процедура надання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання як особливий різновид адміністративних процедур. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 72. С. 325—332.
30. Пасічник В.В. Характерні риси дозвільного провадження у сфері захисту економічної конкуренції при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 153—155.
31. Солошкіна І.В. Класифікація видів дозвільної діяльності щодо підприємництва. *Право і безпека*. 2006. № 5, № 3. С. 154—157.
32. Карпенко Н.М. Державний антимонопольний контроль процесів економічної діяльності: автореф. дис. ... канд. наук з держ. управління: 25.00.02. Київ, 2010. 22 с.
33. Корчак Н.М. Державне регулювання відносин конкуренції в Україні (господарсько-правовий аспект): монографія. Київ, 2014. 336 с.

REFERENCES

1. Dzhafarova O.V. Do pytannya pro vyznachennya predmeta dozvil'noyi diyal'nosti u sferi ekonomichnoyi bezpeky. *Pidpryyemnyctvo, gospodarstvo i pravo*. 2010. No. 11: 157-160 [in Ukrainian].
2. Kharytonov O.V. Dozvil'na systema v Ukrayini: avtoref. dys. ... cand. yurid. nauk: 12.00.07. Kharkiv, 2004 [in Ukrainian].
3. Dzhafarova O.V. Pravova pryroda, sutnist' ta osoblyvosti dozvil'noyi diyal'nosti organiv publichnoyi administraciyi v Ukrayini. *Pravo i suspil'stvo*. 2015. No. 6-2. Part 2: 121-126 [in Ukrainian].
4. Alekseev S.S. Obshhie dozvoleniya i obshhie zaprety v sovetskom prave. Moscow: Juridicheskaja literatura, 1989 [in Russian].
5. Shpomer A.I. Licenzuvannya gospodars'koyi diyal'nosti (gospodars'ko-pravovyj aspekt): avtoref. diss. ... cand. yurid. nauk: 12.00.07. Kyiv, 2006 [in Ukrainian].
6. Shpomer A.I. Licenzuvannya gospodars'koyi diyal'nosti yak riznovyd organizacijno-gospodars'kyh pravovidnosyn. *Chasopys Akademiyi advokatury Ukrayiny*. 2011. No. 10 (1): 1-6 [in Ukrainian].
7. Bekirova E.E. Pravove regulyvannya licenzuvannya pevnyh vydiv gospodars'koyi diyal'nosti: avtoref. dys. ... cand. yurid. nauk: 12.00.04. Donetsk, 2006 [in Ukrainian].
8. Komarnytcz'kyj V.M. Pravo nadrokorystuvannya (pytannya nabuttya czogo prava ta inshi). *Visnyk Lugans'kogo derzhavnogo universytetu vnutrishnih sprav imeni I.O. Didorenka*. 2009. No. 4: 151-159 [in Ukrainian].
9. Kobecz'ka N.R. Dozvil'na systema u sferi korystuvannya nadramy. *Pravo i suspil'stvo*. 2014. No. 3: 140-146 [in Ukrainian].
10. Chervjakova T.A. Ponjatje i jelementy razreshitel'noj sistemy. *Administrativnoe pravo i process*. 2011. No. 6: 43-45 [in Russian].

11. Soloshkina I.V. Administratyvno-pravovi zasady dozvil'noyi diyal'nosti shchodo pidpryyemnytstva: avtoref. dys. ... cand. jurid. nauk: 12.00.07. Kharkiv, 2006 [in Ukrainian].
12. Pahomova T.M. Misce dozvil'noyi systemy v mehanizmi administratyvno-pravovogo reguluyannya. *Naukovyj visnyk Uzhgorods'kogo nacional'nogo universytetu. Seriya «Pravo»*. 2014. Vol. 26: 158-162 [in Ukrainian].
13. Apanasenko K.I. Pro doslidzhennya dozvil'nyh pravovidnosyn u sferi hospodars'koyi diyal'nosti v yurydychnij nauki. *Aktual'ni problemy hospodars'kogo prava ta procesu: Zbirnyk materialiv kruglogo stolu*. Kyiv, 2015 [in Ukrainian].
14. Siverin V.I. Administratyvno-pravovi zasady nadannya dozvil'nykh posluh subjyektamy publichnoyi administratsiyi: avtoref. diss. ... cand. jurid. nauk: 12.00.07. Kharkiv, 2010 [in Ukrainian].
15. Romanyak M.M. Administratyvno-pravovi zasady dozvil'noyi diyal'nosti u sferi zabezpechennya ekolohichnoyi bezpeky: avtoref. dys. ... cand. jurid. nauk: 12.00.07. Irpin', 2010 [in Ukrainian].
16. Dzhafarova O.V. Prynцыpy dozvil'noyi diyal'nosti organiv publichnoyi administratsiyi v Ukrayini. *Visegrad journal on human rights*. 2015. No. 4/1: 46-53 [in Ukrainian].
17. Dzhafarova O.V. Vydy dozvil'noyi diyal'nosti organiv publichnoyi administratsiyi v Ukrayini. *Naukovi praci NU OYUA*. 2015. Vol. 16: 105-114 [in Ukrainian].
18. Dzhafarova O.V. Dozvil'ni pravovidnosyny v Ukrayini: stan i perspektyvy rozvytku. *Pravo i bezpeka*. Vol. 2 (53): 25—30 [in Ukrainian].
19. Apanasenko K.I. Dozvil'na systema u sferi hospodars'koyi diyal'nosti: naukovy-praktychnyy komentar Zakonu Ukrayiny «Pro dozvil'nu systemu u sferi hospodars'koyi diyal'nosti»: nauk.-prakt. posib. Kyiv, 2012 [in Ukrainian].
20. Dzhafarova O.V. Dozvil'ni povnovazhennya Ministerstva ekonomichnogo rozvytku i torgivli Ukrayiny: pytannya sгодennya. *Visnyk HNUVS*. 2013. No. 1 (60): 152-158 [in Ukrainian].
21. Dzhafarova O.V. Ponyattya ta sutnist' dozvil'nyh pravovidnosyn: pytannya s'ohodennya. *Porivnyal'no-analitychne pravo*. No. 3-1: 208-211 [in Ukrainian].
22. Vikhrov O.P. Orhanizatsiyno-hospodars'ki pravovidnosyny. Kyiv, 2008 [in Ukrainian].
23. Vitviczkij S.S. Derzhavnyj kontrol' u sferi licenzijnoyi diyal'nosti: avtoref. diss. ... cand. jurid. nauk: 12.00.07. Kharkiv, 2004 [in Ukrainian].
24. Fetysova S.V. Licenzuvannya yak zasib derzhavnogo reguluyannya hospodars'koyi diyal'nosti. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu DPS Ukrainy*. No. 4: 226-232 [in Ukrainian].
25. Tihomirov Ju.A. Kurs administrativnogo prava i processa. Moscow, 1998 [in Russian].
26. Usenko G.S. Ponyattya ta zmist licenzijno-dozvil'noyi diyal'nosti v sferi pidpryyemnytstva. *Forum prava*. 2010. No. 2: 530-536. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/10ugvcp.pdf> [in Ukrainian].
27. Vikhrov O.P. Orhanizatsiyno-hospodars'ki zobov'yazannya z licenzuvannya hospodars'koyi diyal'nosti. *Chasopys Kyiv's'kogo universy'tetu prava*. 2011. No. 1: 158-161 [in Ukrainian].
28. Apanasenko K.I. Do pytannya pro ob'yekt dozvil'nyh pravovidnosyn u sferi hospodars'koyi diyal'nosti. *Visnyk hospodarskoho sudochynstva Ukrainy*. 2015. No. 5: 123-133 [in Ukrainian].
29. Filipova T.L. Procedura nadannya dozvolu na koncentraciyu sub'yektiv gospodaryuvannya yak osoblyvyj riznyvyd administratyvnyh procedur. *Aktual'ni problemy derzhavy i prava*. 2014. Iss. 72: 325—332 [in Ukrainian].
30. Pasichnyk V.V. Harakterni rysy dozvil'nogo provadzhennya u sferi zahystu ekonomichnoyi konkurenciyi pry zdiysnenni zovnishnoekonomichnoyi diyal'nosti. *Chasopys Kyiv's'kogo universytetu prava*. 2013. No. 3: 153-155 [in Ukrainian].
31. Soloshkina I.V. Klasyfikaciya vydiv dozvil'noyi diyal'nosti shchodo pidpryyemnytstva. *Pravo i bezpeka*. 2006. Vol. 5, No. 3: 154—157 [in Ukrainian].
32. Karpenko N.M. Derzhavnyj antymonopol'nyj kontrol' procesiv ekonomichnoyi diyal'nosti: dys. ... cand. nauk z derzh. upravlinnia: 25.00.02. Kyiv, 2010 [in Ukrainian].
33. Korchak N.M. Derzhavne reguluyannya vidnosyn konkurenciyi v Ukrayini (gospodars'ko-pravovyj aspekt): monografiya. Kyiv, 2014 [in Ukrainian].

Надійшла 21.09.2017

Е.И. Апанасенко

Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов

РАЗРЕШИТЕЛЬНЫЕ ПРАВООТНОШЕНИЯ
В СФЕРЕ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
И ДРУГИЕ ПРАВООТНОШЕНИЯ
РАЗРЕШИТЕЛЬНОГО ХАРАКТЕРА

Положено начало сравнительному исследованию разрешительных отношений, урегулированных Законом Украины «О разрешительной системе в сфере хозяйственной деятельности», и других правоотношений разрешительного характера. В частности, проанализированы различия между указанными разрешительными отношениями и лицензионными отношениями, а также отношениями разрешительного типа в сфере антимонопольно-конкурентного регулирования.

Ключевые слова: разрешение, лицензия, разрешительные правоотношения, лицензионные правоотношения, привилегия, конкуренция, Антимонопольный комитет Украины, право на осуществление хозяйственной деятельности.

K.I. Apanasenko

Chernihiv national university of technology, Chernihiv

PERMISSIVE LEGAL RELATIONSHIPS
IN THE SPHERE OF ECONOMIC ACTIVITY
AND OTHER RELATIONSHIPS
OF THE PERMISSIBLE CHARACTER

A comparative investigation of permissive relations regulating by Ukrainian Law «On permissive system in a sphere of economic work» and other legal relations with permissive characteristics is started in the article. Author analyzes difference between named permissive relations and licensing relations and also relations of permissive type in a sphere of antitrust-competitive regulation.

Keywords: permit, license, permissive legal relations, licensing legal relations, privilege, competition, Antimonopoly committee of Ukraine, right to undertake an economic work.

УДК 346.7

Г.Д. ДЖУМАГЕЛЬДІЄВА, д-р юрид. наук, старший науковий співробітник,
зав. відділом проблем господарсько-правового забезпечення економічної безпеки держави
Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

Н.В. ЄРЕМЕЄВА, канд. юрид. наук, старший науковий співробітник
Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВА СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА ЕНЕРГОПРОСТОРУ

Ключові слова: світовий енергопростір, європейський енергопростір, складові енергопростору, правовий енергопростір, вільна компонента енергопростору.

На основі аналізу нормативно-правових актів Європейського Союзу, зокрема Договору про заснування Енергетичного Співтовариства, досліджено економіко-правову сутність, визначено структуру енергопростору, природу взаємозв'язків між його ключовими елементами.

Вступ. Трансформація викликів і загроз економічної самостійності держави під впливом змін, що відбувалися в Україні протягом останньої чверті сторіччя (становлення самостійної держави та перехід до ринкової економіки, євроінтеграційний вибір з притаманними йому процесами децентралізації управління, зовнішня агресія, що супроводжується окупацією та анексією частини території), обумовлює перегляд чинної моделі правового забезпечення єдності загальних, групових, індивідуальних інтересів через формальне закріплення міри свободи, рівності та справедливості. Енергетика є однією зі сфер національної економіки, де дія кожного із названих факторів потребує якісної зміни філософії взаємодії держави та суспільства, насамперед, за допомогою права. Водночас об'єктивна різниця у темпах розвитку економічних відносин в енергетичній сфері та законодавства, що їх регулює, призвела до зниження спроможності права слугувати засобом задоволення справедливих потреб та інтересів, сприяти розвитку відносин, у яких зацікавлено суспільство, виконувати роль інструменту забезпечення функціонування інших соціальних інститутів (держави, економіки, соціуму та ін.), організованості та нормальної життєдіяльності, зняття соціальної напруженості тощо [1, с. 164]. Розв'язання теоретичних питань щодо змісту, структури та меж правового енергетичного простору сприятиме створенню підґрунтя для встановлення закономірностей і тенденцій його розвитку, виявленню факторів та передумов, що сприяють прискоренню, гальмуванню або змінюють напрями такого розвитку, визначенню системи принципів побудови правової моделі енергетичного простору, які, виконуючи роль «стиснутої пружини», сприятимуть посиленню точності та цільової спрямованості правових норм.

Метою дослідження є визначення місця енергопростору в системі суспільних відносин, його структури, обґрунтування природи взаємозв'язків між його елементами.

Результати дослідження. Енергопростір (світовий, європейський) як правове явище згадується у законодавстві України [2] в контексті основних напрямів енергетичної політики. Водночас ратифікація Угоди про асоціацію з ЄС передбачає інтеграцію України до єдиного європейського простору, що потребує визначення сутності такого простору в енергетичній сфері. Комплексний аналіз теоретичного доробку з цього питання свідчить, що узагальнювальне поняття «простір» охоплює певне середовище, підґрунтя, сприятливі обставини, необхідні для співробітництва всіх учасників відповідних процесів, а також для їхнього поглиблення та розширення. Наприклад, європейський правовий простір визначають як правове середовище, у якому діють норми права ЄС, міжнародного права та норми національного права, якщо вони не суперечать праву ЄС [3, с. 65–73].

Теорія європейського енергопростору поки ще перебуває в стадії становлення, натомість системний аналіз основоположних нормативно-правових актів ЄС, зокрема Договору про заснування Енергетичного Співтовариства (далі Договір), дає змогу визначити об'єктивні форми його існування у загальному економічному, політичному, інституційному середовищі ЄС. Так, у Преамбулі до Договору енергопростір розглядають крізь призму таких його проявів як: інтегрований ринок природного газу та електроенергії на основі спільних інтересів і солідарності; стабільна регуляторно-ринкова структура, здатна залучати інвестиції в газові мережі, мережі виробництва та передачі електроенергії; єдиний простір регулювання торгівлі газом та електроенергією, що є необхідним для відповідності географічним розмірам товарних ринків, яких це стосується.

Отже, за функціональним критерієм складові, охоплені енергоринком, можна означити так: *торговельно-виробнича* як сукупність суспільних відносин у сфері обміну, за допомогою яких здійснюється реалізація природного газу та електроенергії та / або послуг, пов'язаних з їхнім виробництвом, переміщенням, споживанням тощо; *інвестиційна* — як сукупність суспільних відносин у сфері розміщення майнових та інтелектуальних цінностей в об'єкти виробництва, розподілу, транспортування, споживання природного газу та електроенергії та пов'язані з ними послуги, у результаті якої

створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект; *регулятивна* — як сукупність суспільних відносин у сфері управління сферою виробництва, обігу і споживання природного газу та електроенергії та пов'язані з ними послуги.

Наведене структурування є досить умовним, адже відносини, зараховані до певного виду, перебувають у тісному взаємозв'язку. Так, прибуток, що утворюється внаслідок здійснення торгово-виробничої діяльності, може бути джерелом інвестування (самоінвестування) у техніко-технологічну модернізацію суб'єкта господарювання. У певних випадках таке «перетікання» з одного сегмента до іншого передбачено законодавством, тобто реалізується завдяки регулятивній компоненті. Зокрема, п. 2.4, 3.9.1 Умов та Правил здійснення підприємницької діяльності з передавання електричної енергії магістральними та міждержавними електричними мережами зобов'язують оптового постачальника електроенергії щорічно здійснювати інвестування у розвиток мережевого господарства оператора магістральних мереж [4]. Водночас значення наведеного розподілу енергопростору за функціональним критерієм створює передумови для оцінки ефективності та достатності наявного обсягу компетенції або доцільності прямої законодавчої заборони щодо можливості акторів брати участь у відповідних відносинах (торговельно-виробничих, інвестиційних, регулятивних тощо).

У відносинах, що складаються в енергопросторі, діють різні за правовим статусом та суб'єктними ознаками учасники (фізичні особи, суб'єкти господарювання, органи місцевого самоврядування, органи державної влади, територіальні громади, держава тощо). Таких учасників за критерієм інтересу, на досягнення якого спрямовані їхні дії, умовно можна згрупувати за основними рівнями — індивідуальним, колективним, національним, наднаціональним.

На *індивідуальному рівні* учасники виступають від власного імені та переслідують власний (індивідуальний) інтерес. У видовому розрізі зазначений рівень представлений фізичними особами, суб'єктами господарювання, органами місцевого самоврядування, органами державної влади. Так, у торговельно-виробничому сегменті фізичні особи можуть бути як споживачами енергії (побутовими споживачами

чами), так і її виробниками та продавцями — у разі реалізації енергопостачальникам за регульованим тарифом надлишків енергії, виробленої з енергії сонячного випромінювання та / або енергії вітру об'єктами електроенергетики (генерувальними установками) приватних домогосподарств, величина встановленої потужності яких не перевищує 30 кВт, у порядку, визначеному національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (ст. 15 Закону України «Про електроенергетику»). При цьому, на відміну від інших виробників енергії, у т. ч. з альтернативних джерел, фізичні особи не набувають додаткових характеристик ані як суб'єкти енергоринку (не вступають до Оптового ринку електроенергії), ані як суб'єкти господарювання (їхня діяльність з виробництва електроенергії не потребує ліцензій або спеціальних дозволів).

В *інвестиційному сегменті* фізичні особи можуть бути як інвесторами (самоінвестування), співінвесторами, так і реципієнтами інвестицій. У першому випадку йдеться про будівництво енергогенерувальних установок для виробництва енергії з альтернативних джерел; самостійне впровадження заходів з енергозбереження та підвищення енергоефективності власних будинків за рахунок власних або залучених коштів (наприклад у рамках передбаченої державної програми «теплих кредитів»). Результатом здійснених інвестицій є зменшення витрат на енергетичні житлово-комунальні послуги, що сприяє збільшенню загального доходу домогосподарства. У другому випадку здійснення таких заходів може відбуватися за допомогою спеціалізованих енергосервісних компаній на договірних засадах у порядку, передбаченому Законом України «Про запровадження нових інвестиційних можливостей, гарантування прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності для проведення масштабної енергомодернізації». Результатом інвестування для енергосервісних компаній є отримання прибутку упродовж усього терміну дії договору на енергосервісне обслуговування, розмір якого залежить від обсягу щорічного скорочення витрат замовника енергосервісу на оплату паливно-енергетичних ресурсів, житлово-комунальних послуг порівняно з витратами, що були б здійснені за відсутності енергосервісу (ч. 3 ст. 5 зазначеного Закону).

Також окремі категорії споживачів пільгових категорій можуть бути реципієнтами інвестування з боку держави, зокрема у разі надання їм субсидій (чи є це інвестуванням?) на сплату послуг з тепло-, електро- та газопостачання, внаслідок яких досягається соціальний ефект забезпечення належного обсягу отримання усіма громадянами житлово-комунальних послуг як елемент гарантованого Конституцією України достойного рівня життя. Умовно до опосередкованого інвестування споживача з цією ж метою може віднести міжбюджетні трансферти місцевим бюджетам. Але відсутність у органу місцевого самоврядування як отримувача такого трансферту жодної функції інвестиційного характеру певною мірою «розмиває» інвестиційну спрямованість зазначеного заходу.

Суб'єкти господарювання у *торгово-виробничому* сегменті енергопростору є і споживачами енергії, і виробниками, для яких діяльність із виробництва енергії або видобування енергоресурсів є основною (генерувальні, добувні підприємства) або неосновною, тобто здійснюється винятково для задоволення власних потреб у енергії (виробники метанової енергії). В *інвестиційному* сегменті суб'єкти господарювання можуть здійснювати професійну інвестиційну діяльність у енергетичному секторі (банки, інвестиційні та венчурні фонди, енергосервісні компанії), а також бути реципієнтами інвестицій з боку держави або органу місцевого самоврядування (оплата комунальних послуг бюджетних закладів, капіталізація статутного фонду державних корпорацій, дотації вугільних шахт тощо). У першому випадку мета (планований результат) кожного з учасників інвестування впливає з договору та забезпечується його умовами. У другому — інвестиційна мета не завжди простежується, отже про прибутковість інвестування не йдеться, а в окремих випадках спостерігається недотримання конституційного принципу рівності суб'єктів господарювання різних форм власності та несумісність із вимогами щодо справедливої конкуренції.

Органи місцевого самоврядування, окрім звичайного споживання енергії, можуть брати участь у відносинах із виробництва енергії як постачальники енергоресурсів, а саме відходів, власниками яких вони є відповідно до ст. 9 Закону України «Про відходи». В Україні по-

тенціал зазначених органів бути активними учасниками торговельно-виробничого сегмента енергопростору не використовується через незлагодженість галузевих концепцій екологічного та господарського права. Так, еколого-правова конструкція відносин з приводу відходів у загальному вигляді передбачає комплекс дій органу місцевого самоврядування, що спрямовані на забезпечення безпечного навколишнього середовища, складовою якого є збирання та видалення відходів. (ст. 21 Закону України «Про відходи»). Найпоширенішим способом видалення є вивіз відходів на сміттєзвалище, але останні події у Львівській області довели вичерпність цього підходу. Наявні еколого-правові конструкції, з огляду на галузеву мету та предмет, не враховують потенціальну можливість власника відходів на отримання прибутку від реалізації тих об'єктів права власності, які ним вже не можуть використовуватися, зокрема шляхом продажу відходів як енергетичної сировини. Єдина пропозиція з цього приводу — укладання договору на послуги з утилізації відходів зі сміттєпереробними підприємствами, що виробляють тепло- та електроенергію або паливні брикети. Але договірна конструкція передбачає лише витрати з боку власника відходів, який є замовником відповідної послуги, що суттєво нівелює зацікавленість у такому співробітництві або в інвестуванні (співінвестуванні) у будівництво власних сміттєпереробних заводів, діяльність яких мала б енергетичне спрямування та давала змогу, окрім екологічних, вирішувати й частину енергетичних проблем населеного пункту.

У випадку, коли передання сміття на умовах договору про утилізацію відбулося, спостерігається дивна трансформація його правового режиму: ліквідоване (утилізоване) як об'єкт комунальної форми власності сміття мов «міфічний птах Фенікс» з'являється у господарсько-правових відносинах вже у вигляді енергосировини для виробництва енергопродуктів, право власності на яку належить переробному підприємству на підставі договору на утилізацію. Вартість цієї сировини враховується для визначення тарифу на енергію (брикети), що виробляє підприємство. Однак вона не лише не була сплачена переробником, а й частково відшкодована у вигляді плати за утилізацію. Оскільки така трансформація правового режи-

му відбувається поза рамками господарсько-правового етапу «життєвого циклу» відходів, вона не враховується нормами господарсько-правових інститутів — ціноутворенням, конкурентним правом, оподаткуванням тощо. Через неузгодженість еколого-правового і господарсько-правового підходів викривлюється економічна сутність відносин з раціонального переміщення ресурсів, що, на думку Р. Познера, не є ознакою помилковості або безгосподарності власника (власників), а скоріше свідчить про наявність перешкод вільному та економічно обґрунтованому руху ресурсів, які призводять до скупчення сукупної «вартості можливості» в одному центрі, замість її справедливого розподілу за рухом ресурсу [5, с. 39].

Зазначені перешкоди консервують потенціал органів місцевого самоврядування в *інвестиційному сегменті*. Попри досить розвинену систему форм участі зазначених органів у співінвестуванні в енергосектор на умовах державно-приватного партнерства, у рамках місцевих програм розвитку, спостерігаються лише поодинокі випадки такого співробітництва. Наприклад, договір концесії цілісного майнового комплексу КП «Артемівськтепломережа», укладений між міською радою та литовською компанією *Energija*. Можливості органів місцевого самоврядування як реципієнтів інвестицій обмежуються в результаті розбіжностей їх позиціонування у фінансово-та господарсько-правовій моделі регулювання. За таких умов єдиною «гілкою», по якій можуть надходити інвестиції до цих органів, є фінансово-правова — міжбюджетні трансферти або інші прямі надходження.

Участь органів державної влади проявляється у формі реалізації ними повноважень, що відповідають меті та завданням їхньої діяльності. При цьому в контексті дослідження не є важливим розмежування між діями органу державної влади як носія індивідуального (службового, відомчого) та виразника публічного інтересу (як визнаного державою та забезпеченого правом інтересу соціальної спільноти, задоволення якого служить умовою і гарантією її існування та розвитку [6, с. 203—223]) з огляду на те, що у будь-якому разі орган державної влади діє від власного імені та відповідно до визначеного законом обсягу його господарської компетенції.

У *торговельно-виробничий* сегмент енергопростору органи державної влади на сучасному етапі залучені через систему дій, пов'язаних із безпосередньою закупівлею енергоресурсів, насамперед природного газу, торгівлею квотами на викиди, які було отримано внаслідок запровадження енергоефективних технологій у реальному секторі економіки, але не реалізовано їх виробником самостійно. В *інвестиційному* сегменті вони зазвичай є активним гравцем — засновник національних корпорацій, замовник основних робіт із геологорозвідування, будівництва трубопровідної інфраструктури тощо.

На *колективному рівні* уособлюється загальний інтерес певної однорідної групи індивідуальних учасників. Відповідне групування індивідуальних учасників може здійснюватися як з економічних, так і юридичних підстав. Так, законами України «Про електроенергетику», «Про ринок природного газу», «Про теплопостачання» з метою встановлення спільного підходу до правового регулювання в окремих сферах (нормування, ціноутворення тощо) фізичні особи об'єднані у категорію населення, яка у певних випадках може поділятися на підкатегорії (вразливе населення та ін.). Сукупність суб'єктів господарювання, які функціонують в одному секторі економіки (споріднених секторах), наприклад енергетичному, утворюють інституціоналізовані або неінституціоналізовані галузеві об'єднання (галузь економіки, асоціація вітроенергетики, Оптовий ринок електроенергії тощо), спільність інтересу яких може бути відображена у державних та регіональних програмах та стратегіях галузевого розвитку (Енергетична стратегія України, Державна цільова економічна програма енергоефективності та ін.), нормативно-правових актах (Закон України «Про альтернативні джерела енергії»), організаційних договорах (Договір між членами Оптового ринку електроенергії України).

Торговельно-виробничий сегмент є основною сферою діяльності відповідних учасників. Колективний характер дій має класичний прояв на енергоринку — у обов'язковій координації всіх характеристик виробничих процесів оператором ринку. Але наявне сьогодні виведення з колективного кола першого етапу — постачання енергоресурсів виробникам — скорочує можливість оперативного маневрування та

загрожує безпеці енергоринку. Загальна колективна мета енергоринку — забезпечення надійного функціонування — обумовлює певну колективність дій у інвестиційному сегменті. Так, відповідно до п. 3.6. Договору між членами Оптового ринку електроенергії, основним інвестором у магістральну мережеву інфраструктуру є оптовий постачальник, який закладає у розрахунок тарифів на енергоринку відповідну інвестиційну складову, що дозволяє говорити про колективну природу інвестування.

На *національному рівні* носієм ексклюзивного інтересу є український народ. *Торговельно-виробничий* сегмент представлений абсолютним правовідношенням власності українського народу щодо усіх природних ресурсів, які використовуються або можуть використовуватися для виробництва енергії. Узагальнення наукових розробок із проблематики правосуб'єктності українського народу дає змогу виокремити активну та пасивну форми прояву права власності. Зокрема, активна форма реалізації зазначеного права в літературі визначена як забезпечена законодавством правомірною, вольовою, охоронюваною державою міра можливої діяльності власника, що проявлено у вчиненні відповідно до закону дій, спрямованих на додержання норм права в реалізації правомочностей володіння, користування, розпорядження природними ресурсами з метою задоволення потреб загальносуспільних інтересів шляхом використання власності [7, с. 6]. Найяскравішим прикладом активної форми реалізації права власності народом серед європейських країн є Швейцарія, законодавство якої передбачає визначення юридичної долі «будь-яких об'єктів публічної майнової сфери, що використовуються в цілях публічного управління» виключно на державному, кантональному або муніципальному референдумах за умови попереднього позитивного висновку екологічної експертизи та схвалення її висновків громадськими організаціями (ст. 1 Закону про використання території) [8, с. 253—260; 9, с. 28]. Зокрема, 12.02.2017 відбувся державний референдум, на якому підтримана урядова Енергетична стратегія-2050, що передбачає відмову від збільшення кількості АЕС та нарощування частки атомної енергії в енергобалансі (35 % у 2016 р.), а також державне субсидювання переходу до альтернативної енергетики (60 %

у енергобалансі, з них більше 90 % — гідроенергетика) [10].

Пасивна форма (здійснення права власності від імені українського народу) обумовлена потребами та інтересами українського народу як суб'єкта права власності на природні ресурси в межах території України, регламентована реалізація функцій і повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування, спрямована на забезпечення реалізації у відповідних правових формах конституційних вимог щодо права власності українського народу, його гарантування та захист відповідно до положень Основного закону [7, с. 6].

У *інвестиційному сегменті* енергопростору поточний стан інвестування у національні інтереси, носієм яких є український народ, відображується у категорії «розвиток людського потенціалу», яка своїм корінням виходить із аристотелевського вчення щодо оцінки соціальних заходів за критерієм міри, у якій вони рухають «людське благо», що розвинута у працях Е. Канта, У. Петті, Г. Кінга, А. Лавуазьє, Дж. Лагранжа, А. Сміта, Д. Рікардо та ін. У розумінні ПРООН — ініціатора впровадження цієї дефініції у сучасний міжнародний термінологічний обіг, людський розвиток є процесом розширення вибору людей щодо ведення довгого та здорового життя, набуття знань та отримання доступу до ресурсів, що є необхідними з огляду на стандарти достойного життя, на здійснення інших цілей, які на їхню думку, мають цінність; активна участь у забезпеченні справедливості та сталості розвитку на планеті [11, с. 10—11; 12, с. 2—4]. Інвестування у людський розвиток є ключовим завданням кожної держави, яке, як правило, декларується на конституційному рівні.

Одним зі стрижньових індикаторів визначення рівня людського розвитку є рейтинг споживання електроенергії, що, по-перше, свідчить про визначальну роль енергетики у забезпеченні національного інтересу, по-друге, обумовлює її основні ціннісні постулати: розвиток людей, розвиток людьми, розвиток для людей. У першому напрямі інвестування здійснюється у будівництво енергетичної інфраструктури та забезпечення безпеки з метою створення передумов для задоволення усе більшого попиту на енергію, пов'язаному в т. ч. із загальним економічним зростанням; у другому — у наукові розробки в енергетичній

сфері та підтримку малих форм генерації (приєднання приватних установок до мереж); у третьому — у доступність енергії, екологічність генерації та раціональність енергоспоживання. Цілі сталого розвитку на період 2016—2030 рр., ухвалені на Саміті ООН, як магістральні напрями інвестування в енергетичній сфері, які сприятимуть людському розвитку, визнають забезпечення загального доступу до недорогого, надійного і сучасного енергопостачання, збільшення частки енергії з відновлюваних джерел у енергобалансі, підвищення енергоефективності, полегшення доступу до досліджень і технологій у цій галузі.

Правосуб'єктність народу як інвестора має прояв у його участі у суверенних фондах добробуту, активне створення яких почалося у середині 2000-х рр. Україна наразі не має досвіду формування таких фондів, але теоретичний пошук правової моделі залучення українського народу здійснювали В.К. Мамутов, Б.Г. Розовський, Ю.В. Макогон, В.І. Ляшенко, В.А. Устименко, Р.А. Джабраїлов [13, с. 5—18; 14, с. 85—94; 15, с. 8—41; 6, с. 114—115; 17, с. 7—20] та ін. Деякі аспекти зазначеної проблематики в умовах перехідної та ринкової економіки досліджували Д.С. Львов, Р.А. Познер, Д.Д. Хаддок, Д.У. Аллен та ін. [18, с. 18—19; 5, с. 85—86; 19, с. 775—792; 20, с. 1—23]. Узагальнення наявних теоретичних розробок та законодавства України дають змогу виділити майнову та грошову форми інвестицій, які здійснюються (можуть здійснюватися) українським народом у рамках енергопростору.

У разі *майнових* інвестицій мова йде про консервацію певних родовищ базових енергоресурсів (нафта, природний газ, вугілля), створення стратегічних запасів зазначених енергоресурсів, надання у встановленому законом порядку суб'єктам господарювання права на використання належних власнику природних ресурсів для цілей енергетики (надра, земля, атмосферне повітря, водні ресурси тощо). Принциповим в останньому випадку є дотримання саме національного інтересу — задоволення потреб наявних поколінь з одночасним збереженням права майбутніх поколінь на використання ресурсів або сукупної вигоди від їхньої реалізації (у т. ч. виснаження), на забезпечення якого має спрямовуватися чинний правовий механізм інвестування. Невраховання права на використання ресурсів у

майбутньому як частини інтересу українського народу призводить до системного порушення персоніфікації отримувача вигоди, коли ним стає не власник (одноосібно або на паритетних засадах), а «зовсім стороння особа» — виробник ресурсів, інтерес якого, незалежно від форми власності, є індивідуальним. Аналогічні наслідки усунення власника від належної йому винагороди спостерігаються за відтермінування реальної реалізації суб'єктом господарювання придбаного права користування родовищем викопних ресурсів, вартість яких із урахуванням вичерпності світових запасів із часом підвищується. Певним чином таку ситуацію «схвалює» законодавство. Зокрема, відповідно до Закону України «Про нафту і газ», користувач управі без поважних причин не розпочинати користування нафтогазовим родовищем протягом 180 календарних днів із моменту початку строку дії (за чинним порядком саме такий термін використовують для фіксації ціни на нафту на світовому ринку, на підставі якої визначається ціна природного газу) та два роки — щодо родовищ інших енергетичних корисних копалин [20].

Інвестування у *грошовій формі* здійснюється через механізми функціонування суверенних фондів, початок активного створення яких припадає на середину 2000-х рр. [22]. Міжнародний валютний фонд за критерієм мети створення таких фондів окремо виділяє ощадні фонди для майбутніх поколінь, створені з метою конвертації невідновлювальних сировинних активів у портфель диверсифікованих активів та формування запасу фінансової міцності на майбутнє [23, с. 35—41]. Одним із джерел надходження до таких фондів, що матимуть «енергетичне походження», можуть бути частина прибутку від експорту енергоресурсів, зокрема здійснюваного недержавними суб'єктами господарювання, плата за використання нафтогазових та вугільних родовищ, частина податку на прибуток, у т. ч. від експорту, що сплачують енергогенерувальні підприємства, які виробляють енергію з традиційних енергоресурсів тощо. Окремі суверенні фонди, зокрема у штаті Вайомінг (США), Норвегії, Польщі податкові та інші прямі надходження видобувних підприємств та доходи від інвестиції цих прибутків відокремлюють від загальних джерел фонду та акумулюють у постійному сировинному цільовому фонді [24].

Як свідчить моніторинг діяльності таких фондів, здебільшого вони беруть участь у проєктах, розрахованих на довготривалу перспективу. У структурі активів фонду в середньому 3/4 представлено цінними паперами, насамперед, венчурних компаній, інших суверенних фондів і державними облігаціями інших країн [25]. З міркувань економічної безпеки та мети створення суверенні фонди зазвичай не інвестують всередині країни (у Норвегії, Азербайджані й Чилі встановлена законодавча заборона з цього приводу), або відіграють роль прямих інвесторів, розміщуючи нейтральну для компанії та курсу національної валюти суму (у межах 1 %). Але, наприклад, у Польщі встановлено обмеження діяльності фонду лише внутрішнім ринком цінних паперів і співпрацею винятково з державними інституціями та компаніями. У штаті Аляска діяльність *Alaska Permanent Fund* також має обмеження за територією та способом використання — виключно виплата щорічних дивідендів мешканцям Аляски, що наразі набуває значення негативного фактору, який провокує підвищення цін, соціальне утриманство і безробіття, тимчасові сплески попиту на товари широкого вжитку. У Новій Зеландії, Норвегії, Польщі зазначені фонди здійснюють позитивний вплив на довгострокову екологічну та соціальну політику. Так, у 2014 р. суверенний фонд Норвегії отримав дозвіл парламенту на продаж усіх вугільних енергетичних активів, що йому належали на праві власності [26, с. 56—73], що надало суттєвий поштовх переорієнтації національної енергетики на екологічніші, насамперед відновлювальні джерела енергії.

У Польщі створення суверенного фонду (*Węglowodorowy Fundusz Pokoleń*) пов'язане з перспективою освоєння покладів сланцевого газу у поєднанні з очікуваним зростанням ролі у регіональній торгівлі газом. Окрім накопичення коштів на перспективу, польський суверенний фонд бере участь у забезпеченні майбутніх поколінь шляхом використання коштів, зокрема на навчання, вищу освіту, наукові дослідження та підтримку охорони здоров'я теперішніх поколінь.

На *наднаціональному рівні* носієм інтересу є держава як суб'єкт міжнародних відносин, яка забезпечує виконання покладених на неї Конституцією України завдань щодо захисту

економічного суверенітету, складовою якого є енергетична безпека, забезпечення участі України у зовнішньоекономічній діяльності (ст. 17—18 Конституції України). Так, відповідно до ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки», основними загрозами у сфері енергетичної безпеки є неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їхнього постачання та відсутність активної політики енергозбереження, що створює загрозу енергетичній безпеці держави. У зазначених сферах держава виконує торгово-виробничу, інвестиційну, регулятивну функції.

У *торговельно-виробничому* сегменті держава наразі бере участь у закупівлі природного газу, виступаючи в угодах, укладених ПАТ «НАК «Нафтогаз України», як виконавець фінансових зобов'язань за **основним** договором, зокрема зоплати імпортованого від європейських постачальників природного газу, або виконавець зобов'язань за **допоміжними** договорами, зокрема боргових зобов'язань за кредитами, залученими від міжнародних фінансових організацій та фінансових установ для закупівлі імпортованого газу європейських, а також відшкодування витрат міжнародних фінансових організацій за гарантіями за такими кредитами (ч. 2 ст. 6 Закону України «Про Державний бюджет України на 2017 рік»). Треба зауважити, що такий формат відносин не відповідає засадничим позиціям законодавства ЄС, наприклад щодо конкуренції та державної підтримки. Досить вразливим він є і у контексті національного права, стосовно загальних положень правової доктрини щодо юридичної особи, господарської компетенції, теорії договору.

В *інвестиційному* сегменті держава виконує функції інвестора (наприклад під час виділення коштів на фінансування «теплих» кредитів) або бере участь у забезпеченні виконання зобов'язань шляхом надання гарантії за кредитами (позиками) суб'єктів господарювання, що залучаються для фінансування інвестиційних проектів, у вугільній галузі з метою модернізації та технічного переоснащення шахт (ч. 1 ст. 6 Закону України «Про Державний бюджет України на 2017 рік»).

Сутність дій Енергетичного Співтовариства зі створення європейського енергетичного простору у ст. 2 Договору визначена як орга-

нізація зв'язків між Сторонами й створення правової та економічної бази стосовно енергопродуктів і матеріалів, для транспортування яких використовують мережі (природний газ, тепла та електрична енергія) (далі — мережеві енергопродукти). Отже, у загальному вигляді європейський енергетичний простір можна визначити як систему зв'язків між сторонами (і відповідно на національному рівні — внутрішніми «гравцями» — суб'єктами організаційно-господарських повноважень, суб'єктами господарювання та споживачами) з приводу обігу мережевих енергопродуктів, структура якої охоплює юридичний та інші (економічний, технічний тощо) елементи. На користь такого висновку свідчить аналіз ст. 3 Договору, яка містить вичерпний перелік ключових завдань, що мають бути виконані задля формування європейського енергетичного простору, а саме: запровадження нормативно-правової бази з енергетики, навколишнього середовища, конкурентної політики та відновлюваних джерел енергії, з урахуванням як інституційної структури Енергетичного Співтовариства, так і конкретної ситуації кожної з Договірних Сторін; установлення певної регуляторної системи, що уможливує ефективне функціонування ринків мережевих енергопродуктів та охоплює створення єдиного механізму їх транскордонного передання та (або) транспортування, а також здійснення нагляду за дотриманням заходів з безпеки; створення ринку мережевих енергопродуктів без внутрішніх кордонів, у т. ч. координація взаємодопомоги у разі порушень у функціонуванні енергетичних мереж або зовнішніх пошкоджень, яка може охоплювати досягнення спільної енергетичної зовнішньоторговельної політики (створення єдиного енергетичного ринку).

З огляду на зазначені умови формування європейського енергетичного простору систему відносин (зв'язків) у його межах складають: правовідносини у сфері енергетики, навколишнього середовища, конкурентної політики та відновлюваних джерел енергії як відносини, правове регулювання яких може бути імперативним і диспозитивним; правовідносини у сфері управління господарською діяльністю в енергетичному секторі (правова природа цих відносин обумовлена загальним принципом «заборонено все, що прямо не дозволено законом», який визначає відносини між суб'єктом

господарювання та суб'єктом владних, зокрема організаційно-господарських повноважень); відносини у сфері енергетики, навколишнього середовища, конкурентної політики та відновлюваних джерел енергії, які не врегульовані правовими нормами (стосовно цих відносин діє загальний принцип «дозволено все, що прямо не заборонено законом»).

З наведеного визначення випливає, що європейський енергетичний простір структурно охоплює дві компоненти — правовий енергопростір, елементами якого є перші дві групи правовідносин, та так звану нерегульовану, «вільну» компоненту, яка складається з відносин, не врегульованих правом. Водночас обидві компоненти є взаємопов'язаними та взаємозалежними. Так, правове регулювання як динамічне явище може поширюватися на ті відносини, які до певного моменту регулювалися звичаєм або не мали регулювання взагалі, але з набуттям ними суттєвого значення для суспільного розвитку потребують урегулювання на законодавчому рівні (як це відбувалося з використанням газу (метану) вугільних родовищ, сонячною та вітровою енергією, яка вироблялася у приватних домогосподарствах).

Іншою формою правового впливу на «вільну» компоненту є стимулювання бажаного розвитку відносин на ринку та встановлення механізму захисту від небажаного розвитку відносин за принципом *consuetudo volentes ducit; lex nolentes trahit* (звичай веде за собою того, хто хоче; закон тягне за собою того, хто не хоче). Приміром такого підходу є відносини конкуренції. Як зазначає О.О. Бакалінська, добросовісна конкуренція — це якісна характеристика поведінки учасника конкурентних відносин, його внутрішнє сприйняття морально-етичних цінностей суспільного, зокрема економічного, розвитку. Її неможливо регулювати шляхом застосування заходів державного регулювання, можна лише забезпечити умови для мотивування учасників, які визнають необхідність розвитку економічної конкуренції та дотримання правил і принципів добросовісного конкурентного змагання. Правовими засобами такого мотивування можуть бути спрощення реєстраційних процедур створення нових суб'єктів господарювання, зменшення кількості перевірок тощо [27, с. 182—212]. Прояви недобросовісної конкуренції є підставою для застосування захисних механізмів.

Водночас «вільна» компонента як майданчик, на якому активно використовуються інноваційні продукти, також впливає на динаміку правового регулювання. Наприклад, використання споживачем геотермальної енергії шляхом встановлення теплових насосів для підігріву води винятково для власного споживання не є предметом регулювання з огляду на нечисленність відповідних випадків на сучасному етапі та відсутність помітного впливу на загальну ситуацію на ринку теплової енергії. Але якщо кількість абонентів багатоквартирного будинку, які обрали такий спосіб задоволення своїх потреб, та відповідно відмовились від послуг з централізованого гарячого водопостачання, зростатиме, умовно-постійні витрати постачальника на забезпечення решти абонентів збільшаться, що призведе до підвищення тарифів, додаткового навантаження на бюджет та ін. За таких умов виникає потреба у коригуванні правового регулювання у сфері будівництва, планування територій, житлово-комунального господарства, енергетики тощо.

Висновки. У загальному вигляді енергетичний простір можна визначити як систему зв'язків між сторонами (на національному рівні — внутрішніми «гравцями» — суб'єктами організаційно-господарських повноважень, суб'єктами господарювання та споживачами) з приводу обігу мережевих енергопродуктів, яка у своїй структурі містить юридичний та інші (економічний, технічний тощо) елементи. Суспільні відносини, що входять до зазначеної системи, згруповані за *функціональним* критерієм, утворюють торговельно-виробничу, інвестиційну, регулятивну складові енергопростору. За критерієм *інтересу*, на досягнення якого спрямовані дії різних за правовим статусом та суб'єктними ознаками учасників, зазначені відносини формують основні рівні функціонування енергопростору — індивідуальний, колективний, національний, наднаціональний. Водночас усі відносини, що входять до системи зв'язків у енергетичному просторі, поділяються на врегульовані, і не врегульовані правом. Отже структурно енергопростір охоплює дві взаємопов'язані та взаємозалежні компоненти: правовий енергопростір та так звану нерегульовану, «вільну» компоненту, яка складається з відносин, не врегульованих правом.

Передумовою створення ефективної правової моделі енергопростору є формування

цілісного теоретичного уявлення про правову сутність взаємозв'язків, що складаються у ньому. Розв'язання теоретичних питань щодо економіко-правової сутності, структури та меж енергетичного простору сприятиме створенню підґрунтя для встановлення закономірностей його розвитку, а це у сукупності дасть змогу визначити методологію правового моделювання енергопростору.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Джумагельдієва Г.Д. Правова сутність та структура енергопростору агломерації. Теорія і практика управління розвитком агломерацій: монографія. За ред. С.В. Богачова, М.В. Мельникової, В.А. Устименко. Харків, 2017. 295 с.
2. Про заходи щодо запобігання енергетичній кризі в Україні: Постанова Верховної Ради України від 06.10.2005 № 2966-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 49. Ст. 524.
3. Оржель О. Чинники формування Європейського адміністративного простору. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2011. № 2. С. 65—73.
4. Про затвердження Умов та Правил здійснення підприємницької діяльності з передачі електричної енергії магістральними та міждержавними електричними мережами: Постанова Нацкомелектроенергетики України від 11.10.1996 № 152. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0637-96> (дата звернення 10.08.2017).
5. Познер Ричард А. Економічний аналіз прав: монографія. Пер. з англ. С. Савченка. К., 1998. 862 с.
6. Публічна власність: проблеми теорії та практики: монографія. За ред. В.А. Устименка. Чернігів, 2014. 308 с.
7. Носік В.В. Проблеми здійснення права власності на землю Українського народу: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2007. 34 с.
8. Каминская Е.И. Регулирование отношений, связанных с недвижимостью. «Черные дыры» в российском законодательстве. 2002. № 3. С. 253—260.
9. Джумагельдієва Г.Д. Правове регулювання господарського використання природних ресурсів: монографія. Київ, 2015. 170 с.
10. Hardy C. Swiss referendum on renewable energy. URL: <http://www.euronews.com/2017/05/21/swiss-referendum-on-renewable-energy> (last accessed 09.08.2017).
11. Human Development Report-1990. New York, 1990. 141 p.
12. Human Development Report 2010. 20th Anniversary Edition. The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development. URL: <http://hdr.undp.org> (last accessed 16.08.2017).
13. Мамутов В.К. Про публічну власність у змішаній економіці. *Економіка та право*. 2013. № 1. С. 5—18.
14. Мамутов В.К. Посилення публічних засад у правовому регулюванні господарської діяльності. *Право України*. 2009. № 9. С. 85—94.
15. Розовский Б.Г. Возврат от публичной собственности к всенародной как основа прогресса, или о пользе

утопий. *Экономико-правовые исследования в XXI веке: правовые проблемы эффективного использования объектов публичной собственности: материалы Седьмой междунар. науч.-практ. интернет-конф.* Донецк, 2011. С. 8—41.

16. Макогон Ю.В., Ляшенко В.И. Национализация и приватизация предприятий (опыт Франции для Украины): монография. Донецк, 2009. 491 с.
17. Львов Д.С. Концепция управления национальным имуществом: науч. доклад. М., 2002. 35 с.
18. Haddock David D. First Possession Versus Optimal Timing: Limiting the Dissipation of Economic Value. *Washington University Law Quarterly*. 1986. 64. № 3. P. 775—792.
19. Allen Douglas W. Homesteading and Property Rights, or How the West Was Really Won. *The Journal of Law & Economics*. 1991. 34. № 1. P. 1—23.
20. Про затвердження Порядку надання у 2008 році спеціальних дозволів на користування надрами: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.02.2008 № 273. *Офіційний вісник України*. 2008. № 25. Ст. 792.
21. Mauro F. The Brave New World of Sovereign Wealth Funds. *University of Pennsylvania Research*. 2010. URL: <http://knowledge.wharton.upenn.edu/papers> (last accessed 22.07.2017).
22. Шмарловская Г. Международные инвестиции суверенных фондов национального благосостояния. *Банкаўскі веснік*. 2010. Вересень. С. 35—41.
23. Підгурська О. І. Сутність та етапи розвитку фондів суверенного добробуту. *Ефективна економіка*. 2012. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z> (дата звернення 20.07.2017).
24. Global Financial Stability Report: International Monetary Fund. 2012. April. URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/gfsr/2012/01/pdf/c3.pdf> (last accessed 22.07.2017).
25. Діба М.І., Краснова І.В. Суверенні фонди на ринку капіталів. *Фінанси України*. 2015. № 8. С. 56—73.
26. Бакалінська О.О. Правове регулювання добросовісної конкуренції в Україні: монографія. Київ, 2014. 373 с.

REFERENCES

1. Dzhumaheldiieva H.D. Pravova sutnist ta struktura enerhoprostoru ahlomeratsii. Teoriia i praktyka upravlinnia rozvytkom ahlomeratsii: monohrafiia. Pid red. S.V. Bohachova, M.V. Melnykovoï, V.A. Ustymenko. Kharkiv, 2017 [in Ukrainian].
2. Pro zakhody shchodo zapobihannia enerhetychnii kryzi v Ukraini: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 06.10.2005 No. 2966-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2005. No. 49. St. 524 [in Ukrainian].
3. Orzhel O. Chynnyky formuvannia Yevropeiskoho administratyvnoho prostoru. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy*. 2011. No. 2: 65-73 [in Ukrainian].
4. Pro zatverdzhennia Umov ta Pravyl zdiisnennia pidpriemnytskoi diialnosti z peredachi elektrychnoi enerhii mahistralnymy ta mizhderzhavnymy elektrychnymy me-rezhamy: Postanova Natskomelektroenerhetyky Ukrainy vid 11.10.1996 No. 152. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0637-96> [in Ukrainian].
5. Pozner Rychard A. Ekonomichniy analiz prav: monohrafiia. Per. z anhl. S. Savchenka. K., 1998 [in Ukrainian].

6. Publichna vlasnist: problemy teorii ta praktyky: monohrafiia. Za red. V.A. Ustymenko. Chernihiv, 2014 [in Ukrainian].
7. Nosik V.V. Problemy zdiisnennia prava vlasnosti na zemliu Ukrainського narodu: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.06. K., 2007 [in Ukrainian].
8. Kaminskaya E.I. Reguliuvannia odnosheniy, svyazanykh s nedvizhimostyu. «Chernyye dyiry» v rossiyskom zakonodatelstve. 2002. No. 3: 253-260 [in Russian].
9. Dzhumaheldiyeva H.D. Pravove rehuliuuvannia hospodarskoho vykorystannia pryrodnykh resursiv: monohrafiia. K., 2015 [in Ukrainian].
10. Hardy C. Swiss referendum on renewable energy. URL: <http://www.euronews.com/2017/05/21/swiss-referendum-on-renewable-energy>
11. Human Development Report-1990. New York, 1990.
12. Human Development Report 2010. 20th Anniversary Edition. The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development. URL: <http://hdr.undp.org>
13. Mamutov V.K. Pro publichnu vlasnist u zmishanii ekonomitsi. *Ekonomika ta pravo*. 2013. No. 1: 5-18 [in Ukrainian].
14. Mamutov V.K. Posylennia publichnykh zasad u pravovomu rehuliuuvanni hospodarskoi diialnosti. *Pravo Ukrainy*. 2009. No. 9: 85—94 [in Ukrainian].
15. Rozovskiy B.G. Vozvrat ot publichnoy sobstvennosti k vsenarodnoy kak osnova progressa, ili o polze utopiy. Ekonomiko-pravovyye issledovaniya v XXI veke: pravovyye problemy effektivnogo ispolzovaniya ob'ektov publichnoy sobstvennosti: materialy Sedmoy mezhdunar. nauch.-prakt. internet-konf. Donetsk, 2011 [in Russian].
16. Makogon Yu.V., Lyashenko V.I. Natsionalizatsiya i privatizatsiya predpriyatiy (opyt Frantsii dlya Ukrainy): monografiya. Donetsk, 2009 [in Russian].
17. Lvov D.S. Kontsepsiya upravleniya natsionalnym imushchestvom: nauch. doklad. M., 2002 [in Russian].
18. Haddock David D. First Possession Versus Optimal Timing: Limiting the Dissipation of Economic Value. *Washington University Law Quarterly*. 1986. Vol. 64. No. 3: 775-792.
19. Allen Douglas W. Homesteading and Property Rights, or How the West Was Really Won. *The Journal of Law & Economics*. 1991. Vol. 34. No 1: 1-23.
20. Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia u 2008 rotsi spetsialnykh dozvoliv na korystuvannia nadramy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27.02.2008 No. 273. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2008. No. 25 [in Ukrainian].
21. Mauro F. The Brave New World of Sovereign Wealth Funds. *University of Pennsylvania Research*. 2010. URL: <http://knowledge.wharton.upenn.edu/papers>
22. Shmarlovskaya G. Mezhdunarodnyie investitsii suverennykh fondov natsionalnogo blagosostoyaniya. *Bankajski vesnik*. 2010. Veresen: 35-41 [in Russian].
23. Pidhurska O. I. Sutnist ta etapy rozvytku fondiv suverennoho dobrobutu. *Efektivna ekonomika*. 2012. No. 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z> [in Ukrainian].
24. Global Financial Stability Report: International Monetary Fund. 2012. April. URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/gfsr/2012/01/pdf/c3.pdf>
25. Dyba M.I., Krasnova I.V. Suverenni fondy na rynku kapitaliv. *Finansy Ukrainy*. 2015. No. 8: 56-73 [in Ukrainian].
26. Bakalinska O.O. Pravove rehuliuuvannia dobrosovisnoi konkurentsii v Ukraini: monohrafiia. Kyiv, 2014 [in Ukrainian].

Надійшла 26.08.2017

Г.Д. Джумагельдієва, Н.В. Еремеева

Институт экономико-правовых исследований
НАН Украины, г. Киев

ЭКОНОМИКО-ПРАВОВАЯ СУЩНОСТЬ И СТРУКТУРА ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО ПРОСТРАНСТВА

На основе анализа нормативно-правовых актов ЕС, в частности. Договора об учреждении Энергетического Сообщества, исследована экономико-правовая сущность, определена структура европейского энергетического пространства, природа взаимосвязей между его ключевыми элементами.

Ключевые слова: мировое энергетическое пространство, европейское энергетическое пространство, составляющие энергетического пространства, правовое энергетическое пространство, свободная компонента энергетического пространства.

H.D. Dzhumaheldiyeva, N.V. Eremeeva

Institute of Economic and Legal Researches
of the NAS of Ukraine, Kyiv

THE ECONOMIC AND LEGAL ESSENCE AND STRUCTURE OF THE ENERGY SPACE

Based on the analysis of legal acts of the EU, in particular, the Treaty establishing the Energy Community, the economic and legal essence was investigated, the structure of the energy space, the nature of the interconnections between its key elements were determined.

Keywords: world energy space, European energy space, components of energy space, legal energy space, free component of energy space.

УДК 346.21

О.В. ГАРАГОНІЧ, канд. юрид. наук, доцент,
професор кафедри цивільного, господарського права та процесу
Академія адвокатури України, м. Київ

ПРИПИНЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ ШЛЯХОМ ЛІКВІДАЦІЇ

Ключові слова: припинення господарської правосуб'єктності, акціонерне товариство, ліквідація, державна реєстрація припинення, ліквідаційна комісія.

Досліджено питання припинення господарської правосуб'єктності акціонерних товариств шляхом ліквідації. Проаналізовано правову природу ліквідації як форми припинення господарської правосуб'єктності, її види, підстави та порядок здійснення. Особливу увагу приділено проблемам, пов'язаним із ліквідацією акціонерних товариств.

Актуальність теми. Питання припинення господарської правосуб'єктності акціонерного товариства (далі АТ) шляхом ліквідації у правовій науці та юридичній практиці належать до найскладніших і проблемних. Недостатня відпрацьованість правового механізму ліквідації, наявність розбіжностей і суперечностей у законодавстві стали причиною чисельних зловживань і проблем у процесі припинення господарської правосуб'єктності АТ.

Інтенсивна законотворчість в останні роки так і не вирішила наявних у цій сфері проблем. Тож залишаються багато проблемних питань припинення господарської правосуб'єктності АТ, які потребують дослідження та належного законодавчого врегулювання. Це, а також висока практична значущість названих питань обумовлюють актуальність порушеної проблематики.

Стан дослідження. Питання ліквідації господарських організацій досліджено в працях таких вітчизняних вчених, як Л.М. Дорошенко [1], Д.В. Жеков [2], О.М. Зубатенко [3], О.О. Квасніцька [4], В.М. Кравчук [5], О.М. Повар [6], О.М. Скоропис [7], О.В. Титова [8] та ін. Більшість досліджень ці автори виконували до істотного оновлення господарського законодавства з окреслених питань. Крім того, хоча деякі правові проблеми припинення суб'єктів господарювання досліджувалися, багато теоретичних і практичних питань, з огляду на законодавчі зміни, залишаються нерозробленими або недостатньо розробленими в науковій літературі. У результаті теоретичні розробки названих авторів не охоплюють усіх аспектів проблеми припинення господарської правосуб'єктності АТ, що обґрунтовує необхідність проведення додаткових досліджень.

Метою статті є дослідження проблеми припинення господарської правосуб'єктності акціонерних товариств шляхом ліквідації.

Виклад основного матеріалу. Господарська правосуб'єктність АТ — це здатність АТ бути учасником господарських правовідносин, а саме брати участь у правовідносинах, що виникають у сфері господарю-

вання, шляхом реалізації господарської компетенції та набутих суб'єктивних господарських прав і юридичних обов'язків [9, с. 52].

Господарська правосуб'єктність АТ існує до тих пір, доки існує саме товариство як суб'єкт господарського права.

Відповідно до абз. 2 ч. 3 ст. 3 Закону України «Про акціонерні товариства» (далі Закон про АТ) товариство створюється без обмеження строку діяльності, якщо інше не встановлено його статутом [10]. Тобто за загальним правилом АТ можуть існувати необмежений час. Як зазначено у вищенаведеній нормі, строк існування АТ може обмежуватися статутом. Якщо в установчих документах не вказано строк діяльності АТ, воно, згідно з ч. 7 ст. 82 Господарського кодексу України (далі ГК України) вважається створеним на невизначений строк [11].

В окремих випадках Закон може вимагати визначення у статуті АТ строку його діяльності. Так, відповідно до п. 8 ст. 11 Закону України «Про інститути спільного інвестування», статут корпоративного фонду повинен містити відомості про строк діяльності корпоративного фонду у разі, якщо такий корпоративний фонд є строковим. Після закінчення встановленого статутом строку діяльність його припиняється [12].

Тривалість існування АТ може обмежуватися моментом досягнення визначеної засновниками мети, для якої створювалося товариство.

Господарсько-правова доктрина виходить із того, що припинення діяльності АТ як суб'єкта господарського права має наслідком припинення його господарської правосуб'єктності.

Ст. 59 ГК України передбачає, що припинення діяльності суб'єкта господарювання здійснюється відповідно до закону. На рівні закону припинення діяльності АТ як суб'єкта господарювання регулюється нормами ГК України, Цивільного кодексу України (далі ЦК України) [13], Закону про АТ, Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» (далі Закон про держреєстрацію) [14] та ін. Закріплення в господарському законодавстві порядку припинення покликане забезпечити безболісне для інших учасників господарських відносин припинення існування таких господарських організацій з урахуванням як приватних інтересів (акціонерів, найманих працівників, контрагентів

тощо), так і публічних інтересів (держави, територіальних громад тощо).

Однією з основних форм припинення діяльності АТ як суб'єкта господарювання, що має наслідком припинення його господарської правосуб'єктності, є ліквідація.

У господарсько-правовій доктрині виділяють два основних значення, у яких вживається термін «ліквідація суб'єкта господарювання». По-перше, ліквідацію суб'єкта господарювання розглядають як юридичний факт, безпосереднім правовим наслідком якого є припинення існування суб'єкта господарювання. У часовому вимірі у такому розумінні ліквідація суб'єкта господарювання відбувається у певний момент часу. Так, юридична особа є такою, що припинилася з дня внесення до Єдиного державного реєстру запису про її припинення (ч. 2 ст. 104 ЦК). По-друге, ліквідація суб'єкта господарювання є певним процесом, що передбачає сукупність відповідних дій, які вчиняються у визначеній законодавством послідовності, спрямованих на припинення суб'єкта господарювання як суб'єкта права; є правовим явищем, що триває протягом певного періоду часу. Саме таке розуміння криється в словосполученнях «під час ліквідації», «протягом ліквідації» тощо [15, с. 198—199].

Правовий режим ліквідації охоплює кілька складових:

1) підстави ліквідації, тобто ті юридичні факти, з якими законодавство пов'язує початок процедури («запуск» юридичного складу) ліквідації;

2) порядок ліквідації, тобто певна сукупність юридичних фактів, настання яких необхідно для досягнення юридичної мети ліквідації — припинення юридичної особи; встановлена законодавством послідовність настання таких фактів; строк здійснення ліквідації;

3) наслідки ліквідації. Головним наслідком є припинення юридичної особи. Однак перелік наслідків цим не вичерпується, оскільки різні правові режими можуть по-різному впливати на долю майна, а також деяких зобов'язань юридичної особи, що ліквідується, спричинити у т. ч. відповідальність членів органів управління ліквідованої особи [16, с. 111].

Щодо видів ліквідації серед науковців відсутня єдність. Найбільш поширеним критерієм, за яким ліквідація поділяється на певні

види, є підстави ліквідації. За цим критерієм можна виділити такі **види ліквідації**:

- *добровільна ліквідація* — ліквідація, рішення про проведення якої ухвалюється самою юридичною особою без якого-небудь юридично оформленого втручання зі сторони третіх осіб (з мотивів недоцільності подальшого існування тощо), а також у випадку, якщо юридичною особою досягнуто мети, заради якої вона створювалася, або сплив строк, на який її утворено [16, с. 119]. Саме такий термін вжито законодавцем в ч. 1 ст. 88 Закону про АТ;

- *примусова ліквідація* передбачає припинення існування юридичної особи поза її волю з ініціативи уповноважених державних органів у випадках, передбачених законом;

- *ліквідація банкрута* — запроваджена господарським судом у справі про банкрутство судова процедура, спрямована на припинення існування боржника, неспроможного виконати свої грошові зобов'язання.

Крім того, за вказаним критерієм у юридичній літературі деякі учені виділяють й інші види ліквідації.

Так, у юридичній літературі як окремий вид розглядають так звану *вимушену ліквідацію* [6, с. 6; 17, с. 40—41; 18, с. 175]. На думку М.В. Телюкіної, «вимушеність» виникає тоді, коли настає юридичний факт, який зобов'язує (створює обов'язок) учасників (засновників) або компетентних органів юридичної особи ухвалити рішення про ліквідацію [17, с. 40—41]. У свою чергу К.І. Апанасенко вважає, що вимушена ліквідація господарських організацій має місце тоді, коли в силу вимог закону останні повинні самоліквідуватись. У разі неухвалення такого рішення у зацікавлених суб'єктів є правові можливості порушити в суді питання про примусову ліквідацію товариства [18, с. 175].

Загалом, модель вимушеної ліквідації виглядає так:

- виникає юридичний факт, що є підставою для ухвалення рішення про ліквідацію, тобто виникає обов'язок згідно з законом ухвалити відповідне рішення органом управління;

- якщо товариство в особі своїх органів протягом встановленого строку (або розумного строку) не ухвалює рішення, то сплив такого строку створює склад правопорушення, який є підставою для пред'явлення вимоги про примусову ліквідацію.

Щодо доцільності виділення такого виду ліквідації слушною є думка А.В. Габова, який зазначає, що модель так званої вимушеної ліквідації легко вписується у правовий режим примусової ліквідації й якого-небудь виокремлення як самостійного виду (форми) ліквідації в законодавстві не потребує [16, с. 115].

Останнім часом у юридичній літературі пропонують виділяти ще такий вид як *ліквідація на підставі закону*. Його відмінність від інших — це підстава ліквідації (закон), а також сфера застосування — державні корпорації і компанії [16, с. 113—118]. В Україні наразі про такий вид ліквідації мова йти не може. Хоча на практиці уже мало місце запровадження спеціальних законів, які регулювали певні питання ліквідації АТ зокрема Акціонерного комерційного агропромислового банку «Україна» [19, 20].

В юридичній літературі класифікацію видів ліквідації здійснюють і за іншими критеріями [6, с. 6; 15, с. 203—205; 21, с. 108—109], однак для цілей даного дослідження це істотного значення не має.

У процесі ліквідації АТ припинення товариства є результатом настання сукупності юридичних фактів, кожний із яких спричиняє правові наслідки, що призводять до припинення господарської правосуб'єктності АТ і його існування як суб'єкта господарського права.

Для порівняння, у ході реорганізації поряд із припиненням господарської правосуб'єктності АТ має місце виникнення господарської правосуб'єктності інших суб'єктів господарського права — правонаступників реорганізованого АТ.

Сукупність визначених господарським законодавством юридичних фактів, настання яких необхідне для припинення господарської правосуб'єктності АТ шляхом ліквідації, утворюють юридичний склад.

Конкретні елементи юридичного складу, що опосередковує припинення господарської правосуб'єктності АТ шляхом ліквідації, залежать від виду та підстав ліквідації АТ.

Елементами юридичного складу, що опосередковує припинення господарської правосуб'єктності АТ шляхом **добровільної ліквідації**, є:

1. *Ухвалення рішення про ліквідацію АТ*. Належить до виключної компетенції загальних зборів АТ (п. 23 ч. 2 ст. 33, ч. 1 ст. 88 Закону

про АТ). Саме рішення вищого органу товариства «запускає» процедуру добровільної ліквідації АТ.

У разі ухвалення такого рішення загальні збори АТ повинні визначити також і основні параметри проведення ліквідації. Для цього на загальних зборах, які ухвалили рішення про ліквідацію АТ, згідно з ч. 3 ст. 88 Закону про АТ, треба обрати ліквідаційну комісію, до якої перейдуть повноваження наглядової ради та виконавчого органу товариства, затвердити порядок ліквідації та порядок розподілу між акціонерами майна, що залишилося після задоволення вимог кредиторів.

Увалення загальними зборами АТ рішення про ліквідацію має наслідком звуження обсягу господарської компетенції товариства. Так, АТ, щодо якого є рішення про ліквідацію, відповідно до Закону про держреєстрацію не може: набувати статус засновника (учасника) юридичної особи, що створюється (п. 9 ч. 1 ст. 28); реєструвати зміни до ЄДР, пов'язані зі зміною засновників (учасників) АТ (п. 10 ч. 1 ст. 28) тощо. Запровадження законодавцем таких обмежень спрямоване, насамперед, на захист прав і законних інтересів кредиторів АТ.

2. *Державна реєстрація рішення про ліквідацію АТ.* Для цього відповідно до ч. 1 ст. 105 ЦК України товариство протягом трьох робочих днів від моменту ухвалення загальними зборами рішення про ліквідацію АТ повинно повідомити державного реєстратора про це шляхом подання визначених у ч. 9 ст. 17 Закону про держреєстрацію документів.

На підставі поданих документів державний реєстратор вносить до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (далі ЄДР) запис про рішення загальних зборів АТ щодо ліквідації товариства (ч. 1 ст. 111 ЦК).

Включення законодавцем даного елемента до юридичного складу, що опосередковує припинення господарської правосуб'єктності АТ, має на меті публічне інформування учасників господарських відносин, насамперед кредиторів товариства, про початок ліквідаційної процедури, строки і порядок пред'явлення вимог до АТ.

3. *Зупинення обігу акцій АТ,* яке здійснюється відповідно до Порядку скасування реєстрації випусків акцій, затвердженого рішенням НКЦПФР від 23.04.2013 р. № 737 [22].

Наслідком зупинення обігу акцій є виведення акцій АТ, що ліквідується, з господарського обороту. З моменту зупинення обігу щодо акцій уже не можуть укладатися господарські та інші договори, а також вчинятися інші правочини, спрямовані на відчуження таких цінних паперів. Для цього на підставі відповідного розпорядження Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (далі НКЦПФР) вводяться обмеження на здійснення операцій з акціями у системі депозитарного обліку.

4. *Формування ліквідаційної маси АТ.* Для цього ліквідаційна комісія заявляє вимоги та позови про стягнення заборгованості з боржників АТ (абз. 2 ч. 1 ст. 111 ЦК), вживає заходів щодо інвентаризації майна АТ, виявлення та повернення майна товариства, яке перебуває у третіх осіб (ч. 4 ст. 111 ЦК).

Основною метою дій ліквідаційної комісії по формуванню ліквідаційної маси є створення майнових умов для проведення розрахунків із кредиторами АТ.

5. *Вжиття заходів ліквідаційною комісією щодо закриття рахунків* (крім рахунка, який використовується для розрахунків із кредиторами під час ліквідації АТ); закриття відокремлених підрозділів АТ; звільнення працівників АТ; повернення ліцензій, документів дозвільного характеру та інших документів, а також печаток та штампів, які підлягають поверненню органам державної влади, органам місцевого самоврядування (ч. 3—6 ст. 111 ЦК). Метою цих дій є створення організаційних умов для припинення господарської правосуб'єктності АТ.

6. *Проведення перевірок* та визначення наявності або відсутності заборгованості зі сплати податків, зборів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, страхових коштів до Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування (ч. 7 ст. 111 ЦК).

7. *Затвердження проміжного ліквідаційного балансу.* Проміжний ліквідаційний баланс становить попередній перелік певним чином структурованих відомостей щодо юридичної особи, яка перебуває у процесі ліквідації, щодо всіх кредиторів юридичної особи і заявлених ними вимог, щодо майна юридичної особи. Такий баланс має ключове значення, оскільки саме на підставі нього здійснюються виплати кредиторам у порядку черговості за-

доволення їхніх вимог [23, с. 25—26]. Відповідно до абз. 2 ч. 8 ст. 111 ЦК, затвердження проміжного ліквідаційного балансу належить до компетенції загальних зборів АТ.

8. *Розподіл майна АТ, що ліквідується, між кредиторами та акціонерами* (ч. 9 ст. 111 ЦК, ст. 89 Закону про АТ). Такий розподіл виконує ліквідаційна комісія у черговості, визначеній ст. 89 Закону про АТ, шляхом задоволення вимог кредиторів (акціонерів) відповідної черги. Необхідність встановлення законодавцем черговості задоволення вимог кредиторів обумовлена припущенням щодо недостатності в АТ майна для розподілу (проведення виплат) між усіма кредиторами та акціонерами.

Для АТ, які здійснюють виключні види діяльності, законодавством можуть бути встановлені певні особливості черговості задоволення вимог кредиторів у процесі ліквідації (наприклад, ст. 43 Закону України «Про страхування» [24], ст. 40 Закону України «Про інститути спільного інвестування» та ін.).

9. *Подання звітності за останній звітний період* органам ДФС, Пенсійного фонду України та фондів соціального страхування (ч. 10 ст. 111 ЦК).

10. *Затвердження ліквідаційного балансу АТ* (ч. 11 ст. 111 ЦК). Ліквідаційний баланс АТ є його остаточним балансом, в якому ніби підбито підсумки ліквідації товариства, відбувається завершення його розрахунків з кредиторами [25, с. 24]. Ліквідаційний баланс складає ліквідаційна комісія і затверджують загальні збори АТ (п. 23 ч. 2 ст. 33, ч. 4 ст. 88 Закону про АТ).

11. *Скасування реєстрації випуску акцій* здійснюється відповідно до Порядку скасування реєстрації випусків акцій, затвердженого рішенням НКЦПФР від 23.04.2013 р. № 737.

Наслідком скасування реєстрації випуску акцій є припинення існування акцій АТ, що ліквідується як об'єктів права власності, а також статусу акціонерів у колишніх власників таких цінних паперів.

12. *Державна реєстрація припинення* товариства в результаті його ліквідації. Для цього ліквідаційна комісія подає державному реєстратору визначені у ч. 12 ст. 17 Закону про держреєстрацію документи. Зверненню до державного реєстратора передують передання ліквідаційною комісією в установленому законодавством порядку відповідним архівним ус-

тановам документів, що підлягають обов'язковому зберіганню (ч. 13 ст. 111 ЦК України).

Відповідно до ч. 5 ст. 88 Закону про АТ, ліквідація АТ вважається завершеною, а товариство таким, що припинилося, з дати внесення до ЄДР запису про проведення державної реєстрації припинення товариства в результаті його ліквідації.

Якщо за добровільної ліквідації елементи юридичного складу, що опосередковує припинення господарської правосуб'єктності АТ, є доволі сталими і визначеними, то за **примусовою ліквідацією** визначення елементів юридичного складу на практиці викликає труднощі.

Це пов'язано з тим, що норми, які визначають підстави і порядок примусової ліквідації, несистематизовані і включені законодавцем до багатьох нормативно-правових актів, котрі до того ж належать до різних галузей законодавства. Одним зі шляхів вирішення цієї проблеми, на нашу думку, могла б стати систематизація зазначених норм у рамках ГК України.

Особливістю припинення господарської правосуб'єктності АТ шляхом примусової ліквідації є те, що «запуск» ліквідаційної процедури можливий тільки за умови настання визначених законом обставин, які утворюють склад господарського правопорушення. Тобто примусова ліквідація АТ є санкцією, зокрема адміністративно-господарською, за правопорушення, вчинені у процесі заснування або діяльності товариства. Згідно зі ст. 247 ГК України, адміністративно-господарську санкцію у вигляді ліквідації АТ може бути застосовано виключно у випадках, встановлених законом.

Аналіз чинного законодавства до таких випадків дає підстави віднести:

1) порушення, допущені при створенні АТ, які не можна усунути (ч. 5 ст. 9 Закону про АТ, п. 31¹ ст. 8 Закону «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» [26]);

2) неподання АТ протягом двох років поспіль до НКЦПФР інформації, передбаченої Законом (п. 31¹ ст. 8 Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні»);

3) неутворення органів АТ протягом року з дня реєстрації НКЦПФР звіту про результати приватного розміщення акцій серед засновників АТ (п. 31¹ ст. 8 Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні»);

4) нескликання АТ загальних зборів акціонерів протягом двох років поспіль (п. 31¹ ст. 8 Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні»);

5) зменшення АТ статутного капіталу нижче встановленого законом розміру (ч. 4 ст. 16 Закону про АТ, ч. 3 ст. 157 ЦК України);

6) зменшення вартості чистих активів нижче встановленого законом розміру статутного капіталу (ч. 3 ст. 155 ЦК України);

7) включення АТ до списку емітентів, що мають ознаки фіктивності (п. 5² статті 8 Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні», ст. 55¹ ГК України);

8) порушення законодавства про захист економічної конкуренції при здійсненні концентрації (ч. 4 ст. 58 Закону України «Про захист економічної конкуренції» [27]);

9) порушення порядку створення корпоративного інвестиційного фонду (ч. 4 ст. 9 Закону України «Про інститути спільного інвестування», п. 22 ст. 8 Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні»);

10) порушення банківського законодавства, а також законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, що тягнуть відкликання банківської ліцензії (п. 13 ст. 73, ст. 77 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [28]).

Таким чином, примусова ліквідація завжди є реакцією держави на допущені під час створення та існування АТ правопорушення [16, с. 206]. Застосування примусової ліквідації, на думку О.М. Скоропис, доцільне у випадках, коли це загрожує суспільним інтересам [7, с. 5].

Чинне господарське законодавство України передбачає можливість припинення господарської правосуб'єктності АТ шляхом примусової ліквідації у судовому та адміністративному порядку.

Судовий порядок примусової ліквідації передбачає можливість припинення господарської правосуб'єктності АТ тільки через звернення уповноваженого державного органу з позовом до суду. У зв'язку з цим важливе практичне значення має питання визначення ініціатора примусової ліквідації АТ, якого закон наділяє повноваженнями на звернення з відповідним позовом до суду.

Залежно від виду допущених порушень ініціювати примусову ліквідацію АТ у судовому порядку можуть:

1) НКЦПФР (ст. 8 Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні»);

2) Державна фіскальна служба України (пп. 20.1.37 п. 20.1 ст. 20, п. 67.2 ст. 67 Податкового кодексу України [29]);

3) Антимонопольний комітет України (п. 15 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про Антимонопольний комітет України» [30], ч. 4 ст. 58 Закону України «Про захист економічної конкуренції»).

Припинення господарської правосуб'єктності АТ шляхом примусової ліквідації в адміністративному порядку можливе без звернення з позовом до суду. При адміністративному порядку рішення про ліквідацію АТ може ухвалити державний орган, до господарської компетенції якого включено таке право. Питання доцільності використання адміністративного порядку примусової ліквідації суб'єктів господарювання неодноразово дискутувалось в юридичній літературі [31]. Попри це, такий порядок доволі регулярно застосовується для ліквідації АТ, що діють у банківській сфері.

Відповідно до п. 13 ст. 73 Закону України «Про банки і банківську діяльність» у разі вчинення банком правопорушення Національний банк України має право застосувати заходи впливу, до яких належить і відкликання банківської ліцензії та ліквідація банку. Такий захід впливу НБУ може застосовувати до АТ, що здійснює банківську діяльність як з власної ініціативи, так і за пропозицією Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

З власної ініціативи НБУ згідно із ч.2 ст. 77 Закону України «Про банки і банківську діяльність» має право відкликати банківську ліцензію у разі, якщо: 1) виявлено, що документи, надані для отримання банківської ліцензії, містять недостовірну інформацію; 2) банк не виконав жодної банківської операції протягом року з дня її отримання; 3) установлено систематичне порушення банком законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Ініціювання процедури примусової ліквідації банку Фонд гарантування вкладів фізичних

осіб здійснює шляхом внесення до НБУ пропозиції про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 44 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», Фонд може вносити до НБУ пропозицію про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку:

- 1) відповідно до плану врегулювання;
- 2) у разі закінчення строку тимчасової адміністрації банку та / або невиконання плану врегулювання;
- 3) в інших випадках, передбачених цим Законом [32].

Попри значну увагу до питань примусової ліквідації в юридичній літературі [1; 16, с. 190—230; 18; 33; 34; 35; 36], у законодавстві та правозастосовній практиці України залишається ще чимало невирішених проблем. До основних проблем припинення господарської правосуб'єктності АТ шляхом примусової ліквідації можна віднести такі:

1) проблематичність вибору органу державної влади, до господарської компетенції якого входить право пред'являти позов до суду. На практиці, зазвичай, питання вибору суб'єкта — ініціатора примусової ліквідації АТ — вирішується ситуативно. У результаті суди нерідко заперечують наявність у відповідного органу права на подання позову про примусову ліквідацію. Досить часто це призводить також до ігнорування державними органами існування АТ, які порушують законодавство, або взагалі використовуються для здійснення фіктивної діяльності;

2) проблема підвідомчості спорів, пов'язаних із примусовою ліквідацією, неодноразово проаналізована в юридичній літературі [18, с. 175—175; 37]. На практиці — непоодинокі випадки неправильного вибору підвідомчості спорів між судами господарської та адміністративної юрисдикції;

3) проблема різного формулювання позовних вимог у зверненні уповноваженого органу до суду щодо примусової ліквідації АТ. Так, визначаючи право певного державного органу на звернення до суду з позовом, законодавець обходить увагою питання щодо змісту позовних вимог. Тому на практиці за однакових порушень державні органи подають позови з різними вимогами: «про ліквідацію», «про припинення», «про скасування державної реєстрації», «про визнання недійсним статуту» тощо;

4) наявність у законодавстві «непрацюючих» норм, які встановлюють підстави примусової ліквідації. Такими нормами є:

• ч. 4 ст. 16 Закону про АТ і ч. 3 ст. 157 ЦК України, які передбачають, що у разі зменшення АТ статутного капіталу нижче за встановлений законом розмір, товариство ліквідується. На практиці, ні державний реєстратор не проведе державної реєстрації таких змін (п. 5 ч. 1 ст. 28 Закону про держреєстрацію), ні НКЦПФР не здійснить реєстрації випуску акцій у разі зменшення статутного капіталу АТ (п. 4 розділу I Порядку збільшення (зменшення) статутного капіталу публічного або приватного акціонерного товариства [38], пп. «в» п. 19 розділу I Порядку реєстрації випуску акцій при зміні розміру статутного капіталу акціонерного товариства [39]);

• п. 5² ст. 8 Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні», відповідно до якого включення АТ до списку емітентів, що мають ознаки фіктивності, є підставою примусової ліквідації за позовом НКЦПФР. Свого часу наявність ознак фіктивності в АТ визначали на підставі норм Положення про встановлення ознак фіктивності емітентів цінних паперів та включення таких емітентів до переліку (списку) емітентів, що мають ознаки фіктивності, затвердженого рішенням НКЦПФР від 10.07.2015 № 980 [40]. Однак, у зв'язку з постановою Окружного адміністративного суду міста Київ від 29.03.2016 р. у справі № 826/23438/15, вказане Положення втратило чинність [41]. До цього часу дана прогалина у законодавстві залишається не заповненою;

5) проблема завершення ліквідаційної процедури у зв'язку з ухваленням судом рішення про ліквідацію АТ без призначення ліквідаційної комісії / ліквідатора. Особливо ця проблема постає у разі ліквідації АТ з ознаками фіктивності.

Щодо третього виду — **ліквідації банкрута** — у юридичній літературі відсутня однастайність. Деякі вчені відносять цей вид до примусової ліквідації [1; 3, с. 11]. На нашу думку, є необґрунтованим віднесення ліквідації банкрута до такого виду як примусова. По-перше, ліквідація неплатоспроможного АТ можлива не тільки з ініціативи третіх осіб — кредиторів, але й з власної ініціативи самого товариства-боржника (ч. 1 ст. 11 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або

визнання його банкрутом» [42]). По-друге, виділення ліквідації банкрута в самостійний вид обумовлене встановленням спеціальної процедури припинення суб'єкта господарювання, яка регулюється окремим законом і включає правові механізми, не притаманні ні добровільній, ні примусовій ліквідації.

Аналіз особливостей ліквідації банкрута вимагає проведення спеціального дослідження.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави констатувати, що чинне законодавство України з питань ліквідації досі перебуває на стадії становлення, характеризується неузгодженістю, внутрішніми суперечностями і не вирішує основного завдання — цивілізованого виходу АТ зі сфери господарських відносин.

З метою забезпечення узгодження публічних і приватних інтересів, оптимальне врегулювання відносин, пов'язаних із припиненням господарської правосуб'єктності АТ та інших господарських організацій шляхом ліквідації, повинно здійснюватися у рамках ГК України. Першочерговим завданням має стати вирішення проблем припинення господарської правосуб'єктності АТ шляхом примусової ліквідації. Удосконалення законодавства про ліквідацію сприятиме створенню умов стабільного економічного зростання та сталості економічної системи України, дасть змогу підвищити захист прав та інтересів учасників господарських відносин.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Дорошенко Л.М. Правові підстави примусової ліквідації господарських товариств: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Донецьк, 2012. 18 с.
- Жеков Д.В. Припинення юридичних осіб за цивільним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2015. 22 с.
- Зубатенко О.М. Припинення суб'єктів господарювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Донецьк, 2008. 18 с.
- Квасніцька О.О. Правове регулювання державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Донецьк, 2006. 19 с.
- Кравчук В.М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2010. 38 с.
- Повар П.О. Правове регулювання ліквідації підприємств в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Київ, 2009. 18 с.
- Скоропис О.М. Цивільно-правове регулювання ліквідації юридичних осіб: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2010. 20 с.
- Титова О.В. Захист майнових інтересів учасників процесу ліквідації на підприємствах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Донецьк, 2006. 20 с.
- Гарагонич О.В. Поняття та елементи господарської правосуб'єктності акціонерних товариств. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 3. С. 47—53.
- Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 № 514-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. № 50—51. Ст. 384.
- Господарський кодекс України від 16.01.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. Ст. 144.
- Про інститути спільного інвестування: Закон України від 05.07.2012 № 5080-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. № 63. Ст. 103.
- Цивільний кодекс України від 16.01.2003. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 461.
- Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 № 755-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 25. Ст. 1172.
- Актуальні проблеми господарського права: навч. посіб. За ред. В.С. Щербини. Київ, 2012. 528 с.
- Габов А.В. Ликвидация юридических лиц. История развития института в российском праве, современные проблемы и перспективы. Москва, 2011. 303 с.
- Телюкина М.В. Реорганизация как способ прекращения деятельности юридических лиц. *Законодательство*. 2000. С. 40—49.
- Апанасенко К.І. До питання про примусову ліквідацію господарських організацій за рішенням суду. *Молодий вчений*. 2014. № 8 (11). С. 172—178.
- Про врегулювання заборгованості за вкладками фізичних осіб — вкладників та інших кредиторів Акціонерного комерційного агропромислового банку «Україна»: Закон України від 07.03.2002 № 3097-III. *Офіційний вісник України*. 2002. № 13. Ст. 638.
- Про продовження процедури ліквідації Акціонерного комерційного агропромислового банку «Україна»: Закон України від 20.03.2007 № 779-V. *Офіційний вісник України*. 2007. № 28. Ст. 1099.
- Гнатів О.М. Поняття та види ліквідації як способу припинення юридичних осіб за цивільним законодавством України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 105—111.
- Порядок скасування реєстрації випусків акцій, затверджений рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 23.04.2013 № 737. *Офіційний вісник України*. 2013. № 46. Ст. 1659.
- Московская А.В. Ликвидация компаний по праву Англии и ликвидация акционерных обществ по праву России: монография. Москва, 2010. 96 с.
- Про страхування: Закон України від 07.03.1999 № 85/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 18. Ст. 78.
- Тихомиров М.Ю. Ликвидация акционерного общества: практическое пособие. Москва, 2012. 31 с.
- Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні: Закон України від 30.10.1996 № 448/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 51. Ст. 292.
- Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 № 2210-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 12. Ст. 64.

28. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 5—6. Ст. 30.
29. Податковий кодекс України від 02.12.2010. *Офіційний вісник України*. 2010. № 92 (частина 1). Ст. 3248.
30. Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26.11.1993 № 3659-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 50. Ст. 472.
31. Зельдина Е.Р., Титова Е.В. Правовые вопросы развития кодифицированных норм о ликвидации субъектов хозяйствования. *Економіка та право*. 2010. № 3. С. 67—69.
32. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23.02.2012 № 4452-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. № 22. Ст. 824.
33. Борисов А.Н. Защита от принудительной ликвидации юридического лица по искам государственных органов. Москва, 2007. 272 с.
34. Гарагонич О.В. Акціонерні товариства з ознаками фіктивності. Матеріали Дванадцятій міжнародної научно-практичної інтернет-конференції «Економіко-правові дослідження в ХХІ столітті: правові аспекти інтеграції України в мирову економіку». Донецьк, 26 августа — 6 сентября 2013 г. URL: http://www.hozpravo.com.ua/conferences/uchastnik/index.php?ELEMENT_ID=711 (дата звернення 05.06.2017).
35. Петров Є.В. Окремі питання ліквідації юридичних осіб. *Юридичний вісник*. 2016. № 4 (41). С. 109—115.
36. Кравчук В.М. «Фіктивна» юридична особа. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2013. Вип. 11. С. 60—62.
37. Красовська А.В. Юрисдикція спорів про припинення юридичних осіб за позовами суб'єктів владних повноважень. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Збірник наукових праць з економічних та юридичних наук*. 2012. № 9. С. 52—55.
38. Порядок збільшення (зменшення) статутного капіталу публічного або приватного акціонерного товариства, затверджений рішенням НКЦПФР від 14.05.2013 № 822. *Офіційний вісник України*. 2013. № 43. Ст. 1552.
39. Порядок реєстрації випуску акцій при зміні розміру статутного капіталу акціонерного товариства, затверджений рішенням НКЦПФР 31.07.2012 № 1073. *Офіційний вісник України*. 2012. № 70. Ст. 2848.
40. Положення про встановлення ознак фіктивності емітентів цінних паперів та включення таких емітентів до переліку (списку) емітентів, що мають ознаки фіктивності, затверджене рішенням НКЦПФР від 10.07.2015 № 980. *Офіційний вісник України*. 2015. № 57. Ст. 1890.
41. Про визнання незаконним та нечинним рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 10.07.2015 № 980: постанова Окружного адміністративного суду міста Києва від 29.03.2016 у справі № 826/23438/15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56879398> (дата звернення 27.09.2017).
42. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14.05.1992 № 2343-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 31. Ст. 440.

REFERENCES

1. Doroshenko L.M. Pravovi pidstavy prymusovoi likvidatsii hospodarskykh tovarystv: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.04. Donetsk, 2012 [in Ukrainian].
2. Zhekov D.V. Prypynennia yurydychnykh osib za tsyvilnym zakonodavstvom Ukrainy: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Odesa, 2015 [in Ukrainian].
3. Zubatenko O.M. Prypynennia subiektiv hospodariuvannia: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.04. Donetsk, 2008 [in Ukrainian].
4. Kvasnitska O.O. Pravove rehuliuвання derzhavnoi reiestratsii subiektiv pidpriemnytskoi diialnosti: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.04. Donetsk, 2006 [in Ukrainian].
5. Kravchuk V.M. Prypynennia korporatyvnykh pravovidnosyn v hospodarskykh tovarystvakh: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.03. Kharkiv, 2010 [in Ukrainian].
6. Povar P.O. Pravove rehuliuвання likvidatsii pidpriemstv v Ukraini: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.04. Kyiv, 2009 [in Ukrainian].
7. Skoropys O.M. Tsyvilno-pravove rehuliuвання likvidatsii yurydychnykh osib: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.03. Kyiv, 2010 [in Ukrainian].
8. Tytova O.V. Zakhyst mainovykh interesiv uchashnykiv protsesu likvidatsii na pidpriemstvakh: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.04. Donetsk, 2006 [in Ukrainian].
9. Harahonych O.V. Poniattia ta elementy hospodarskoi pravosub'iektnosti aktsionerlykh tovarystv. *Pidpriemnytsvo, hospodarstvo i pravo*. 2015. No. 3: 47-53 [in Ukrainian].
10. Pro aktsionerly tovarystva: Zakon Ukrainy vid 17.09.2008 No. 514-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2008. No. 50-51. St. 384 [in Ukrainian].
11. Hospodarskyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2003. No. 18. St. 144 [in Ukrainian].
12. Pro instytuty spilnogo investuvannia: Zakon Ukrainy vid 05.07.2012 No. 5080-VI. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2012. No. 63. St. 103 [in Ukrainian].
13. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2003. No. 11. St. 461 [in Ukrainian].
14. Pro derzhavnu reiestratsiiu yurydychnykh osib, fizychnykh osib-pidpriemtsiv ta hromadskykh formuvan: Zakon Ukrainy vid 15.05.2003 No. 755-IV. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2003. No. 25. St.1172 [in Ukrainian].
15. Aktualni problemy hospodarskoho prava: navch. posib. Za red. V.S. Shcherbyny. Kyiv, 2012 [in Ukrainian].
16. Gabov A.V. Likvidatsiya yuridicheskikh lits. Istoriya razvitiya instituta v rossiyskom prave, sovremennyye problemy i perspektivy. Moskva, 2011 [in Russian].
17. Telyukina M.V. Reorganizatsiya kak sposob prekrascheniya deyatelnosti yuridicheskikh lits. *Zakonodatelstvo*. 2000. [in Russian].
18. Apanasenko K.I. Do pytannia pro prymusovu likvidatsiiu hospodarskykh orhanizatsii za rishenniam sudu. *Molodyi vchenyi*. 2014. No. 8 (11): 172-178 [in Ukrainian].
19. Pro vrehuliuвання zaborhovanosti za vkladamy fizychnykh osib — vkladnykiv ta inshykh kredytoriv Aktsioner-noho komertsiiinoho ahropromyslovoho banku «Ukraina»: Zakon Ukrainy vid 07.03.2002 No. 3097-III. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2002. No. 13. St. 638 [in Ukrainian].
20. Pro prodovzhennia protsedury likvidatsii Aktsioner-noho komertsiiinoho ahropromyslovoho banku «Ukraina»: Za-

- kon Ukrainy vid 20.03.2007 No. 779-V. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2007. No. 28. St. 1099 [in Ukrainian].
21. Hnativ O.M. Poniattia ta vydy likvidatsii yak sposobu pry-pynennia yurydychnykh osib za tsyvilnym zakonodavstvom Ukrainy. *Naukovi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universy-tetu vnutrishnikh sprav*. 2016. No. 2: 105-111 [in Ukrainian].
 22. Poriadok skasuvannia reiestratsii vypuskiv aktsii, zatverdzhenyi rishenniam Natsionalnoi komisii z tsinnykh paperiv ta fondovoho rynku vid 23.04.2013 No. 737. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2013. No. 46. St. 1659 [in Ukrainian].
 23. Moskovaya A.V. Likvidatsiya kompaniy po pravu Anglii i likvidatsiya aktsionerlykh obschestv po pravu Rossii: monografiya. Moscow, 2010 [in Russian].
 24. Pro strakhuvannia: Zakon Ukrainy vid 07.03.1999 No. 85/96-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. No. 18. St. 78 [in Ukrainian].
 25. Tihomirov M.Yu. Likvidatsiya aktsionernogo obschestva: prakticheskoe posobie. Moscow, 2012 [in Russian].
 26. Pro derzhavne rehuliuвання rynku tsinnykh paperiv v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 30.10.1996 No. 448/96-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. No. 51. St. 292 [in Ukrainian].
 27. Pro zakhyst ekonomichnoi konkurentsii: Zakon Ukrainy vid 11.01.2001 No. 2210-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2001. No. 12. St. 64 [in Ukrainian].
 28. Pro banky i bankivsku diialnist: Zakon Ukrainy vid 07.12.2000 No. 2121-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2001. No. 5—6. St. 30 [in Ukrainian].
 29. Podatkovi kodeks Ukrainy vid 02.12.2010. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2010. No. 92 (chastyna 1). St. 3248 [in Ukrainian].
 30. Pro Antymonopolnyi komitet Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 26.11.1993 No. 3659-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1993. No. 50. St. 472 [in Ukrainian].
 31. Zeldina E.R., Titova E.V. Pravovyye voprosy razvitiya kodifitsirovannykh norm o likvidatsii sub'ektov hozyaystvovaniya. *Ekonomika ta pravo*. 2010. No. 3: 67-69 [in Russian].
 32. Pro systemu harantuvannia vkladiv fizychnykh osib: Zakon Ukrainy vid 23.02.2012 No. 4452-VI. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2012. No. 22. St. 824 [in Ukrainian].
 33. Borisov A.N. Zashchita ot prinuditel'noy likvidatsii yuridicheskogo litsa po iskam gosudarstvennykh organov. Moscow, 2007 [in Russian].
 34. Harahonych O.V. Aktsionerni tovarystva z oznakamy fiktyvnosti. *Materialy Dvenadtsatoy mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy internet-konferentsii «Ekonomiko-provovyye issledovaniya v XXI veke: pravovyye aspekty integratsii Ukrainyi v mirovuyu ekonomiku»*. Donetsk, 26 av-gusta — 6 sentyabrya 2013 g. URL: http://www.hozpravo.com.ua/conferences/uchastnik/index.php?ELEMENT_ID=711 [in Ukrainian].
 35. Petrov Ie.V. Okremi pytannia likvidatsii yurydychnykh osib. *Yurydychni visnyk*. 2016. No. 4 (41): 109-115 [in Ukrainian].
 36. Kravchuk V.M. «Fiktyvna» yurydychna osoba. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava*. 2013. Vyp. 11: 60-62 [in Ukrainian].
 37. Krasovska A.V. Yurysdyktsiia sporiv pro pry-pynennia yurydychnykh osib za pozovamy subiektiv vladnykh povnovazhen. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Zbirnyk naukovykh prats z ekonomichnykh ta yurydychnykh nauk*. 2012. No. 9: 52-55 [in Ukrainian].
 38. Poriadok zbilshennia (zmenshennia) statutnoho kapitalu publichnoho abo pryvatnoho aktsionernoho tovarystva, zatverdzhenyi rishenniam NKTsPFR vid 14.05.2013 № 822. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2013. No. 43. St. 1552 [in Ukrainian].
 39. Poriadok reiestratsii vypusku aktsii pry zmini rozmiru statutnoho kapitalu aktsionernoho tovarystva, zatverdzheno rishenniam NKTsPFR 31.07.2012 No. 1073. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2012. No. 70. St. 2848 [in Ukrainian].
 40. Polozhennia pro vstanovlennia oznak fiktyvnosti emitentiv tsinnykh paperiv ta vkluchennia takykh emitentiv do pereliku (spysku) emitentiv, shcho maout oznaky fiktyvnosti, zatverdzhene rishenniam NKTsPFR vid 10.07.2015 No. 980. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2015. No. 57. St. 1890 [in Ukrainian].
 41. Pro vyznannia nezakonnym ta nechynnym rishennia Natsionalnoi komisii z tsinnykh paperiv ta fondovoho rynku vid 10.07.2015 № 980: postanova Okruzhnoho administratyvnoho sudu mista Kyieva vid 29.03.2016 u spravi No. 826/23438/15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56879398> [in Ukrainian].
 42. Pro vidnovlennia platospromozhnosti borzhnyka abo vyznannia yoho bankrutom: Zakon Ukrainy vid 14.05.1992 No. 2343-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1992. No. 31. St. 440 [in Ukrainian].

Надійшла 10.10.2017

А.В. Гарагонич

Академия адвокатуры Украины, г. Киев

ПРЕКРАЩЕНИЕ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРАВОСУБЪЕКТНОСТИ АКЦИОНЕРНОГО ОБЩЕСТВА ПУТЕМ ЛИКВИДАЦИИ

Исследованы вопросы прекращения хозяйственной правосубъектности акционерных обществ путем ликвидации. Проанализирована правовая природа ликвидации как формы прекращения хозяйственной правосубъектности, ее виды, основания и порядок проведения. Особое внимание уделяется исследованию проблем, связанных с ликвидацией акционерных обществ.

Ключевые слова: прекращение хозяйственной правосубъектности, акционерное общество, ликвидация, государственная регистрация прекращения, ликвидационная комиссия.

O.V. Harahonych

Academy of Advocacy of Ukraine, Kyiv

TERMINATION OF THE ECONOMIC LEGAL PERSONALITY OF THE JOINT-STOCK COMPANY BY LIQUIDATION

The article is devoted to the investigation of the issues of termination of economic legal personality of joint-stock companies by liquidation. The article analyzes the legal nature of liquidation as a form of termination of economic personality, its types, grounds and procedure. Particular attention is paid to the study of problems associated with the liquidation of joint-stock companies.

Keywords: termination of economic personality, joint-stock company, liquidation, state registration of termination, liquidation commission.

УДК 346.34

А.В. ФАДЄЄВ, аспірант

Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ У ДОГОВОРІ АУТСОРСИНГУ

Ключові слова: договір аутсорсингу, ризик, господарський ризик, юридична конструкція договору аутсорсингу, управління ризиками.

Виявлено правові можливості управління ризиками у договорі аутсорсингу. Стверджується, що управління ризиками має пряму залежність від змісту договору аутсорсингу та формулювання у ньому взаємних обов'язків сторін. Наголошено, що в сучасних умовах господарювання ризик набуває нового значення, його необхідно розглядати як правову категорію, що відображає усталені форми невизначеності у господарській діяльності з ознаками випадковості та імовірності. Договірне управління ризиками аутсорсингу має реалізовуватися через внутрішню єдність прав, обов'язків та відповідальності сторін договору аутсорсингу.

Вступ. Аутсорсингові відносини є відносинами з підвищеним ризиком, бо невиконання чи неналежне виконання тягне за собою не лише втрату прибутку їхніх учасників, а й може спричинити порушення прав третіх осіб (споживачів товарів та послуг компанії-замовника). Тому нагальною необхідністю є вивчення, поряд з економічною, правової складової управління ризиками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичною базою роботи стали праці Ж. Бартельмі, А. Курбанова, О. Лейста, Ф. Павелка, В. Плотникова, Ю. Тюленєвої, І. Чайкіна, О. Шереметьєвої та ін. Загальнотеоретичні розробки з питань регулювання ризиків уже досить тривалий час мають прикладне застосування у ризик-менеджменті, зокрема у банківському секторі. Але це сприяє віднесенню питань регулювання ризиків до суто економічних проблем.

Водночас, звуження правової природи договору аутсорсингу або ігнорування аутсорсингу як окремого господарського договору внаслідок фактичної відсутності спеціального правового регулювання ускладнює вирішення пов'язаних практичних завдань. Утім, коло типових аутсорсингових відносин (аутсорсинг персоналу, виробництва, сервісних служб, бізнес-процесів) продовжує поширюватись на нові сектори економіки, вимагаючи від сторін договору аутсорсингу вдосконалення умов цих господарських договорів.

Актуальність статті обумовлена ринковими вимогами деталізації ризиків для нормативного та договірної управління ними.

Метою статті є виявлення правових можливостей управління ризиками у договорі аутсорсингу.

Результати дослідження. Регулюванню ризиків у правовій науці приділяється недостатньо уваги, однак у сучасній вітчизняній науці відомі й комплексні дослідження з питань регулювання ризиків. Так,

І.Б. Чайкін дослідив з позицій різних теорій природи характеру ризику (об'єктивної, суб'єктивної та об'єктивно суб'єктивної) і дійшов висновку, що «ризик необхідно розглядати в діалектичній єдності об'єктивного і суб'єктивного як специфічний елемент діяльності суб'єкта в умовах невизначеності і неминучого вибору, що трансформуються в ознаки ймовірності і випадковості» [1, с. 7]. На базі світового досвіду І.Б. Чайкін доводить, що шляхи вдосконалення державного регулювання ризиків, які виникають на ринках фінансових послуг та страхової діяльності, мають бути такими:

1. Упровадження системи попереджувального (пруденційного) регулювання, заснованого на врахуванні ризиків, і заходів для їхньої нейтралізації;

2. Створення попереджувального регулювання у процесі поточної діяльності;

3. Запровадження прозорих стандартів корпоративного управління страховою компанією;

4. Забезпечення ринку страхових послуг висококваліфікованими кадрами;

5. Інформаційний аспект [1, с. 9—10].

О.Ю. Шереметьєва, досліджуючи правові основи регулювання валютних ризиків, довела, що валютний ризик є правовою категорією, сутність якої — загострення та стихійне вирішення протиріч у валютних відносинах і валютних системах [2, с. 5, 15]. Також вона доводить, що під правовим регулюванням валютних ризиків треба розуміти діяльність держави, уповноважених нею органів, об'єднань держав і міжнародних організацій, спрямовану на правову регламентацію валютного правопорядку та способів розв'язання протиріч, притаманних валютним правовідносинам та валютним системам з метою попередження або мінімізації матеріальних утрат суб'єктів валютних правовідносин [2, с. 10; 9, с. 66]. Правове управління валютними ризиками, пише О.Ю. Шереметьєва, варто розглядати, як правомірну практичну діяльність усіх учасників валютної сфери в межах їхньої компетенції (держав, органів державної влади, союзів держав, міжнародних організацій, юридичних та фізичних осіб), що ґрунтується на принципах і нормах міжнародного та національного валютного права [3, с. 66—67].

Наведене вище доводить, що у вітчизняній правовій науці сформовано підходи до розуміння ризику як правової категорії. Поши-

рення ризиків у господарській діяльності обумовлює необхідність виявлення засобів їхнього попередження та мінімізації не тільки в фінансових правовідносинах. Науковий доповідь І.Б. Чайкіна та О.Ю. Шереметьєвої дає підставу вважати, що:

- ризик є невід'ємною складовою господарської діяльності, яка мінімізується сторонами на договірній основі;

- правове регулювання ризиків є однією з форм впливу держави на суб'єктів господарських правовідносин;

- управління ризиками — правомірна, нормативно забезпечена діяльність суб'єктів господарювання.

Використовуючи цей досвід, вважаємо можливим розглядати договір аутсорсингу як правовий інструмент з управління ризиками в аутсорсингових відносинах. Серед мотивів щодо необхідності регулювання ризиків в аутсорсингу у літературі зазначені: захист інтересів споживача послуг (школа їхнім інтересам, порушення безпеки особових даних про клієнта, інформаційна безпека клієнта, зокрема щодо банківської таємниці); оперативний ризик, або ризик третьої сторони (відмова постачальника послуг); репутаційні ризики (втрата репутації через відмову постачальника послуг); юридичні ризики (дотримання правових норм — дотримання закону з дотриманням контрактів, відмова від контракту); концентрація (надмірна концентрація в галузі в цілому [4, с. 74—75].

Конкретизація ризиків за кожним окремим договором аутсорсингу залежить від виду аутсорсингу (що складає предмет договору), моделей та конструкцій аутсорсингу (які разом з господарськими відносинами постійно еволюціонують) [5, с. 270—274]. Так, банківські послуги вимагають вирішення низки проблем щодо управління ризиками банківської діяльності за допомогою договорів аутсорсингу [6]. Тобто для базової правової деталізації зобов'язань замовника і аутсорсера необхідно виділити ключові ризики господарської діяльності залежно від виду аутсорсингу. Контроль над такими ризиками має забезпечити захист законних інтересів учасників аутсорсингових відносин і третіх осіб. Державне регулювання ризиками на ринку аутсорсингових робіт та послуг також підвищить ефективність суспільного виробництва та його соціальну спря-

мованість і сприятиме гармонізації економічної системи України з іншими економічними системами.

Ризик як правова категорія не має нормативного визначення (Господарський та Цивільний кодекси й окремі нормативні акти застосовують поняття ризик в цілому для підприємницької діяльності). Разом з тим, у певних видах правовідносин вже досягнуто високого рівня деталізації ризиків, що дає змогу досить успішно управляти ними. Класичним є приклад ризик-менеджменту у страхуванні або в банківській справі. Так, у банківській системі України нормативно закріплена та діє система оцінки ризиків у ході інспектування банків [6]. Подібний позитивний досвід оцінювання та управління ризиками має вплинути на стан справ щодо правового регулювання ризиків в інших видах господарської діяльності, у тому числі — в аутсорсингових правовідносинах.

Глобалізація економік світу переконує, що діяльність з питань управління ризиками потребує державного регулювання, і це зумовлено специфікою завдань держави Україна у створенні й узгодженні з міжнародною спільнотою досяжних, вигідних, зрозумілих правил і процедур взаємодії суб'єктів вітчизняного та міжнародного простору [7, с. 53]. Тому паралельно із розвитком аутсорсингових правовідносин необхідно приділити увагу регулюванню та управлінню ризиків від такої діяльності як на нормативному рівні, так і на рівні деталізації умов договору аутсорсингу.

Торкаючись питання правового регулювання ризиків аутсорсингової діяльності, доцільно звернути увагу на досвід Ж. Бартельмі, який дослідив близько 100 аутсорсингових проектів країн Європи та США і дійшов висновку, що недосягнення цілей аутсорсингу спричиняють такі обставини:

- 1) укладено договір аутсорсингу такої господарської діяльності, яка не повинна виконуватися аутсорсером;
- 2) аутсорсером обрана сторона, що не може надати необхідну послугу;
- 3) умови договору аутсорсингу не містили необхідних умов для успішної реалізації таких відносин;
- 4) винесення рішень кадрових питань у діяльність аутсорсера та втрата ключових працівників;

5) замовник втратив контроль над діяльністю аутсорсера та здійснюваної ним діяльністю;

6) приховані витрати аутсорсингу;

7) втрата плановості в ухваленні рішень, коли ініціатива надання аутсорсингової послуги належить аутсорсеру [8].

Таку класифікацію помилок під час ухвалення рішень про укладення аутсорсингу умовно можна поділити на ті, що можуть бути попереджені або мінімізовані на законодавчому рівні, та ті, що необхідно попереджувати та мінімізувати на рівні договірної регулювання. До першої групи належать такі:

- аутсорсером обрана сторона, що не може надати необхідну послугу;
- умови договору аутсорсингу не містили необхідних умов для успішної реалізації таких відносин.

Всі інші помилки можуть бути віднесені до другої групи.

Стосовно аутсорсера це питання може бути вирішено шляхом ліцензування такого виду діяльності. Так, ліцензування того чи іншого виду господарської діяльності полягає не тільки у виданні, оформленні чи анулюванні ліцензій, а й передбачає ведення ліцензійних справ, відповідних реєстрів, контроль за дотриманням ліцензійних умов з можливістю видавати розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов. Тобто отримання суб'єктом господарювання ліцензії на здійснення певного виду діяльності зобов'язує його дотримуватися визначених державою умов організаційного характеру, вимог до кваліфікацій працівників чи керівників та інших спеціальних вимог, обов'язкових для виконання під час господарської діяльності. Отже, види робіт та послуг, що можуть завдати значної шкоди інтересам третіх осіб через виток інформації (наприклад, у банківській сфері) необхідно ліцензувати. Така вимога, у разі ухвалення відповідних змін до законодавства, має відобразитись у договорі, де необхідно зазначити відомості про ліцензію аутсорсера, отже, строк дії договору не повинен перевищувати строк дії ліцензії.

Утім, запобігти ризикам можна за допомогою належного формулювання умов договору аутсорсингу. Так, працюючи над змістом цього договору необхідно мати на увазі, що правова конструкція має бути самодостатньою, мати цілісний та закінчений характер, тобто вклю-

чати такий набір елементів, який надавав би можливості її практичного застосування та вичерпного розуміння [9, с. 123]. Будуючи юридичну конструкцію договору аутсорсингу, необхідно враховувати не лише специфіку його предмету, а й порядок виконання сторонами взятих на себе за договором зобов'язань та зважати на такі його особливості:

- конкретний обсяг робіт, послуг, непрофільних функцій або бізнес-процесів, що мають бути виконані, тобто які дії сторін договору відповідають його меті;
- правовий режим поведінки сторін договору (наприклад, у разі аутсорсингу персоналу, аутстафінгу необхідно чітко визначити правовий режим дій персоналу, залученого до виконання завдання замовника).

Аутсорсинг завжди пов'язаний із пошуком ефективнішого виконання робіт та надання послуг, важливою складовою ефективності є опрацювання організаційно-економічних механізмів ухвалення управлінського рішення про необхідність залучення певного обсягу зовнішніх ресурсів [10]. Однак, коли рішення ухвалено, цей обсяг повинен бути максимально конкретизований під час укладання договору.

Для узгодження результатів домовленостей сторін обов'язкова деталізація цілей договору — господарські результати з їхніми правовими наслідками, бо саме така ціль дає змогу застосувати загальні правові умови реалізації прав та обов'язків сторін договору залежно від групи, до якої договір належить. Замовник, аутсорсер, а іноді й залучений до робіт персонал аутсорсера мають окреслити взаємність інтересу за договорами аутсорсингу, де приєднують функції управління господарською діяльністю замовника. Така вимога пояснюється тим, що відсутність взаємного господарського інтересу сторін зводить нанівець економічні інтереси сторін, а відсутність економічного інтересу унеможливує процес управління. Безцільна діяльність не може бути предметом господарського договору.

Взаємні права та обов'язки сторони договору аутсорсингу повинні зафіксувати, які повноваження замовника делеговані аутсорсеру. Виконуючи непрофільні функції чи бізнес-процеси аутсорсер не просто включається у процес управління в компанії замовника, визначення міри такого управління пов'язане із

формулюванням обов'язків аутсорсера. Високий рівень ризиковості договорів аутсорсингу для обох сторін вимагає ґрунтовної деталізації взаємної відповідальності замовника та аутсорсера. Таку ризиковість створюють: правова невизначеність договору аутсорсингу, незрозумілість функціонального наповнення аутсорсингових послуг та робіт, розмитість меж представництва та відповідальності тощо. Отже, серед основних завдань, які повинні бути вирішені у договорі, — розподіл ризиків та визначення відповідальності сторін за негативні наслідки невиконання чи неналежного виконання договірних зобов'язань.

На сьогодні відсутність спеціального правового регулювання договору аутсорсингу значно послаблює захист прав і законних інтересів його сторін. Очевидна необхідність урегулювання принаймні найпоширенішого виду — аутстафінгу, юридична конструкція якого вже добре опрацьована науковцями [11]. Також варто звернути увагу на тезу О.Е. Лейста, який писав, що обов'язковість правової норми означає її захищеність державою, можливість застосування заходів державного примусу у випадку протиправних діянь [12, с. 70]. Безперечно, відсутність спеціальних норм не вказує на існування аутсорсингу за межами правового поля, однак свідчить про відсутність конкретних правових механізмів захисту прав та інтересів сторін договору аутсорсингу. Універсальний характер юридичної конструкції договору аутсорсингу повинен робити можливим її застосування у кожній конкретній ситуації без зміни її сутності, але зі здатністю відобразити певні особливості кожного конкретного договору аутсорсингу, зокрема і щодо управління ризиками та захисту інтересів третіх осіб.

Тобто договір аутсорсингу повинен відобразити акт волі сторін у зовнішній формі (у вигляді письмового документа). Зміст конкретних аутсорсингових відносин значно ширший за зміст певного договору аутсорсингу, однак юридична конструкція договору аутсорсингу, як засіб вираження внутрішньої структури складного правовідношення, повинна якомога повніше розкривати його через елементи юридичного характеру.

Висновки. Вищенаведене дає підстави стверджувати, що управління ризиками у договорах аутсорсингу має бути таким.

1. У сучасних умовах господарювання ризик набуває нового значення, зокрема, його необхідно розглядати як правову категорію, що відображає усталені форми невизначеності у господарській діяльності з ознаками випадковості та імовірності. При цьому треба усвідомлювати, що настання ризику, щодо якого є законодавчі або договірні застереження, взаємопов'язане із виникненням, зміною та припиненням господарських зобов'язань учасників правовідносин.

2. Учасники аутсорсингових відносин, укладаючи відповідні договори, наражаються на низку специфічних ризиків, протидія яким повинна мати дві форми:

- правове регулювання ризиків на рівні нормативно-правових актів (ліцензування певних видів господарської діяльності; затвердження примірної форми договору аутсорсингу; створення правових умов для страхування ризиків діяльності, що проводиться на умовах аутсорсингу);

- управління ризиками як процес нормативно забезпеченої діяльності суб'єктів господарювання, що втілюється у їхній практичній діяльності не лише через правомірну поведінку суб'єктів, а й через вольові акти суб'єктів — договір.

3. Предмет договору аутсорсингу є визначальною умовою щодо виділення специфічних ризиків за конкретним договором. Ризики за договорами аутсорсингу умовно можна поділити на ризики, що можуть бути попереджені та мінімізовані у договорі, та такі, що не піддаються грошовій оцінці та не можуть управлятися на договірній основі.

4. Договірне управління ризиками аутсорсингу реалізується через внутрішню єдність прав, обов'язків та форм відповідальності сторін договору аутсорсингу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Чайкін І.Б. Правове регулювання страхування ризиків на ринку фінансових послуг: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Харків, 2007. 18 с.
2. Шереметьєва О.Ю. Правові основи регулювання валютних ризиків: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2007. 21 с.
3. Шереметьєва О.Ю. Правове регулювання та правове управління валютними ризиками: поняття і основні критерії розмежування. *Малій і середній бізнес (Право, держава, економіка)*. 2011. № 3—4. С. 64—72.

4. Pavelka F. Outsourcing — A Tool for Increasing the Competitiveness of Czech Banks. *Studies of Socio-Economics and Humanities*. 2011. № 2. С. 68—80.
5. Аксенов Е.Г., Альтшулер И.Г. Аутсорсинг: 10 заповедей и 21 инструмент. СПб., 2009. 464 с.
6. Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків»: Постанова правління Національного банку України від 15.03.2004 № 104. *Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності*. 2008. № 12 (153). С. 115—149.
7. Тюленева Ю.В. Нормативно-правові акти України з питань управління ризиками підприємницької діяльності. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2008. URL: http://economy.kpi.ua/files/files/29_kpi_2008.pdf (дата звернення 07.09.2017).
8. Barthélemy Jérôme The seven deadly sins of outsourcing. *Academy of Management*. 2003. № 17 (2). URL: <http://amp.aom.org/content/17/2/87.full.pdf> (last accessed 08.09.2017).
9. Жилінкова І. Конструкції заміни боржника у цивільному зобов'язанні. *Вісник Академії правових наук*. 2010. № 1. С. 123—133.
10. Петрова И.В. Эффективный аутсорсинг: Механизм принятия управленческих решений: монография. Москва, 2014. 108 с.
11. Витко В.С., Цатурян Е.А. Юридическая природа договоров аутсорсинга и аутстаффинга. Москва, 2012. 128 с.
12. Лейст О.Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права. Под ред. В.А. Томсинова. Москва, 2008. 452 с.

REFERENCES

1. Chaikin I.B. Pravove rehuliuвання strakhuvannya ryzykiv na rynku finansovykh posluh: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.04. Kharkiv, 2007 [in Ukrainian].
2. Sheremetieva O.Iu. Pravovi osnovy rehuliuвання valiutnykh ryzykiv: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Kyiv, 2007 [in Ukrainian].
3. Sheremetieva O.Iu. Pravove rehuliuвання ta pravove upravlinnia valiutnykh ryzykamy: poniattia i osnovni kryterii rozmezhuvannya. *Malyi i serednii biznes (Pravo, derzhava, ekonomika)*. 2011. No. 3-4: 64-72 [in Ukrainian].
4. Pavelka F. Outsourcing — A Tool for Increasing the Competitiveness of Czech Banks. *Studies of Socio-Economics and Humanities*. 2011. No. 2: 68-80.
5. Aksenov E.G., Altshuler I.G. Outsorsing: 10 zapovedey i 21 instrument. SPb., 2009 [in Russian].
6. Metodichni vkazivky z inspektuvannya bankiv «Systema otsinky ryzykiv»: Postanova pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy vid 15.03.2004 No. 104. *Zakonodavchi i normatyvni akty z bankivskoi diialnosti*. 2008. No. 12 (153): 115-149 [in Ukrainian].
7. Tiulenieva Iu.V. Normatyvno-pravovi akty Ukrainy z pytan upravlinnia ryzykamy pidpriemnytskoi diialnosti. *Ekonomicnyi visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut»*. 2008. URL: http://economy.kpi.ua/files/files/29_kpi_2008.pdf [in Ukrainian].

8. Barthélemy Jérôme The seven deadly sins of outsourcing. *Academy of Management*. 2003. No. 17 (2). URL: <http://amp.aom.org/content/17/2/87.full.pdf>
9. Zhylinkova I. Konstruktsii zaminy borzhnyka u tsyvilnomu zobov'iazanni. *Visnyk Akademii pravovykh nauk*. 2010. No. 1: 123-133 [in Ukrainian].
10. Petrova I.V. Effektivniy autsorsing: Mehanizm prinyatiya upravlencheskih resheniy: monografiya. Moskva, 2014 [in Russian].
11. Vitko V.S., Tsaturyan E.A. Yuridicheskaya priroda dogovorov autsorsinga i autstaffinga. Moskva, 2012 [in Russian].
12. Leyst O.E. Suschnost prava. Problemy teorii i filosofii prava. Pod red. V.A. Tomsinova. Moskva, 2008 [in Russian].

Надійшла 16.10.2017

А.В. Фадеев

Институт экономико-правовых исследований
НАН Украины, г. Киев

УПРАВЛЕНИЕ РИСКАМИ В ДОГОВОРЕ АУТСОРСИНГА

Выявлены правовые возможности управления рисками в договоре аутсорсинга. В работе утверждается, что управление рисками имеет прямую зависимость от содержания договора аутсорсинга и формулировки в нем взаимных обязанностей сторон. В современных условиях хозяйствования риск приобретает новое значение, в частности его необходимо рассматривать как правовую категорию, отражающую устоявшиеся формы неопределенности в хозяйственной деятельности с признаками

случайности и вероятности. Договорное управление рисками аутсорсинга должно реализовываться через внутреннее единство прав, обязанностей и ответственности сторон договора аутсорсинга.

Ключевые слова: договор аутсорсинга, риск, хозяйственный риск, юридическая конструкция договора аутсорсинга, управление рисками.

A.V. Fadieiev

Institute of Economic and Legal Researches
of the NAS of Ukraine, Kyiv

RISK MANAGEMENT IN THE OUTSOURCING CONTRACT

The article is devoted to revealing legal possibilities of risk management in the outsourcing contract. It is argued that risk management has a direct dependence on the content of the outsourcing contract and the formulation of mutual obligations of the parties in it. The author emphasizes that in today's economic conditions the risk becomes of a new meaning, in particular, it should be considered as a legal category, which reflects the established forms of uncertainty in economic activity with signs of chance and probability. The contract management of outsourcing risks, according to the author, should be realized through the internal unity of the rights, responsibilities and responsibilities of the parties to the outsourcing contract.

Keywords: outsourcing contract, risk, economic risk, legal structure of outsourcing contract, risk management.

УДК 346.16

В.А. УСТИМЕНКО, член-кореспондент НАПрН України,
Заслужений юрист України д-р юрид. наук, професор, директор
Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ З ЄС: ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Ключові слова: Угода про асоціацію з ЄС, імплементація норм європейського законодавства, захист економічних інтересів, розвиток економіки, євроінтеграція, економіко-правові фактори, потенціал економіки.

Досліджено досвід реалізації положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Виявлено позитивні і негативні наслідки виконання вимог Угоди, визначено «слабкі місця» в реалізації її економічної частини. Проаналізовано досвід європейських країн щодо впровадження аналогічних міжнародних угод. Обґрунтовані пропозиції з розробки засобів правового впливу задля захисту економічних інтересів України. Стаття ґрунтується на матеріалах доповіді Інституту економіко-правових досліджень НАН України на засіданні Президії НАН України 11.10.2017 р.

Вступ. Сталий розвиток вітчизняної економіки є можливим лише за умов інтеграції у міжнародні економічні процеси, приєднання до європейських інституціональних утворень, серед яких провідне місце посідає Європейський Союз (далі — ЄС). Відповідно до цього, приєднання до єдиного європейського політичного, економічного та правового простору шляхом набуття Україною у найближчій перспективі статусу члена ЄС визнано засадничими елементами державної політики.

Укладення Угоди про асоціацію з ЄС (далі Угода) є однією з найважливіших подій у новітній історії України [1]. Це найбільший як за об'ємом, так і за предметом регулювання міжнародний договір, який будь-коли укладався за участі нашої країни. Важко віднайти сторони суспільного життя, а також існування Української держави, на які б прямо чи опосередковано не впливали її норми. З моменту укладання Угоди минув вже певний час, тож сьогодні актуалізується питання щодо з'ясування та оцінки вже досягнутих результатів імплементації й реалізації окремих її положень, зокрема щодо впливу на процес модернізації економічного публічного (господарського) законодавства України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам євроінтеграційних процесів, адаптації законодавства України до норм і правил ЄС, впливу технологічних, економічних, екологічних та інших чинників на національне господарство, систему управління, правоохоронну систему, інституційне середовище, захисту прав суб'єктів господарювання присвячено достатньо багато наукових робіт. Це питання також постійно обговорюють на рівні експертів та у засобах масової інформації, воно є ключовим у виступах посадових осіб та представників іноземних інституцій. У контексті даного дослідження

доцільно відзначити напрацювання О.І. Амощі, О.О. Ашуркова, В.М. Гейця, А.А. Гриценка, Е.М. Лібанової та інших науковців.

Метою статті є виявлення економіко-правових факторів, які впливають на імплементацію та реалізацію ідей і положень Угоди, як у позитивному, так і в негативному сенсі, а також формулювання пропозицій щодо захисту економічних інтересів України в світлі євроінтеграційних устремлінь.

Результати дослідження. Попередній аналіз проекту Угоди, виконаний в Інституті економіко-правових досліджень НАН України в 2013—2014 рр., виявив низку позитивних і негативних моментів імплементації положень Угоди. Також оцінено вплив цих факторів на економічні відносини з проєкцією у майбутнє, зокрема впливу таких змін на зовнішню торгівлю, на можливості розірвання традиційних зовнішньоторговельних зв'язків [2, 3]. Набуття чинності всіма положеннями Угоди та перший рік їхнього всеосяжного застосування у різних сферах суспільних відносин надає підстави актуалізувати сучасні дослідження цих питань, ґрунтуючись на вже здобутому досвіді.

Варто визнати, що певні успіхи все ж досягнуті, але вони не є масштабними, всеохопними або системними попри наявність стрижневих документів (стратегій), у т. ч. щодо імплементації положень Угоди в окремих галузях і сферах економіки. Про це можуть свідчити незадовільні показники розвитку торгівлі між Україною та ЄС у бік зростання саме імпорту. Зокрема, за період 2014—2016 рр. динаміка дефіциту поточного рахунку платіжного балансу становила, млрд дол. США: в 2014 р. — 4,6; 2015 — 1,7; 2016 — 5,5 (рис. 1). Невтішною є ситуація і у першому півріччі 2017 р., оскільки дефіцит поточного рахунку платіжного балансу в II кварталі 2017 р. становив 2,1 млрд дол. США (за відповідний період 2016 року — 1,8 млрд дол. США).

Додатково з 2014 р. до кінця 2016 р. спостерігається стрімке зниження прямих інвестицій в Україну, а саме з 53,7 млрд дол. США до 36,5 млрд дол. США. Лише за вісім місяців 2017 р. спостерігається незначне зростання прямих інвестицій у розмірі 38,5 млрд дол. США (рис. 2) [4].

Однак таке зростання, за оцінками експертів, пояснюється, насамперед, адміністративними діями з боку Національного банку Ук-

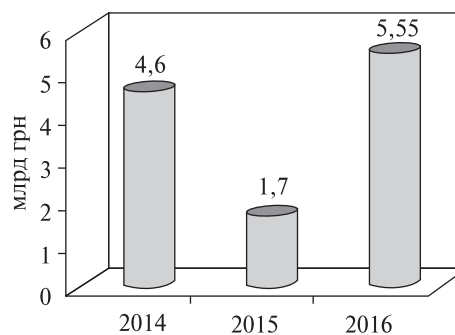

Рис. 1. Динаміка дефіциту платіжного балансу, млрд грн

раїни у вигляді встановлення обов'язкової докапіталізації іноземними банками українських дочірніх структур. І це в той час, коли, починаючи з 01.01.2016 р., у режимі «тимчасового застосування» було запроваджено положення Угоди у частині розвитку зони вільної торгівлі і, відповідно, мав би бути отриманий певний значущий для економіки позитивний ефект. Звісно, позитивні перетворення є, проте динаміка економічних показників свідчить про протилежне. Невтішні статистичні дані вказують на те, що існують певні економіко-правові фактори, які стримують вельми потужний потенціал Угоди.

Серед таких факторів можна, насамперед, виокремити:

1) низьку активність законотворчої роботи з імплементації правових актів ЄС до законодавства України;

2) низький рівень відкритості ринків збуту на території ЄС для вітчизняних суб'єктів господарювання, що зумовлено незначними обсягами безмитних квот по групах товарів, які є пріоритетними для зовнішньоторговельних відносин (з одночасною заборонаю доступу на ринок ЄС по тих групах товарів, які є стратегічно важливими для розвитку експорту власних товаровиробників);

3) наявність у тексті Угоди положень, реалізація яких створює певні ризики для національних економічних інтересів;

4) істотні зміни, що відбулися в соціально-економічній сфері України у зв'язку з воєнними діями на Сході України та подальшою окупацією території АР Крим.

Стисла оцінка наведених негативних чинників дає змогу дійти низки переконливих висновків, які, як сподіваємося, можуть закласти підґрунтя для розробки правових засобів ні-

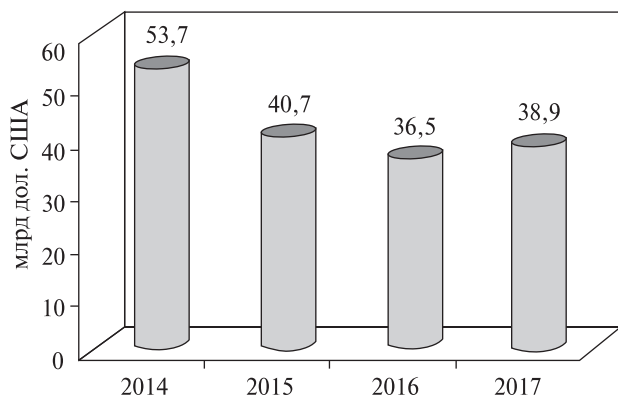

Рис. 2. Зниження обсягу прямих інвестицій в Україну (акціонерний капітал), млрд дол. США

вельювання деструктивного впливу цих чинників. Перш за все, неприйнятними є темпи як адаптації законодавства України до права ЄС у цілому, так і деталізації положень Угоди у національних нормативно-правових актах. Зокрема, Україна має імплементувати до національного законодавства близько 350 актів права ЄС із них 180 актів — до кінця 2017 р. [5]. Моніторинг виконання Угоди за 2016 р. показує, що у відповідному періоді із запланованих 126 директив ЄС було імплементовано до національного законодавства лише 36, при цьому повністю лише 23 [6]. Утім, досвід деяких країн-членів ЄС переконує в тому, що процес адаптації національного законодавства може відбуватися значно швидшими темпами та на якіснішій основі. Зокрема, показовою треба визнати практику правотворчої роботи у Республіці Польща, де Парламент та інші органи державної влади, починаючи з 2000 р., ухвалювали близько 70—90 нормативно-правових актів на рік [7]. І у 2004 р., коли Республіка Польща набула повноправного членства у ЄС, обсяг неімплементованих актів ЄС у національне законодавство дорівнював 2,9 %, що є допустимим рівнем відхилення [8]. За попередніми розрахунками, рівень відставання України дорівнює близько 60 %. Водночас досить важливим фактором активізації правотворчої роботи є мотивація та зацікавленість держави у пришвидшенні процесів модернізації законодавства України з урахуванням положень актів ЄС та Угоди.

Насамперед, необхідно наголосити, що Республіка Польща на етапі асоційованого членства прагнула прискорити процес імплементации актів права ЄС у національне за-

конодавство, переслідуючи цілком конкретну мету — набуття статусу члена ЄС. І це було чітко зафіксовано у преамбулі та перших статтях Угоди про асоціацію між Республікою Польща та ЄС. Додатково такий же підхід до формулювання суті майбутніх відносин було дотримано в Угоді про асоціацію між ЄС та Республікою Угорщина, а також і з іншими Східноєвропейськими країнами. Проте стосовно до України використано інший підхід, який без перебільшення можна визнати дискримінаційним. Так, у Преамбулі Угоди міститься недвозначне положення про те, що «ця Угода не визначає наперед і залишає відкритим майбутній розвиток відносин Україна — ЄС». Непослідовністю вирізняється і політика деяких країн — членів ЄС, що ще більше ставить під сумнів ясність та однозначність майбутніх відносин з ЄС. Мова йде про рішення парламенту Королівства Нідерландів щодо сприйняття України виключно у статусі асоційованого члена і за умови, що асоціація з Україною не буде пов'язана з членством України в ЄС [9]. Звісно, що навряд чи ці обставини можна визнати такими, що можуть виправдовувати Україну у пасивності дій з імплементации актів права ЄС. Але це не позбавляє сенсу критичного підходу до аналізування обраного ЄС підходу до вибудовування відносин з Україною на майбутнє. Додатково критичне сприйняття Угоди посилюється фактом визнання експертами її істотного відхилення за змістом від «стандартних» текстів аналогічних Угод про асоціацію з Республіками Грузія та Молдова у бік більш жорсткого регулювання різних аспектів співробітництва [10].

Навряд чи ці фактори можуть сприяти пошквалюванню процесу адаптації законодавства України до права ЄС та повноцінній імплементации Угоди. Змінити ситуацію на краще можна було б у разі залучення України до роботи інституцій ЄС та попереднього інформування України про підготовку нових законодавчих актів у ЄС. Адже наразі Україна, перебуваючи у складі інституцій ЄС, жодним чином не може впливати на законодавство, що розробляється й ухвалюється в ЄС, і яке в подальшому повинно бути імплементовано в національне [11]. Але така ситуація не є характерною для всіх країн, що мають статус асоційованого члена. Наприклад, ЄС консулюється з країнами Європейської асоціації віль-

ної торгівлі (Швейцарія, Ліхтенштейн, Ісландія та Норвегія) під час розробки актів європейського законодавства. До речі, положення про обов'язковість проведення таких консультацій передбачене Угодою про Європейський економічний простір, у ст. 1 якої зазначено, що цей документ є «угодою про асоціацію» [12].

Важливим каталізатором роботи з імплементації актів права ЄС та, відповідно, положень Угоди до національного законодавства могло би бути закріплення у тексті самої Угоди механізму попереднього інформування України про підготовку нових законодавчих актів у ЄС. Треба констатувати, що наразі відсутність такого чітко визначеного механізму ставить Україну у складні умови здійснення гармонізації національного законодавства з законодавством ЄС. В Угоді лише фрагментарно згадано про інформування України щодо санітарних та фітосанітарних заходів, а також публічних закупівель. Проте, у відносинах з вищезгаданими країнами — членами Європейської асоціації вільної торгівлі — ЄС дотримується протилежної позиції, завчасно інформуючи про заплановані зміни у законодавстві, що регулює різні сфери суспільних відносин, з метою надання можливості своєчасно розробити заходи з адаптації національного законодавства.

Додатково необхідно наголосити, що стримування імплементації положень Угоди зумовлено й іншим не менш важливим фактором, який є наслідком несистемної роботи Парламенту та Уряду України. Починаючи з 2012 р. Кабінет Міністрів України не розробив жодного річного плану роботи з реалізації Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС, затвердженої Верховною Радою України на рівні окремого Закону. У зв'язку з цим, відсутня і звітність щодо стану реалізації програми адаптації, отриманих результатів, подальших шляхів щодо гармонізації законодавства України з правом ЄС тощо. Тож треба погодитися зі словами голови Представництва ЄС в Україні Х. Мінгареллі про те, що саме Парламент і Уряд мають відігравати ключову роль у питанні імплементації Угоди [13]. До цього процесу має бути залучена і Національна академія наук України, як це, наприклад, відбувалось у Республіці Румунія (рис. 3). Зокрема, у 2000 р. за підтримки ЄС було створено спеці-

Україна	Румунія
<ul style="list-style-type: none"> Необхідність залучення Національної академії наук України пропозиція щодо започаткування з 2018 р. цільової комплексної програми наукових досліджень НАНУ з проблем формування стратегічних пріоритетів держави у сфері євроінтеграції, визначення методів і засобів забезпечення національних економічних інтересів 	<ul style="list-style-type: none"> 2000 р. за підтримки ЄС створено Європейський Інститут Завдання: <ol style="list-style-type: none"> надання кваліфікованої допомоги парламенту та уряду в оцінці впливу законодавства ЄС на різні галузі економіки здійснення автентичного перекладу актів законодавства ЄС

Рис. 3. Місце науки у реалізації Угоди про асоціацію з ЄС

альну установу — Європейський Інститут, до складу якого увійшли відповідні фахівці, переважно науковці. Основним завданням цього Інституту було визначено надання кваліфікованої допомоги Парламенту та Уряду Республіки Румунія в оцінці впливу законодавства ЄС на різні галузі економіки, а також здійснення автентичного перекладу актів законодавства ЄС [14].

Як згадано вище, існує досвід плідної співпраці науковців НАН України з Урядом України щодо аналізу та оцінки Угоди про асоціацію ще на проектному етапі. Не завжди вдавалось переконати високопосадовців у потребі дотримання виваженого підходу до формулювання змістовної частини Угоди саме таким чином, щоб було закладено підвалини для відстоювання національних економічних інтересів.

У підсумку, на превеликий жаль, ефективність Угоди саме для вітчизняної економіки залишається незадовільною, а інтереси національних товаровиробників — недостатньо захищеними.

Зокрема, умови про зону вільної торгівлі, які складають зміст четвертого розділу Угоди, мали б передбачати відкриття доступу для вітчизняних суб'єктів господарювання до ринків збуту товарів на території країн — учасниць ЄС. Утім, фактично Україна отримала обмежений доступ до європейського ринку, що проявилось у впровадженні квотування експорту окремих груп товарів. Вітчизняні товаровиробники можуть поставляти певну кількість товару за нульовими митними ставками, але із перевищенням такого обсягу мають сплачувати мито. Загалом, такий підхід у зовнішньоторговельних відносинах є наперед економічно не вигідним для України, оскільки

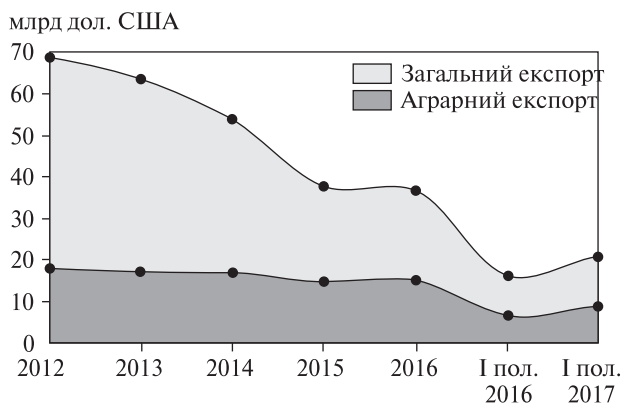

Рис. 4. Динаміка експорту з України (2012 — I півріччя 2017 р.). Джерело: Державна служба статистики України

ки, насправді, забезпечується захист інтересів товаровиробників з Європи, які активно здійснюють імпорт тих товарів, експорт яких з України в ЄС є або обмеженим, або забороненим (рис. 4).

За даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, доступ на ринок ЄС відсутній для таких груп товарів як яловичина, молоко, вершки, сухе молоко, вершкове масло, свинина тощо. Проте встановлені річні квоти на безмитний експорт дозволених груп товарів вичерпуються майже за півроку. Наприклад, станом на липень 2017 р. Україна повністю вичерпала річні квоти на безмитний експорт до країн — членів ЄС за дев'ятьма групами товарів: зокрема меду, цукру, круп і борошна, оброблених томатів, виноградного і яблучного соків, курятини, а також зернових — пшениці, кукурудзи і ячменю [15]. Звісно, неможна залишити без уваги той факт, що влітку поточного року парламент ЄС проголосував за тимчасові торгові преференції для України, які передбачають збільшення квот на безмитну поставку по окремих групах товарів. Проте це не вирішує проблеми по суті, оскільки такі преференції встановлюються лише на три роки, а рішення ухвалюється із урахуванням власних економічних інтересів ЄС. Так і не вдалося Україні дійти консенсусу щодо підвищення обсягів безмитних квот на українську пшеницю та томати [16]. І саме домінування протекціоністських настроїв з боку ЄС необхідно визнати одним із ключових факторів, який негативно впливає на торговельний баланс між Україною та ЄС.

Не варто сприймати цей крок з боку ЄС як безумовно позитивний. Адже ст. 4 Резолюції

Європейського Парламенту зазначає: якщо товар, який походить із України, імпортується на умовах, які призводять або можуть призвести до суттєвих труднощів виробників із ЄС, мито на такий продукт може бути знову введено у будь-який час [17]. Крім того, тривалість та повнота торгових преференцій поставлені у залежність від ефективності здійснення Україною реформ у різних сферах суспільних відносин та ступеня дотримання демократичних принципів. Додатково у Резолюції Європейського Парламенту наголошено, що в разі недостатнього прогресу у протидії корупції, деформації конкуренції, запровадження Україною додаткових мит та інших обмежень для імпорту, неповаги до демократичних принципів, прав людини та основних свобод, преференції можуть бути призупинені чи скасовані. Отже, можна дійти висновку, що ЄС в односторонньому порядку забезпечив захист власних економічних інтересів.

Проте коли Україна намагається реалізувати захисні механізми щодо власних галузей економіки, то це сприймається офіційними органами ЄС як порушення вимог про неприпустимість торговельних бар'єрів. Показовим є приклад, пов'язаний із запровадженням Україною з 01.11.2015 мораторію на експорт деревини у необробленому стані (зокрема, лісу-кругляку). На рис. 5 представлена інформація щодо його позитивної дії.

При цьому такі обмежувальні заходи були зумовлені тим, що у 2015 р. цей експорт приніс українській економіці лише 345 млн дол. США валютних надходжень, або 0,9 % загальної виручки від експорту. Проте ця цифра абсолютно непорівнянна із масштабом втрат: за оцінками експертів, неконтрольна вирубка лісів призвела до зменшення показника лісистості з 16 % у 1996 р. до 11 % у 2015 р. Для досягнення оптимального рівня лісистості у 20 % в Україні на сьогодні треба висадити нові дерева на території площею близько 2,5 млн га [19].

На жаль, з невідомих причин ЄС не бере до уваги досвід інших країн з аналогічного питання. Так, у Канаді на законодавчому рівні заборонено експорт необробленої деревини і саме ця принципова норма знайшла відображення в Угоді про вільну торгівлю між Україною та Канадою. Цікавим є і те, що у внутрішній політиці ЄС притримується зовсім іншої оцінки процесів, пов'язаних зі знищенням

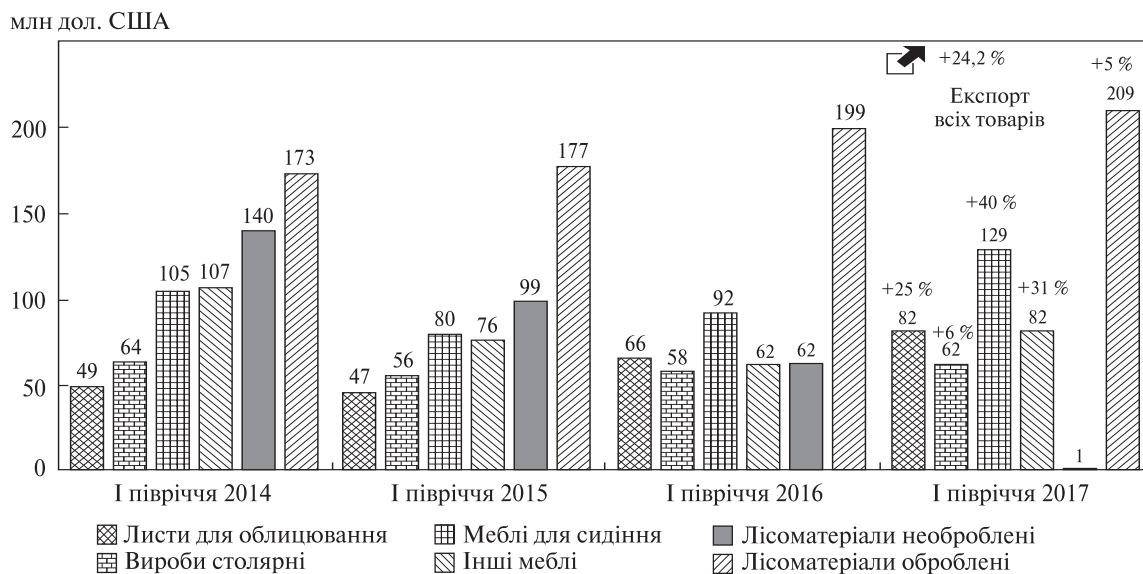

Рис. 5. Результати дії мораторію на експорт кругляку [18]. Обсяг експорту деяких видів продукції (за даними ДФС, станом на перше півріччя відповідного року)

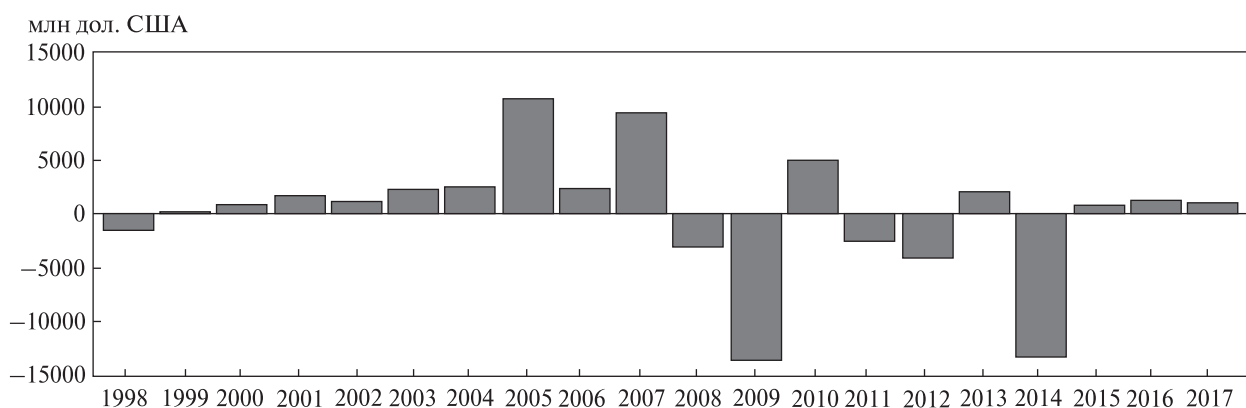

Рис. 6. Зведений платіжний баланс України, млн дол. США

лісових ресурсів. Так, Польща, Словаччина та Румунія, зазнавши аналогічної проблеми, припинили промислове вирубування лісу в Татрах і Карпатах. Більше того, Угорщина, Румунія, Австрія та Словаччина надають державну підтримку у придбанні української деревини шляхом надання дотацій суб'єктам господарювання, які поставляють необроблену деревину в їхні країни. Зокрема, така дотація надається в розмірі від 25 євро за 1 м³ (Угорщина, Румунія, Словаччина) до 30 євро за 1 м³ (Австрія) [20].

У світлі зазначеного захист національних економічних інтересів постає чи не найголовнішим завданням сучасних торговельних відносин між Україною та ЄС. При цьому, як було представлено, переважають захисні механізми з боку ЄС. Зокрема, важко пояснити додатко-

вий приклад нерівноцінності положення сторін Угоди, коли закріплюється положення про пряму заборону будь-якого виду експортних субсидій на сільськогосподарські товари, призначені для вивезення (ст. 32-1). Водночас ст. 40-1 Угоди передбачає положення про те, що ЄС зберігає за собою деякі права на субсидії в односторонньому порядку [10].

На жаль, прикладів, які демонструють приховані ризики Угоди для економічної системи України, можна навести ще чимало. Одним із таких прикладів можна визнати зустрічні зобов'язання України та ЄС щодо зняття обмежень на вільний рух капіталів у межах політики лібералізації.

Окрім позитивних зрушень, такі заходи здатні створити вкрай негативні наслідки для економіки України. За підрахунками експертів,

щорічно з України у середньому виводиться 11–12 млрд дол. США. З цієї суми тільки у вигляді податку на прибуток щорічно мало б сплачуватися близько 2 млрд дол. США або (за нинішнім курсом) 52 млрд грн. Це майже 7 % від усіх доходів Державного бюджету України станом на 2017 р. і приблизно минулорічний бюджет Міністерства оборони України [21]. На рис. 6 представлена інформація щодо позитивної динаміки зведеного бюджету по роках після введення обмежень на рух капіталу, починаючи з 2014 р.

Загалом у межах Угоди мають бути напрацьовані адекватніші заходи, спрямовані на запобігання виникненню негативних наслідків лібералізації руху капіталів. Особливо треба зважити на думку експертів ООН про те, що саме лібералізація руху капіталів та фінансів, заохочувана торговельними угодами, сприяла швидкому поширенню кризи у 2008–2009 рр. Можливо, під впливом цих та інших обставин Міністерством економічного розвитку і торгівлі України розглядається доцільність обговорення питання перегляду Угоди в частині зони вільної торгівлі з ЄС. У будь-якому разі внесення таких змін додатково актуалізується геополітичними, економічними, правовими, соціальними тощо особливостями сучасного стану України, зумовленого збройною агресією Російської Федерації та подальшою окупацією територій АР Крим і деяких районів Донецької та Луганської областей.

Висновки. Виконане дослідження дає змогу зробити висновок про недостатній рівень захисту національних економічних інтересів у ході реалізації положень Угоди та необхідність упровадження механізмів їх захисту. Важливо, що Угода передбачає можливість здійснення огляду досягнення цілей у будь-який час за взаємною згодою Сторін (ч. 1 ст. 481). Це дає підстави для якіснішого перегляду змісту Угоди із врахуванням потреби у її доповненні окремою главою, присвяченою форс-мажорним обставинам.

Очевидним є факт того, що із початком воєнних дій Україна перебуває у більш пригніченому стані, аніж на момент підписання Угоди. Відповідно виконання взятих Україною зобов'язань має відбуватися з урахуванням можливостей вітчизняної економіки. Адже у заявлені у чинній Угоді терміни є неможливим забезпечити здійснення суттєвих змін у енергетично-

му, промислового, транспортному, сільськогосподарському та інших секторах. Тим більше, що мають бути переглянуті як обсяги, так і джерела фінансування проектів у названих секторах економіки з істотним збільшенням фінансових надходжень з боку фондів ЄС.

Вбачається, що виходити треба з можливості наявності в Угоді глави про форс-мажорні обставини, яка значно спростить дії сторін у неординарних ситуаціях, що можуть виникати у майбутньому, з відповідною економією часу та коштів. Навряд чи є сенс переконувати у тому, що розробка змін та доповнень до міжнародних угод, якою потрібно визнати Угоду про асоціацію, повинна здійснюватися за активної участі Національної академії наук України, оскільки місія наукової спільноти полягає у сприянні формуванню соціально справедливого, побудованого на паритетних економічних засадах з урахуванням принципу верховенства права стратегічного вектору розвитку держави в умовах євроінтеграції.

Комплексний економіко-правовий підхід до вирішення зазначених вище питань може призвести, з урахуванням науково обґрунтованих пропозицій, до підвищення рівня захисту національної економіки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Міжнародний документ від 27.06.2014. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Ст. 2125.
2. Реалізація інтеграційного вибору України: правові проблеми, можливі ризики та наслідки: брошура. За ред. О.О. Ашуркова. Донецьк, 2013. 186 с.
3. Реалізація інтеграційного вибору України: правові проблеми, можливі ризики та наслідки (частина друга): брошура. За ред. О.О. Ашуркова. Чернігів, 2015. 80 с.
4. Державна служба статистики. Офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 04.10.2017).
5. Плани імплементації актів законодавства ЄС. Урядовий портал. URL: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=247984208&cat_id=247984327 (дата звернення 06.10.2017).
6. Украина имплементировала полностью лишь 23 из 126 актов законодательства ЕС. URL: <http://www.dsnews.ua/politics/ukraina-implementirovala-polnostyulish-23-iz-126-aktov-zakonodatelstva-02032017134200> (дата обращения 06.10.2017).
7. Bartolomiej Nowak. Implementation of Directives into Domestic Legal System. The Case of Poland. *Yearbook ISSN 1681-6277. Економіка та право. № 3 (48), 2017*

- of *Polish European Studies*. 2005. URL: http://www.ce.uw.edu.pl/pliki/pw/y9-2005_Nowak.pdf (last accessed 06.10.2017).
8. Evolution of Transposition Deficit — PL. URL: http://ec.europa.eu/internal_market/scoreboard/performance_by_governance_tool/transposition/index_en.htm#maincontentSec4 (last accessed 06.10.2017).
 9. Нідерланды сказали «да» асоціації. Какой стала цена решения для Украины? URL: <http://www.euointegration.com.ua/rus/articles/2017/05/30/7066453/> (дата обращения 11.09.2017).
 10. Последствия асоціації с ЕС для Грузии. URL: <https://www.geopolitica.ru/article/posledstviya-associacii-s-es-dlya-gruzii> (дата обращения 13.09.2017).
 11. Гнатюк М.М. Зміст і спрямованість Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. *Стратегічні пріоритети*. 2011. № 1. С.117—121.
 12. Agreement on the European Economic Area. URL: <http://www.efta.int/media/documents/legal-texts/eea/the-eea-agreement/Main%20Text%20of%20the%20Agreement/EEAagreement.pdf> (last accessed 07.10.2017).
 13. Мінгранелі Х. Україна відстає в імplementації важливих компонентів угоди про асоціацію з ЄС. URL: <http://ua.interfax.com.ua/news/general/453197.html> (дата звернення 01.10.2017).
 14. Valentin Cojanu. Specific Requirements of the EU Structural Instruments and Policy Implications for Romania. URL: http://www.ier.ro/sites/default/files/documente/Studiideimpact_PaisII/Pais2_studiu_6_en.pdf (last accessed 02.10.2017).
 15. Tariff Quota consultation. European Commission URL: http://bit.ly/EU_Quotas (last accessed 02.10.2017).
 16. Ukraine: Temporary autonomous trade measures. URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2017/603945/EPRS_ATA\(2017\)603945_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2017/603945/EPRS_ATA(2017)603945_EN.pdf) (last accessed 20.09.2017).
 17. European Parliament legislative resolution of 4 July 2017 on the proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council on the introduction of temporary autonomous trade measures for Ukraine supplementing the trade concessions available under the Association Agreement. European Parliament URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2017-0285+0+DOC+XML+V0//EN> (last accessed 20.09.2017).
 18. Віктор Галасюк. Чому мораторій на експорт лісу буде збережений. *Голос України*. URL: <http://www.golos.com.ua/article/294352> (дата звернення 07.09.2017).
 19. Лісові пристрасті, або Плюси і мінуси мораторію на експорт кругляку. URL: <https://projects.dt.ua/promyshlennost/lisovi-pristrasti-abo-plyusi-i-minusimoratoriyu-na-eksport-kruglyaku-.html> (дата звернення 06.10.2017).
 20. Рубають ліс на Закарпатті: між катастрофою і законом. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/1983736-rubaut-lis-na-zakarpatti-miz-katastrofoyu-i-zakonom.html> (дата звернення 01.10.2017).
 21. Три кроки відріжуть Україну від офшорів. Жоден уряд їх не зробить, бо легше дойти середній клас. URL: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/74721/Три_кроку_vidrizhut_Ukrainu_vid_ofshoriv_Zhoden (дата звернення 01.10.2017).

REFERENCES

1. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odnii storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony: Mizhnarodnyi dokument vid 27.06.2014. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2014. No. 75. St. 2125 [in Ukrainian].
2. Realizatsiia intehratsiinoho vyboru Ukrainy: pravovi problemy, mozhlyvi ryzyky ta naslidky: broshura. Za red. O.O. Ashurkova. Donetsk, 2013 [in Ukrainian].
3. Realizatsiia intehratsiinoho vyboru Ukrainy: pravovi problemy, mozhlyvi ryzyky ta naslidky (chastyna druha): broshura. Za red. O.O. Ashurkova. Chernihiv, 2015 [in Ukrainian].
4. Derzhavna sluzhba statystyky. Ofitsiyni sait. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
5. Plany implementatsii aktiv zakonodavstva ES. Uriadovi portal. URL: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=247984208&cat_id=247984327 [in Ukrainian].
6. Ukraina implementirovala polnostyu lish 23 iz 126 aktov zakonodatelstva ES. URL: <http://www.dsnews.ua/politics/ukraina-implementirovala-polnostyu-lish-23-iz-126-aktov-zakonodatelstva-02032017134200> [in Russian].
7. Bartolomiej Nowak. Implementation of Directives into Domestic Legal System. The Case of Poland. *Yearbook of Polish European Studies*. 2005. URL: http://www.ce.uw.edu.pl/pliki/pw/y9-2005_Nowak.pdf
8. Evolution of Transposition Deficit — PL. URL: http://ec.europa.eu/internal_market/scoreboard/performance_by_governance_tool/transposition/index_en.htm#maincontentSec4
9. Niderlandyi skazali «da» assotsiatsii. Kakoy stala tsena resheniya dlya Ukrainyi? URL: <http://www.euointegration.com.ua/rus/articles/2017/05/30/7066453/> [in Russian].
10. Posledstviya assotsiatsii s ES dlya Gruzii. URL: <https://www.geopolitica.ru/article/posledstviya-associacii-s-es-dlya-gruzii> [in Russian].
11. Hnatiuk M.M. Zmist i spriamovanist Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom. *Stratehichni priorytety*. 2011. No. 1: 117-121 [in Ukrainian].
12. Agreement on the European Economic Area. URL: <http://www.efta.int/media/documents/legal-texts/eea/the-eea-agreement/Main%20Text%20of%20the%20Agreement/EEAagreement.pdf>
13. Minhranelli H. Ukraina vidstaie v implementatsii vazhlyvykh komponentiv uhody pro asotsiatsiiu z ES. URL: <http://ua.interfax.com.ua/news/general/453197.html> [in Ukrainian].
14. Valentin Cojanu. Specific Requirements of the EU Structural Instruments and Policy Implications for Romania. URL: http://www.ier.ro/sites/default/files/documente/Studiideimpact_PaisII/Pais2_studiu_6_en.pdf
15. Tariff Quota consultation. European Commission URL: http://bit.ly/EU_Quotas
16. Ukraine: Temporary autonomous trade measures. URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2017/603945/EPRS_ATA\(2017\)603945_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2017/603945/EPRS_ATA(2017)603945_EN.pdf)
17. European Parliament legislative resolution of 4 July 2017 on the proposal for a regulation of the European Parlia-

- ment and of the Council on the introduction of temporary autonomous trade measures for Ukraine supplementing the trade concessions available under the Association Agreement. European Parliament URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2017-0285+0+DOC+XML+V0//EN>
18. Victor Halasiuk. Chomu moratoriy na eksport lisu bude zberezhenyi. *Holos Ukrainy*. URL: <http://www.golos.com.ua/article/294352> [in Ukrainian].
 19. Lisovi prystrasti, abo Plusy i minusy moratoriiu na eksport kruhliaku. URL: <https://projects.dt.ua/promyshliennost/lisovi-pristrasti-abo-plyusi-i-minusi-moratoriiu-na-eksport-kruglyaku-.html> [in Ukrainian].
 20. Rubaiut lis na Zakarpatti: mizh katastrofoiu i zakonom. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/1983736-rubaut-lis-na-zakarpatti-miz-katastrofoiu-i-zakonom.html> [in Ukrainian].
 21. Try kroky vidrizhut Ukrainu vid ofshoriv. Zhoden uriad yikh ne zrobyt, bo lehshe doity serednii klas. URL: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/74721/Try_kroky_vidrizhut_Ukrajinu_vid_ofshoriv_Zhoden [in Ukrainian].
- Надійшла 15.10.2017

В.А. Устименко

Институт экономико-правовых исследований
НАН Украины, г. Киев

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РЕАЛИЗАЦИИ СОГЛАШЕНИЯ ОБ АССОЦИИИ С ЕС: ЭКОНОМИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ

Исследован опыт реализации положений Соглашения об ассоциации между Украиной и ЕС. Выявлены положительные и отрицательные последствия выполнения требований Соглашения, определены «слабые места» в реализации ее экономической части. Проанализирован опыт европейских стран по внедрению аналогичных

международных соглашений. Обоснованы предложения по разработке средств правового воздействия для защиты экономических интересов Украины. Статья основывается на материалах доклада Института экономико-правовых исследований НАН Украины на заседании Президиума НАН Украины 11.10.2017 г.

Ключевые слова: Соглашение об ассоциации с ЕС, имплементация норм европейского законодательства, защита экономических интересов, развитие экономики, евроинтеграция, экономико-правовые факторы, потенциал экономики.

V.A. Ustimenko

Institute of Economic and Legal Researches
of the NAS of Ukraine, Kyiv

PROBLEMS AND PROSPECTS FOR IMPLEMENTING THE AGREEMENT ON THE ASSOCIATION WITH THE EU: ECONOMIC AND LEGAL ASPECTS

The experience of implementing the provisions of the Association Agreement between Ukraine and the EU has been researched. Positive and negative consequences of meeting the requirements of the Agreement have been identified, «weaknesses» are identified in the implementation of its economic part. The experience of European countries in the implementation of similar international agreements has been analyzed. The proposals on the development of legal means for the protection of the economic interests of Ukraine are substantiated. The article is based on the materials of the report of the Institute of Economic and Legal Researches of the NAS of Ukraine at the meeting of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine dated 11.10.2017.

Keywords: Agreement on association with the EU, implementation of norms of European legislation, protection of economic interests, economic development, European integration, economic and legal factors, potential of economy.

УДК 436.546.1

І.В. ЛУКАЧ, д-р юрид. наук, доцент, професор кафедри господарського права
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

РОЗВИТОК ПОНЯТТЯ ПРО КОНКУРЕНЦІЮ В АМЕРИКАНСЬКІЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПРАВОВИХ ДОКТРИНАХ

Ключові слова: конкуренція, конкурентне право, картельне право, картелі, монополія, гарвардська школа права, чиказька школа права.

Досліджено становлення та розвиток поняття про конкуренцію в американській та європейській правових доктринах. Визначено, що ці наукові думки вплинули на становлення законодавств різних зарубіжних країн, у т. ч. України. Особливу увагу приділено трансформації конкурентних заборон у контексті ринкової доцільності.

Вступ. Поняття конкуренції на юридичному рівні визначити досить важко, оскільки переважно це економічна категорія, а право обслуговує зазначену категорію. З позиції економіки конкуренція — це економічні відносини між суб'єктами господарювання на ринку, результатом яких є певний стан ринку, за якого можлива свобода вибору для споживачів та суб'єктів господарювання і виключений вирішальний вплив окремого суб'єкта господарювання на ринок. Із суб'єктивної сторони конкуренція — це вільні та правомірні дії суб'єктів господарювання змагального характеру, засновані на власних досягненнях і спрямовані на одержання переваг над іншими суб'єктами господарювання та, зрештою, максимального прибутку [1, с. 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти доктрини конкурентного права різних країн висвітлювали О.В. Безух, О.О. Бакалінська, Н.М. Корчак. Однак потребує комплексного розуміння розвиток доктрини конкурентного права саме через призму його впливу на конкурентне законодавство.

Метою статті є дослідження розвитку доктрини конкурентного права через призму його впливу на конкурентне законодавство.

Результати дослідження. Часто в юридичній та економічній літературі наводять визначення конкуренції за Адамом Смітом. Це не зовсім коректно, оскільки сам геніальний економіст його не давав, однак активно аналізував зміст і характеристики конкуренції, особливо у гл. 7 кн. 2 «Про природну та ринкову ціну товарів» класичної праці «Дослідження про природу та причини багатства народів» [2]. Лише в 1950-х рр. нобелівський лауреат у галузі економіки Дж. Стіглер вивів п'ять основних умов конкуренції з праці А. Сміта:

- 1) конкуренти повинні діяти незалежно, а не у змові;
- 2) число конкурентів, потенційних або наявних, має бути достатнім, щоб виключити надприбутки;

3) економічні одиниці мають бути достатньо обізнані щодо ринкових можливостей;

4) повинна бути свобода (від соціальних обмежень) діяти відповідно до цього знання;

5) необхідно достатньо часу, щоб напрям і обсяг потоку ресурсів стали відповідати бажанням власників[3].

У свою чергу, Дж. Стіглер розумів ідеальну ринкову конкуренцію як стан, коли є невідома кількість торговців (при цьому ніхто з них не контролюється і не зазнає значного впливу попиту і пропозиції), які діють незалежно на ідеальному ринку. На ідеальному ринку торговці знають всю цінову пропозицію [4, с. 286].

Інший відомий американський економіст М. Портер визначав п'ять сил конкуренції: загроза появи продуктів-замінників; загроза появи нових гравців; ринкова влада постачальників; ринкова влада споживачів; рівень конкурентної боротьби [5].

У науковій літературі викладено підхід щодо наявності двох моделей конкурентного законодавства: американської та європейської. Згідно з американською моделлю антитрестівське законодавство спрямовано на заборону монополій і містить також норми щодо захисту від недобросовісної конкуренції (на нашу думку, це твердження є поверхневим і не відображає дійсної ситуації у США, про що йтиметься нижче). В європейській моделі законодавство, спрямоване на боротьбу зі зловживаннями монополістичного характеру та забезпечення контролю за діяльністю монополій, співіснує із законодавством про захист від недобросовісної конкуренції [6, с. 6].

На думку В.В. Рокоссовської, за усього різноманіття національних особливостей можна виокремити три основних елементи антимонопольного регулювання, що становлять сутність антитрестівського законодавства США, конкурентної політики ЄС, а також країн Азії, Латинської Америки, Східної Європи, Росії та інших країн світу. Ці елементи визначені основними сучасними видами обмежувальної ділової практики і становлять сукупність норм, спрямованих на недопущення та припинення антиконкурентних (обмежувальних) угод; усунення зловживань панівним становищем на ринку; контроль за економічною концентрацією [7, с. 6].

Не можна оминати увагою наявність ще однієї системи — китайської, специфіка якої

полягає у курсі на «досягнення комунізму через капіталізм». Антимонопольне законодавство Китаю насамперед має на меті підтримку національного виробника і захист інтересів державного сектору економіки. Тобто воно спрямоване проти надмірної експансії зарубіжного капіталу, якщо це заважатиме інтересам Китаю [8]. Незважаючи на прогрес нового законодавства у галузі конкурентної політики, Китай і досі дотримується протекціонізму у державному секторі економіки.

Однак, якщо через специфіку законодавства будь-якої країни визнавати унікальним правове регулювання ним конкурентних відносин, ми будемо не в змозі виокремити відповідні законодавчі моделі. Дійсно, законодавство України відрізняється від законодавства Росії чи ЄС, але воно більшою мірою тяжіє до європейської моделі дозволів, ніж до американської моделі заборон. Таким чином, на сьогодні можна визначити дві основні моделі конкурентного законодавства — американську та європейську, а решта країн мають свої особливості у регулюванні конкурентних відносин.

Більше того, підґрунтям американських шкіл є, фактично, дослідження саме європейських економістів. Зокрема, перегляд підходу до класичного ринку та конкуренції почався з робіт неокласичних економістів. Проста неокласична модель вільного ринку виходить із того, що виробництво і розподіл товарів, послуг на конкурентних вільних ринках підвищують рівень соціального забезпечення. Відповідно до цієї моделі нові фірми можуть вільно виходити на ринки і конкурувати з наявними фірмами, або якщо говорити юридичною мовою, немає бар'єрів для входу на ринок. Ефективність розподілу ресурсів відома як «оптимум Парето» (за ім'ям італійського економіста Вільфредо Парето). Відповідно до критерію Парето (критерію зростання суспільного добробуту), рух у бік оптимуму можливий лише за такого розподілу ресурсів, що підвищує рівень добробуту принаймні однієї людини, не завдаючи шкоди нікому іншому. У багаторегіональній системі оптимум (за В. Парето) становить безліч варіантів розвитку економіки, коли не можна поліпшити ситуацію в одних регіонах, не погіршуючи становища інших. Проблема, однак, у тому, що різні оптимальні варіанти неоднаково вигідні для окремих регіонів. Тому, якщо які-небудь регіони досягнуть вигідніших для

себе позицій, діючи самостійно або в коаліції з якимись іншими регіонами, це неминуче призведе до конфлікту. Ядро багаторегіональної системи — це безліч таких варіантів розвитку, у здійсненні яких зацікавлені всі регіони, у тому розумінні, що їм не вигідно виокремлюватися із системи поодиночі або створивши коаліції [9, с. 38].

Виробнича ефективність у контексті наведеного означає, що суспільство робить усе можливе. Вільні ринки призначені для заохочення тих, хто наполегливо працює та наближає застосування суспільних ресурсів до межі виробничих можливостей [10].

Динамічна ефективність передбачає постійне змагання, дослідження, розробку і впровадження інновацій для збереження споживацької аудиторії. Наведене походить із теорії австрійсько-американського політолога Й. Шумпетера, який вважає інновацію засобом підприємця отримати прибуток. Науковець не лише запровадив поняття «динамічний підприємець», а й аргументував, що саме такий підприємець є «джерелом кон'юнктурних коливань». Аналізуючи причини таких коливань, Й. Шумпетер уперше в економічній науці обґрунтував і охарактеризував «нові комбінаційні зміни у розвитку», які відповідають зміні розвитку виробництва і ринку [11, с. 55, 56]. Саме цей учений надав визначення понять «ефективна конкуренція» та «ефективна монополія». Не всяка конкуренція, на думку Й. Шумпетера, є ефективною для суспільного економічного розвитку. Ефективною він вважає лише ту конкуренцію, яка стимулює запровадження нових продуктів, нових технологій, нових джерел збагачення, нових форм організації виробництва. Ці нововведення вчений називає інноваціями та зазначає, що найкращі умови для їхнього здійснення мають великі компанії та їх монополістичні об'єднання, оскільки монополістичний прибуток може бути ефективним способом накопичення коштів для здійснення відповідних інвестицій [12].

Сьогодні найвпливовішими школами із конкурентного права у світі є американські школи, що пов'язано з бурхливим розвитком конкурентного права у США. Їм притаманний тісний зв'язок з економічними теоріями, саме тому варто, на нашу думку, звернути увагу на основні американські школи у галузі конку-

рентних відносин, що найбільше вплинули на формування законодавства США.

Гарвардська школа. Основу для розвитку Гарвардської школи права становили роботи професора Гарвардського університету Едварда Чемберліна «Теорія монополістичної конкуренції» та найвідомішої у світі жінки-економіста, англійки, професора Кембриджського університету Джоан Робінсон «Економічна теорія недосконалої конкуренції». Обидві зазначені праці побачили світ у 1933 р. Е. Чемберлін досліджував процес синтезу конкуренції та монополії, результатом якого є монополістична конкуренція. Суть монополії — у контролі над пропозицією. Учений визначає продавців як монополістів, кожен із яких формує своє коло покупців завдяки диференціації товару, наділеного певною ознакою, що вирізняє його товар з-поміж товарів інших продавців. За такої диференціації покупці об'єднуюватимуться з продавцями не випадково і безладно, а на основі вибору, який базується на перевагах [13, с. 93].

Розглядаючи ознаки диференціації товару (упаковку, фірмову марку, рекламу, умови реалізації, репутацію продавця тощо), Е. Чемберлін у такий спосіб виокремлює нецінові чинники конкуренції. Диференціація продукту, на його думку, дає змогу невеликим чи середнім торговцям і виробникам конкурувати з великими суб'єктами господарювання. По суті, Е. Чемберлін започаткував дослідження конкуренції як динамічного явища. Монополію науковець розуміє як нормальний результат конкурентної поведінки фірм та об'єктивну рису ринкової системи [13, с. 93].

На противагу наведеному Дж. Робінсон дає критичну оцінку відмінній від вільної конкуренції моделі ринку, яку вона називає «недосконалою конкуренцією». На її думку, результат такої конкуренції — поява великих об'єднань, які поглинають фірми-конкуренти, а збільшення розмірів одиниці управління обов'язково спонукає до ще більшої несправедливості у розподілі багатства. Це засвідчує необхідність вирішення дилеми — ефективність чи справедливість. Принциповою для того часу стала висловлена англійською вченою думка про можливість державного регулювання цін за певних умов. Дж. Робінсон пов'язувала монополію не лише з ринком, а й з процесом виробництва. Розглядаючи монополію на ринках чинників виробництва, зо-

крема праці, вона запроваджує поняття монополії — монополії покупців. Незважаючи на певні відмінності у підходах до аналізу конкуренції, варто констатувати, що і Е. Чемберлін, і Дж. Робінсон одними з перших обґрунтували сутнісну модифікацію механізму ринку та продемонстрували видозміни конкуренції за нових умов. Проте у зазначених працях не було висвітлено змін, що відбувалися у суспільстві на той час. Виникла лише теоретична можливість констатувати «недосконалість» нової конкуренції порівняно із досконалою конкуренцією у зв'язку з фактором монополізації ринків [12, с. 96].

Професор Гарвардської школи права Едвард Масон визначив монополізм як економічну та юридичну проблему, яку можна вирішити лише завдяки спільній праці юристів та економістів [14, с. 42]. На нормативному рівні Гарвардська школа відмовилася від досягнення ідеальної конкуренції [15, с. 23]. На думку Дж. Кларка, не на всіх ринках треба досягати конкуренції, оскільки на деяких із них відсутність конкуренції компенсується іншими факторами. Ця теорія отримала назву «виконуваної конкуренції», для якої основним критерієм є зменшення різниці між короткотривалим впливом (наприклад встановлення завищених цін) і довготривалими тенденціями (створення монополій) [16, с. 242].

У числі принципових позицій Гарвардської школи варто назвати такі:

1. Модель досконалої конкуренції має бути доповнена реалістичнішою моделлю недосконалої конкуренції та олігополії;

2. Дослідження потрібно зосередити не тільки на самому суб'єкті господарювання, але й на всій галузі, в якій діє цей суб'єкт;

3. Метою має бути не досконала, а виконувана конкуренція;

4. Оцінку конкуренції варто надавати не за допомогою логічно-дедуктивного методу, а з урахуванням наявних фактів [15, с. 30].

До 1970-х рр. теорія виконуваного ринку була основною для наукових пошуків юристів і економістів США та істотно вплинула на реформування законодавства, яке відійшло від принципу суворої заборони обмеження конкуренції, однак прихильники цієї теорії були проти створення монополій.

Чиказька школа. Чиказька школа зайняла контр-позицію стосовно Гарварду і взяла за ос-

нову теоретичну працю «Парадокс антитрасту» (1978 р.) Р. Борка, підґрунтя якої становлять такі тези: 1 — головною метою конкурентного регулювання повинні стати максимізація прибутку та добробут споживачів; 2 — тільки логіка ефективності має лежати на шляху визначення стандартів антитрестівського регулювання.

Відомий представник Чиказької школи — юрист Р. Познер вважав, що в основі формування антитрестівського законодавства лежить популізм [17, с. 258—259]. На відміну від представників Гарвардської школи, учений підтримував ідею концентрації компаній, оскільки це дає переваги для споживачів. Натомість досягнення конкуренції через обмеження в укладенні великими компаніями між собою угод суперечить принципу свободи договору [17, с. 261].

Економіст Р. Борк стверджував, що первинною метою антимонопольного законодавства є економічна ефективність, добробут споживача, зокрема благополуччя та захист конкуренції, а не конкурентів. Таким чином, хоча і було проголошено заборону картелів, що встановлюють ціни та визначають розподіл ринків (які у свою чергу створюють монополії), як стверджується, виключення практики вертикальних угод і цінової дискримінації не завдає шкоди споживачам і не може бути заборонено. Парадокс антимонопольних органів полягає в тому, що правове втручання штучно завищених цін конкурентів є неефективним захистом від конкуренції [17, с. 258].

Варто наголосити, що теорія фокусування на вигоді для споживача, розроблена Р. Борком і Р. Познером, поступово почала впливати на практику Верховного суду США. Отже, сьогодні американська правозастосовна практика зосереджена на пріоритеті інтересу споживача, а не компанії. Книга судді Р. Борка «Парадокс антитрасту» стала основою для створення єдиного стандарту Чиказької школи права для аналізу антитрасту — стандарту добробуту споживача. Найбільша цінність зазначеної роботи полягає в тому, що Р. Борк пояснює важливість добробуту споживача для суду з економіко-політичних позицій [18]. Цю книгу процитовано вже у понад ста судових рішеннях США, зокрема у рішеннях Верховного суду США: *Continental Television v. GTE Sylvania*, 433 U.S. 36 (1977), *Broadcast Music*

Inc. v. Columbia Broadcasting System, Inc., NCAA v. Board of Regents of Univ. of Oklahoma, Spectrum Sports, Inc. v. McQuillan, State Oil Co. v. Khan, Verizon v. Trinko, Leegin Creative Leather Products, Inc. v. PSKS, Inc.

Висновки. Таким чином, вплив Чиказької школи на розвиток американського законодавства та практики аж до 1990-х рр. був дуже значним, що мало прояв у деяких популістських змінах конкурентного законодавства, зокрема переході від повного обмеження картельних угод до їх законодавчої регламентації. У США 1990—2000 рр. було описано багато інших теорій конкуренції, таких як теорія спірних ринків, теорія гри, теорія транспортних розходів, які переважно базувалися на поєднанні вчень Гарвардської та Чиказької шкіл.

У контексті правового регулювання конкуренції варто згадати нобелівського лауреата М. Фрідмана, одного із головних розробників монетаристської доктрини, що принесла йому значну популярність і вплинула на перегляд у 1970—1980-х рр. монетарної політики центральних банків, головним чином у США. М. Фрідман відомий своїми дерегулятивними поглядами, зокрема щодо конкурентного права: «На початку своїх досліджень як прихильник вільної конкуренції я повністю підтримував антимонопольне законодавство. З часом я дійшов висновку, що антимонопольне законодавство завдає набагато більше шкоди, ніж приносить користі. Тому було би краще, якби його не було, якби ми його позбулися» [19].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кулішенко В.С. Захист від неправомірного використання ділової репутації суб'єктів господарювання у конкуренції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Дніпропетровськ, 2003. 26 с.
2. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. URL: <http://books.efaculty.kiev.ua/isekvc/2/k1.g7> (дата звернення 09.09.2017).
3. Стиглер Дж. Совершенная конкуренция. Исторический ракурс. URL: http://economicus.ru/cgi-ise/gallery/frame_rightn.pl?type=in&links=../in/stigler/works/stigler_w4.txt&img=works_small.gif&name=stigler (дата звернення 09.09.2017).
4. Stigler G.J. Perfect competition, historically contemplated. The essence of Stigler (ed. by Kurt R. Leube, Tomas Gale Word). Hoover Institution Press, Stanford, 1986. 378 p. URL: <http://books.google.com.ua/books?id=IHyH67vsDmgC&pg=PR26&ots=1ujNbe53N5&dq=stigler%20competition&pg=PR5#v=onepage&q=stigler%20competition&f=false> (дата звернення 30.08.2017).

5. Porter M.E. On Competition. URL: http://www.12manage.com/methods_porter_five_forces_ru.html#userforum (дата звернення 30.08.2017).
6. Бакалінська О.О. Захист економічної конкуренції: організаційно-правові засади державного управління: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 18 с.
7. Рокоссовская В.В. Развитие международно-правового сотрудничества в области конкуренции: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2004. 24 с.
8. Bush N. Chinese Competition. Policy It takes more than a law. *The China Business review*. URL: <http://www.chinabusinessreview.com/public/0505/bush.html> (дата звернення 30.08.2017).
9. Раковська-Самойлова Г.Х. До питання про інтеграційні та дезінтеграційні процеси в економіці. *Механізм регулювання економіки*. 2012. № 4. С. 36—40.
10. Competition law theory. URL: <https://www.revolv.com/main/index.php?s=Competition%20law%20theory> (дата звернення 08.09.2017).
11. Бабенко В.А. Концептуализация понятия «инновация» как средства совершенствования эффективности функционирования сельскохозяйственных предприятий. *Вісник Харк. нац. техн. ун-ту сіл. госп-ва. Сер.: Екон. науки*. 2012. Вип. 125. С. 53—60.
12. Венгер В.В. Конкуренція в ринковій економіці: генезис теоретичних концепцій. *Ефективна економіка*. 2014. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3623> (дата звернення 09.09.2017).
13. Чемберлин Э. Теория монополистической конкуренции (Реорганизация теории стоимости). Москва, 1996. 349 с.
14. Cseres K.J. Competition law and consumer protection. The Hague: Kluwer Law International, 2005. 450 p.
15. Bergh R., Camesasca P.D. European competition law and economics: a comparative perspective. Antwerpen, Goringer, Oxford, 2001. P. 23. URL: <http://books.google.com.ua/books?id=yOZUjZpXtBIC&printsec=frontcover#v=onepage&q=&f=false> (дата звернення 30.08.2017).
16. Clark J.M. Toward a concept of workable competition. *The American economy review*. 1940. № 2. P. 241—256.
17. Peritz R.J.R. Competition policy in America: history, rhetoric, law. Oxford Press, 2000. 41 p.
18. Priest George L. The Abiding Influence of the Antitrust Paradox. URL: http://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/643 (дата звернення 17.08.2017).
19. Фридман М. Почему бизнес стремится к саморазрушению? URL: <http://www.inliberty.ru/library/105-pochemu-biznes-stremitsya-knbnpsamorazrushyshenyu> (дата звернення 09.09.2017).

REFERENCES

1. Kulishenko V.S. Zakhyst vid nepravomirnoho vykorystannia dilovoi reputatsii sub'iektiv hospodariuvannia u konkurentsii: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Dnipropetrovsk, 2003 [in Ukrainian].
2. Smit A. Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov. URL: <http://books.efaculty.kiev.ua/isekvc/2/k1.g7> [in Russian].
3. Stigler Dzh. Sovershennaya konkurenciya. Istoricheskiy rakurs. URL: http://economicus.ru/cgi-ise/gallery/frame_rightn.pl?type=in&links=../in/stigler/works/

- stigler_w4.txt&img=works_small.gif&name=stigler [in Russian].
4. Stigler G. J. Perfect competition, historically contemplated. The essence of Stigler (edited by Kurt R. Leube, Tomas Gale Word). Hoover Institution Press, Stanford, 1986. URL: <http://books.google.com.ua/books?id=1HyH67vsDmgC&lpg=PR26&ots=1ujNbE53N5&dq=stigler%20competition&pg=PR5#v=onepage&q=stigler%20competition&f=false>
 5. Porter M.E. On Competition. URL: http://www.12manage.com/methods_porter_five_forces_ru.html#userforum
 6. Bakalins'ka O.O. Zahyst ekonomichnoi konkurentsii: organizatsiino-pravovi zasady derzhavnoho upravlinnya: avtoref dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv, 2003. [in Ukrainian].
 7. Rokossovskaya. V.V. Razvitie mezhdunarodno-pravovogo sotrudnichestva v oblasti konkurentsii: avtoref. diss. ... kand. yurid. nauk. Moskva, 2004 [in Russian].
 8. Bush N. Chinese Competition. Policy It takes more than a law. *The China Business review*. URL: <http://www.chinabusinessreview.com/public/0505/bush.html>
 9. Rakovs'ka-Samojlova H.H. Do pytannya pro intehratsiy-ni ta dezintehratsiy-ni protsessy v ekonomitsi. *Mehanizm rehulyuvannya ekonomiky*. 2012. № 4. P. 36-40. [in Ukrainian].
 10. Competition law theory. URL: <https://www.revolvy.com/main/index.php?s=Competition%20law%20theory>
 11. Babenko V.A. Kontseptualizatsiya ponyatiya «innovatsiya» kak sredstva sovershenstvovaniya effektivnosti funktsionirovaniya selskohozyaystvennykh predpriyatiy. *Visnyk Khark. nats. tekhn. un-tu sil. hosp-va. Ser.: Ekon. nauky*. 2012. Vyp. 125. S. 53-60 [in Russian].
 12. Venher V.V. Konkurentsia v rynkovii ekonomitsi: henezys teoretychnykh kontseptsii. *Efektivna ekonomika*. 2014. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=-1&z=3623> [in Ukrainian].
 13. Chamberlin E. Teoriya monopolisticheskoy konkurentsii (Reorganizatsiya teorii stoimosti). Moskva, 1996. [in Russian].
 14. Cseres K.J. Competition law and consumer protection. The Hague: Kluwer Law International, 2005.
 15. Bergh R., Camesasca P.D. European competition law and economics: a comparative perspective. Antwerpen, Goringer, Oxford, 2001. P. 23. URL: <http://books.google.com.ua/books?id=yOZUjZpXtBIC&printsec=frontcover#v=onepage&q=&f=false>
 16. Clark J.M. Toward a concept of workable competition. *The American economy review*. 1940. No. 2. P. 241—256.
 17. Peritz R. J. R. Competition policy in America: history, rhetoric, law. Oxford Press, 2000.
 18. Priest George L. The Abiding Influence of the Antitrust Paradox. URL: http://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/643
 19. Fridman M. Pochemu biznes stremitsya k samorazrushe-niyu? URL: <http://www.inliberty.ru/library/105-pochemu-biznes-stremitsya-knbspsamorazrushyshenyu> [in Russian].
Надійшла 01.10.2017

I. В. Лукач

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев

РАЗВИТИЕ ПОНЯТИЯ О КОНКУРЕНЦИИ В АМЕРИКАНСКОЙ И ЕВРОПЕЙСКОЙ ПРАВОВЫХ ДОКТРИНАХ

Исследовано становление и развитие понятия о конкуренции в американской и европейской правовых доктринах. Определяется, что эти научные мысли повлияли на становление законодательства многих стран, в т. ч. и Украины. Особое внимание уделено трансформации конкурентных запретов в контексте рыночной целесообразности.

Ключевые слова: конкуренция, конкурентное право, картельное право, картели, монополия, гарвардская школа права, чикагская школа права.

I. V. Lukach

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE DEVELOPMENT OF THE CONCEPT OF COMPETITION IN AMERICAN AND EUROPEAN LEGAL DOCTRINES

The article examines the formation and development of the notion of competition in American and European legal doctrines. It is determined that these scientific ideas influenced the formation of both the legislation of foreign countries and the Ukrainian one. Particular attention is paid to the transformation of competitive prohibitions in the context of market expediency.

Keywords: competition, competition law, cartel law, cartels, monopoly, Harvard Law School, Chicago School of Law.

УДК 343.98

О.О. БРИГІНЕЦЬ, д-р. юрид. наук, доцент, професор кафедри фінансового права
Університет державної фіскальної служби України, м. Ірпінь

СУТНІСТЬ КОМЕРЦІЙНОЇ АБО БАНКІВСЬКОЇ ТАЄМНИЦІ ЯК ОБ'ЄКТА ЗЛОЧИННИХ ПОСЯГАНЬ

Ключові слова: методика розслідування, комерційна таємниця, банківська таємниця.

Проаналізовано питання сутності комерційної або банківської таємниці як об'єкта злочинних посягань. Визначено особливості вітчизняного законодавчого забезпечення методики розслідування злочинних дій з відомостями, що становлять комерційну або банківську таємницю. Стаття підготовлена із застосуванням чинних актів, дотичних до цієї проблеми.

Вступ. Важливою функцією держави є забезпечення економічної та інформаційної безпеки, а також захист інститутів комерційної та банківської таємниці як одного з напрямів кримінально-правової охорони економічної системи України. Через високу прибутковість комерційна і банківська таємниця привертають до себе підвищену увагу злочинного світу, який має на меті вивідати секрети виробництва для заощадження свого часу і грошей на пошуки нових ідей і технічних інновацій.

З переходом України до ринкової економіки утворюються нові економічні відносини, інститути і явища. З'являється нагальна потреба врегулювання цих відносин, оскільки недосконале законодавство спричиняє деструкцію діяльності будь-якої економічної ланки, порушення інтересів громадян, підприємців, виробників, держави, недобросовісну конкуренцію тощо. І тут з'являються життєво важливі для суб'єктів господарювання інститути — комерційна і банківська таємниця. Тривалий час ставлення держави до таких видів таємниці було негативним і ґрунтувалося на уявленні про них як про інструмент приховування частини прибутку від оподаткування.

Метою статті є визначення сутності комерційної або банківської таємниці як об'єкта злочинних посягань.

Результати дослідження. Сьогодні існує проблема недостатньої правової захищеності інститутів комерційної та банківської таємниці, що загрожує як підприємствам, установам, банкам, так й економічній та інформаційній безпеці держави. Необхідною передумовою ефективного правового захисту комерційної та банківської таємниці від протиправних посягань є виявлення й усунення юридичних недоліків, а також упровадження відповідних нормативно-правових актів.

Варто зазначити, що для стабільного та ефективного функціонування банківської системи держава створює умови та надає гарантії здійснення банківської діяльності. Однією з таких гарантій і є банківська таємниця. Законодавством передбачено право банків на збереження таємниці операцій, рахунків та вкладів своїх клієнтів та

кореспондентів і визначено умови, за яких інформація щодо юридичних та фізичних осіб, яка містить банківську таємницю, може бути розкрита банками [1, 2].

Банківською таємницею відповідно до ч. 1 ст. 60 Закону України «Про банки і банківську діяльність» є інформація щодо діяльності та фінансового стану клієнта, яка стала відомою банку у процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин із ним чи третім особам під час надання послуг банком [1].

Банківською таємницею, зокрема, є: відомості про банківські рахунки клієнтів, у т. ч. кореспондентські рахунки банків у НБУ; операції, які були проведені на користь чи за дорученням клієнта, здійснені ним угоди; фінансово-економічний стан клієнтів; системи охорони банку та клієнтів; інформація про організаційно-правову структуру юридичної особи — клієнта, її керівників, напрями діяльності; відомості стосовно комерційної діяльності клієнтів чи комерційної таємниці, будь-який проект, винаходи, зразки продукції та інша комерційна інформація; інформація щодо звітності в окремому банку, за винятком тієї, що підлягає оприлюдненню; коди, що використовуються банками для захисту інформації. Інформація про банки чи клієнтів, яку збирають під час проведення банківського нагляду, також становить банківську таємницю.

Виходячи з положень Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [3], фінансова звітність суб'єктів господарювання не може бути визнана комерційною таємницею, крім особливих випадків, передбачених чинним законодавством. А в Законі України «Про сертифіковані товарні склади та прості і подвійні складські свідоцтва» [4] закріплено положення про те, що регламент сертифікованого складу не може становити комерційної таємниці.

Основні обмеження на застосування режиму комерційної таємниці встановлені постановою Кабінету Міністрів України «Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці» [5]. Відповідно до її положень, комерційну таємницю не становитимуть: 1) установчі документи, документи, що дозволяють займатися підприємницькою діяльністю та її окремими видами; 2) інформація за всіма встановленими формами державної звітності; 3) дані, необхідні для перевірки обчислення і спла-

ти податків та інших обов'язкових платежів; 4) відомості про чисельність і склад працюючих, їхню заробітну плату в цілому та за професіями й посадами, а також наявність вільних робочих місць; 5) документи про сплату податків і обов'язкових платежів; 6) інформація про забруднення навколишнього природного середовища, недотримання безпечних умов праці, реалізацію продукції, що завдає шкоди здоров'ю, а також інші порушення законодавства України та розміри заподіяних при цьому збитків; 7) документи про платоспроможність; 8) відомості про участь посадових осіб підприємства в кооперативах, малих підприємствах, спілках, об'єднаннях та інших організаціях, які займаються підприємницькою діяльністю; 9) відомості, що відповідно до чинного законодавства підлягають оголошенню.

Проте відзначимо, що навіть на сьогоднішній день норми згаданої постанови Кабінету Міністрів України не повною мірою відповідають вимогам ст. 505 Цивільного кодексу України (далі ЦК України) [2], оскільки відомості, які не можуть бути віднесені до комерційної таємниці, повинні визначатися не підзаконним нормативно-правовим актом, а законом, який ще не ухвалено. Відповідно до ст. 505 ЦК України комерційна таємниця — це інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних наявним обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію. Комерційною таємницею можуть бути відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру, за винятком тих, які відповідно до закону не можуть бути віднесені до неї.

Подібне тлумачення знаходимо також у ст. 36 Господарського кодексу України (далі ГК України) [6], відповідно до положень якої відомості, пов'язані з виробництвом, технологією, управлінням, фінансовою та іншою діяльністю суб'єкта господарювання, що не є державною таємницею, розголошення яких може завдати шкоди інтересам суб'єкта господарювання, можуть бути визнані його комерційною таємницею. Склад і обсяг відомостей,

що становлять комерційну таємницю, спосіб їхнього захисту суб'єкт господарювання визначає самостійно, відповідно до законодавства.

Отже, ЦК України закріплює досить широке коло видів інформації, яка може бути об'єктом комерційної таємниці. Це найрізноманітніша за своїм характером інформація, яка відповідає сукупності ознак, визначених у ч. 1 ст. 505 ЦК України [7, с. 460—462]. Комерційна таємниця — це інформація, яка є корисною і не є загальновідомою суспільству. Вона має дійсну або комерційну цінність, з якої можна мати прибуток і стосовно якої володілець вживає заходів щодо її захисту в усіх сферах життя і діяльності [8, с. 823].

Необхідно наголосити, що у чинному законодавстві України відсутній перелік конкретних відомостей, які можуть бути визнані комерційною таємницею суб'єкта господарської діяльності. Варто зауважити, що класифікація відомостей, які складають комерційну таємницю, багато в чому залежить від профілю і спрямування наукової, виробничої, зовнішньоекономічної, управлінсько-організаційної й іншої діяльності відділів, цехів, лабораторій тощо суб'єкта господарювання, уміння оцінити результати цих видів діяльності. Проблема виділення таких відомостей і розподілення їх за ступенем конфіденційності є надзвичайно складною і потребує аналізу великого обсягу різного роду інформації про спрямування і вид діяльності підприємства, його структуру, партнерів, а також конкурентів. У зв'язку з цим від об'єктивного, чіткого і своєчасного визначення предмета захисту залежить збереженість важливої для підприємства економічної інформації [9, с. 20].

Встановлювати режим комерційної таємниці щодо певної інформації може лише її власник (співвласники за згодою між собою) або уповноважена ним особа. Умовою відповідальності за незаконні дії щодо комерційної таємниці є усвідомлення того, що відповідна інформація є саме комерційною таємницею [10, с. 126].

Отже, перелік відомостей, які становлять комерційну таємницю, визначає керівник підприємства (юридичної особи). Проте обсяг цих відомостей, як зазначено вище, не може встановлюватися довільно.

У законодавстві існує також поняття банківської таємниці — наявна у банку інформація щодо діяльності та фінансового стану клі-

єнта, яка стала відомою банку у процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин з ним чи третім особам під час надання послуг і розголошення якої може завдати матеріальної чи моральної шкоди клієнту, а також інформація про клієнтів банку, яку збирають під час проведення банківського нагляду. Хоча законом встановлено досить жорсткі вимоги щодо охорони відомостей, які є банківською таємницею, для банку відповідна інформація є не інформацією про свою власну діяльність, а інформацією про сторонніх осіб. Тому поняття банківської таємниці не можна ототожнювати з поняттям комерційної таємниці. Банківська таємниця підлягає кримінально-правовій охороні за ст. 231 Кримінального кодексу України (далі КК України) лише у тому випадку, коли відповідні відомості одночасно є комерційною таємницею клієнта банку [11].

Також необхідно зазначити, що ст. 231 КК України встановлено відповідальність за умисні дії, спрямовані на отримання відомостей, які становлять комерційну або банківську таємницю, з метою розголошення чи іншого використання цих відомостей, а також незаконне використання таких відомостей, якщо це спричинило істотну шкоду суб'єкту господарської діяльності. Ст. 232 КК України встановлена кримінальна відповідальність за умисне розголошення комерційної таємниці або банківської таємниці без згоди її власника особою, якій ця таємниця відома у зв'язку з професійною або службовою діяльністю, якщо такі дії вчинені з корисливих чи інших особистих мотивів і завдали істотної шкоди суб'єкту господарської діяльності [11]. У разі відсутності істотної шкоди за такі дії передбачена адміністративна відповідальність відповідно до ч. 3 ст. 164-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення [12].

На практиці одним із дієвих засобів захисту комерційної таємниці є ухвалення суб'єктом господарювання положення про комерційну таємницю, інструкції щодо нерозголошення та переліків відомостей, що становлять комерційну таємницю. У такому разі працівники повинні бути письмово попереджені про відповідальність за її розголошення, засвідчити підписом факт ознайомлення із положенням про комерційну таємницю та переліком відомостей, що становлять комерційну таємницю, відповідальністю за порушення комерційної

таємниці. Цими документами має бути унормовано обіг інформації, використання, заборони чи обмеження. Додатково необхідно унормувати відповідні положення у трудових договорах та посадових інструкціях персоналу. В окремих випадках, залежно від виду діяльності суб'єкта господарювання, доцільно внести відповідні виправлення до статуту.

Важливим є питання розмежування понять «банківська» та «комерційна» таємниця та відмежування їх від суміжних понять. У ст. 60 Закону України «Про банки та банківську діяльність» законодавець визначає зміст відомостей, що становлять банківську таємницю: «інформація щодо діяльності та фінансового стану клієнта, яка стала відома банку у процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин із ним чи третім особам під час надання послуг банку».

Розглядаючи категорію «банківська таємниця», варто зазначити, що складовим її елементом є інформація. ЦК України відносить до банківської таємниці взагалі відомості про клієнта, тим самим ширше визначає зміст інформації про клієнта, що становить банківську таємницю, ніж ст. 60 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [1]. Водночас ЦК України залишає поза банківською таємницею інформацію про клієнтів іншого банку, зазначену у документах, угодах та операціях клієнта [2].

Необхідно вказати, що категорія «банківська таємниця» є комплексним правовим явищем, основу якого обумовлюють такі елементи: 1) інформація щодо клієнта, яка стала відомою банку у процесі його обслуговування; 2) інформація певного змісту, який визначається законом; 3) один із видів правового режиму інформації з обмеженим доступом.

Зі здобуттям Україною незалежності та переходом до ринкових відносин сформувався окремий інститут — комерційна таємниця, який закріплено у ст. 505 ЦК України, про що йшла мова раніше.

Ст. 155 ГК України також частково визначає особливості комерційної таємниці, яка включає до останніх об'єкти прав інтелектуальної власності. При цьому ст. 162 ГК України визначає повноваження суб'єктів господарювання щодо комерційної таємниці. Зокрема, «суб'єкт господарювання, що є володільцем технічної, організаційної або іншої комерційної інформації, має право на захист від незаконного використання цієї інформації треті-

ми особами, за умов, що ця інформація має комерційну цінність у зв'язку з тим, що вона невідома третім особам і до неї немає вільного доступу інших осіб на законних підставах, а володілець інформації вживає належних заходів до охорони її конфіденційності» [6].

З огляду на викладені положення варто навести ознаки комерційної таємниці: 1) секретність інформації, яка є комерційною таємницею, полягає в тому, що вона є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які зазвичай мають справу з видом інформації, до якого вона належить; 2) інформація, яка визнається комерційною таємницею, має комерційну цінність, тобто певну цінову визначеність (вартість); 3) комерційна таємниця — склад і обсяг відомостей, що визначені суб'єктом господарювання або уповноваженим на це органом; 4) для визначення складу й обсягу комерційної таємниці треба враховувати постанову Кабінету Міністрів України «Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці» від 09.08.1993 № 611; 5) володілець інформації повинен вживати належних заходів до охорони інформації, яка є комерційною таємницею; 6) строк правової охорони комерційної таємниці обмежується часом дії сукупності факторів, коли така інформація: має комерційну цінність, невідома третім особам і до неї немає вільного доступу інших осіб на законних підставах, а володілець інформації вживає належних заходів до її схоронності.

Висновки. Повертаючись до питання співвідношення понять «банківська» та «комерційна» таємниця, треба зазначити, що аналіз чинного законодавства дає можливість виділити їхні принципові відмінності:

1) банківська таємниця належить до категорії таємної інформації в силу своєї назви. Комерційна ж таємниця, виходячи зі змісту Закону України «Про інформацію», належить до конфіденційної [13];

2) на відміну від комерційної таємниці, зміст та обсяг якої визначають фізичні чи юридичні особи на власний розсуд, перелік відомостей, що є банківською таємницею, визначені виключно законом. Поширення відомостей, що становлять комерційну таємницю, здійснюється за бажанням фізичних та юридичних осіб, у володінні, розпорядженні або користуванні яких вона перебуває. Власник комерційної таємниці самостійно визначає

порядок доступу до неї, у той же час правовий режим та зобов'язання щодо збереження банківської таємниці чітко визначені законом;

3) банківську таємницю становлять чужі відомості, тобто відомості про клієнтів та кореспондентів банку, і тому банк не має права на свій розсуд розпоряджатися зазначеними відомостями без наданої на те згоди. Водночас відомості, що становлять комерційну таємницю, можуть перебувати у власності банку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 5. Ст. 30.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.
3. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 40. Ст. 365.
4. Про сертифіковані товарні склади та прості і подвійні складські свідоцтва: Закон України від 23.12.2004 № 2286-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 6. Ст. 136.
5. Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.08.1993 № 611. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/611-93-p> (дата звернення 30.07.2017).
6. Господарський кодекс України від 16.01.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. Ст. 144.
7. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. За ред. В.М. Коссака. Київ, 2004. 976 с.
8. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. За відп. ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. Київ, 2005. Т. 1. 832 с.
9. Никифоров Г.К., Азнакаев Г.Н. Защита коммерческой тайны. Киев, 1994. 88 с.
10. Науково-практичний коментар до Господарського кодексу України. За ред. О.П. Коцюби. Київ, 2004. 720 с.
11. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
12. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.
13. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.

REFERENCES

1. Pro banky i bankivsku diialnist: Zakon Ukrainy vid 07.12.2000 No. 2121-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2001. No. 5. St. 30 [in Ukrainian].
2. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2003. No. 40. St. 356 [in Ukrainian].
3. Pro bukhgalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 16.07.1999 No. 996-XIV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1999. No. 40. St. 365 [in Ukrainian].

4. Pro sertyfikovani tovarni sklady ta prosti i podviini sklads-ki svidotstva: Zakon Ukrainy vid 23.12.2004 No. 2286-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2005. No. 6. St. 136 [in Ukrainian].
5. Pro pereelik vidomostei, shcho ne stanovliat komertsiinoi taiemnytsi: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 09.08.1993 No. 611. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/611-93-p> [in Ukrainian].
6. Hospodarskyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2003. No. 18. St. 144 [in Ukrainian].
7. Naukovo-praktychnyi komentar Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy. Za red. V.M. Kossaka. Kyiv, 2004 [in Ukrainian].
8. Naukovo-praktychnyi komentar Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy: U 2 t. Za vidpovid. red. O.V. Dzery (ker. avt. kol.), N.S. Kuznietsovoi, V.V. Lutsia. Kyiv, 2005. T. 1. [in Ukrainian].
9. Nikiforov G.K., Aznakaev G.N. Zashchita kommercheskoy tayny. Kiev, 1994 [in Russian].
10. Naukovo-praktychnyi komentar do Hospodarskoho kodeksu Ukrainy. Za red. O.P. Kotsiuby. Kyiv, 2004 [in Ukrainian].
11. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2001. No. 25. St. 131 [in Ukrainian].
12. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia vid 07.12.1984 No. 8073-X. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR*. 1984. No. 51. St. 1122 [in Ukrainian].
13. Pro informatsiiu: Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 No. 2657-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1992. No. 48. St. 650 [in Ukrainian].

Надійшла 19.09.2017

А.А. Бригинец

Университет государственной фискальной службы Украины, г. Ирпень

СУЩНОСТЬ КОММЕРЧЕСКОЙ ИЛИ БАНКОВСКОЙ ТАЙНЫ КАК ОБЪЕКТА ПРЕСТУПНЫХ ПОСЯГАТЕЛЬСТВ

Проанализированы вопросы сущности коммерческой или банковской тайны как объекта преступных посягательств. Определены особенности отечественного законодательного обеспечения методики расследования преступных действий со сведениями, которые составляют коммерческую или банковскую тайну. Статья подготовлена с применением действующих актов, касающихся данной проблемы.

Ключевые слова: методика расследования, коммерческая тайна, банковская тайна.

О.О. Bryhinets

University of the State Fiscal Service of Ukraine, Irpin

THE ESSENCE OF COMMERCIAL OR BANK SECRETS AS OBJECTS OF CRIMINAL ENCOURAGES

The article determines the peculiarities of the essence a commercial or banking secret as an object of criminal encroachment. The features of legal regulation of the methodology of investigation of criminal actions with the information, which constitute commercial or banking secrets is defined in Article too. Article prepared with the use of existing instruments related to this issue.

Keywords: methods of investigation, commercial secret, bank secret.

УДК 336.711

Т.С. ГУДІМА, канд. юрид. наук, старш. наук. співроб.
Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ ФУНКЦІЙ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

Ключові слова: функції, грошово-кредитна політика, Національний банк України, економічний розвиток, економічне зростання, інфляційне таргетування, стабільність.

Проаналізовано проблеми правового визначення основних функцій Національного банку України. Установлено, що помилковий підхід до їхнього визначення на законодавчому рівні є головною проблемою, яка спричинила неефективність здійснення грошово-кредитної політики держави. Діяльність Національного банку України повинна бути орієнтована передовсім на забезпечення стабільності грошової одиниці та пов'язана з економічними показниками розвитку, наприклад, зайнятістю населення, підвищенням його доходів тощо. Виконання цих функцій має бути реалізоване спільними зусиллями уряду і Національного банку України. Зокрема, цілі грошово-кредитної політики держави та економічної політики Кабінету Міністрів України повинні узгоджуватися між собою.

Вступ. Проблема чіткого і такого, що відповідає вимогам часу та цілям інших напрямів, макроекономічного регулювання, визначення функцій центрального банку була і залишається важливою не тільки для господарсько-правової науки, але для юридичної науки як такої. Саме цей орган державного управління має найпотужніший регулятивний вплив на економічні відносини. Практика багатьох країн доводить, що вірний вибір спрямованості (основних функцій) центрального банку і, як наслідок, грошово-кредитної політики (далі ГКП), на тому чи іншому етапі розвитку економічних відносин не лише сприяє покращенню стану фінансових ринків та динаміки реального сектору економіки, але й здатен підвищити рівень довіри суспільства до діяльності державних органів.

В Україні спостерігається протилежна ситуація. Кризові явища як в економіці країни, так і в банківській системі, збитковість функціонування комерційних банків, інфляція, яка досягла найвищого рівня серед країн Європи і СНД (16,4 % [1] (вересень 2017 р.)) посилюють недовіру населення до діяльності Національного банку України (далі НБУ). Така ситуація ставить під сумнів правильність визначення пріоритетних функцій державного регулятора на законодавчому рівні і обрання ним інструментів ГКП щодо їх здійснення. Важливого значення в цьому контексті набуває узгодженість пріоритетних цілей діяльності НБУ щодо реалізації ГКП із цілями інших напрямів державної економічної політики. Саме тому вивчення проблеми правової визначеності функцій центрального банку (НБУ) є актуальним та має не лише наукову, а й практичну цінність.

Дослідженням окремих аспектів діяльності НБУ, зокрема пов'язаних зі здійсненням ГКП, займалися відомі науковці: Е. Аргов,

Ю. Ващенко, О. Вовчак, Б. Гріноулд, О. Дзюблюк, О. Костюченко, А. Мороз, О. Орлюк, М. Панковець, Т. Савченко, В. Стельмах, Д. Стігліц, Дж. Уїкс та ін. Зміст господарсько-правового регулювання досліджували С. Глібко, В. Косаняк, А. Сирота, Н. Солтис. Водночас актуальними залишаються проблеми чіткого законодавчого визначення функцій НБУ та забезпечення їхньої узгодженості з цілями інших напрямів державної економічної політики. Недостатньо дослідженими також є питання ефективності застосування тих чи інших засобів реалізації ГКП.

Метою статті є дослідження стану законодавства України, що визначає функції НБУ, виявлення взаємозв'язку між повнотою реалізації функцій НБУ та ступенем ефективності реалізації ГКП, а також підготовка пропозицій щодо напрямів удосконалення правового регулювання цієї сфери відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ст. 6 Закону України «Про Національний банк України» (далі Закон України) основною функцією державного регулятора є забезпечення стабільності грошової одиниці. У науковій літературі неодноразово звернуто увагу на те, що її реалізація неможлива винятково інструментами ГКП. Забезпечення стабільності грошової одиниці тісно пов'язане з такими поняттями, як фінансова стабільність, зайнятість, економічне зростання, а тому має бути реалізоване спільними зусиллями уряду й НБУ із використанням різних засобів правового регулювання економічних відносин [2].

Відомий значний міжнародний досвід у вирішенні цієї проблеми, тому серед науковців і нині триває дискусія щодо необхідності розширення функцій НБУ. Ця дискусія, наприклад, сприяла значному реформуванню банківського законодавства у 2010 р., унаслідок чого функціонал державного регулятора було розширено: для «забезпечення стабільності грошової одиниці» НБУ «має виходити із пріоритетності досягнення та підтримання цінової стабільності в державі».

Таке нововведення створило передумови для ототожнення грошової та цінової стабільності, спричинило порушення конституційної норми (ст. 99 Конституції України) та виявилось у спробі звільнення НБУ від відповідальності за виконання стабілізаційних заходів на

грошово-кредитному ринку. Звичайно, така позиція не лише шокувала багатьох фахівців, але й підняла нову хвилю відмови від гривні на користь долара, відтік капіталу за кордон, інфляцію, втрату ресурсів для банківської системи тощо. На жаль, було повністю проігноровано те, що серед багатьох країн, які мали серйозні проблеми з девальвацією та інфляцією, успішними в реалізації стабілізаційної політики стали лише ті, де заходи утворювали систему спеціальних реформувань економічного та інституційного спрямування, і лише їхня комплексність і послідовність реалізації дала змогу забезпечувати цінову і макроекономічну стабільність [3, с. 5—47].

По суті, наразі жоден орган державної влади не несе відповідальності за динаміку курсу гривні. Тим більше, що граничний його розмір не встановлюється на рівні нормативно-правових актів. А тому не дивним є факт стрімкого знецінення національної валюти. Зазначене підтверджується відповідною статистикою. Так, станом на 02.09.1996 р. офіційний курс становив — 1,76 грн за дол. США, а на 31.08.2017 р. — 25,57 грн за дол. США [4].

«Цінова стабільність» у ст. 1 Закону України визначена як «збереження купівельної спроможності національної валюти шляхом підтримки у середньостроковій перспективі (від 3 до 5 років) низьких темпів інфляції». Іншими словами — в майбутньому. Це надає НБУ можливість постійно відкладати досягнення пріоритетної мети ГКП шляхом щорічного, шоквартального складання інфляційних прогнозів. Саме це і відбувається сьогодні на практиці [5].

Такий нераціональний підхід до визначення основних функцій НБУ сприяв стрімкому підвищенню індексу інфляції та знеціненню курсу гривні.

Як зазначено вище, станом на вересень 2017 р. інфляція сягнула 16,4 %. Для порівняння, середній її показник в більшості країн Європи в поточному році становить 2,5 %, в країнах СНД — 6,9 %. Високі темпи зростання споживчих цін відзначені також в Азербайджані (14 %), Туреччині (11,2 %), Таджикистані (7,7 %) й Узбекистані [6].

Прискорення цих процесів зумовило і відповідне рішення НБУ. Зокрема, у 2014 р. в Україні було оголошено про відмову від прив'язки курсу гривні до долара США і перехід до

режиму інфляційного таргетування. Відповідно до Основних засад грошово-кредитної політики на 2018 р. та середньострокову перспективу [7], цей режим залишається пріоритетним засобом забезпечення цінової стабільності й надалі.

Рішення державного регулятора щодо запровадження режиму інфляційного таргетування відразу стало предметом жвавих дискусій серед фахівців щодо його своєчасності, наявності в країні об'єктивних передумов, необхідних для забезпечення успішності трансформацій у державній економічній політиці [3, с. 7]. На їхню думку, обрання показника інфляції як головного орієнтира в діяльності НБУ є помилковим. Подібні зміни створюють не лише певні можливості, але й нові ризики для економіки України.

Зокрема, «таргетування інфляції» полягає у комплексі дій з обмеження грошової пропозиції та встановлення високої облікової ставки для зниження інфляції до цільового показника (у 2018 р. — 6 %, 2019 — 5 %). Проте в умовах відкритості економіки України її рівень зумовлений також і багатьма зовнішніми факторами: сальдо торгівельного балансу, сальдо поточного рахунку країни, зміною зовнішнього корпоративного кредитного боргу суб'єктів економіки України, обслуговуванням державного боргу та боргу, який гарантується державою, ситуацією на валютному міжбанківському ринку та іншими чинниками. Крім того, зважаючи на політику плаваючого валютного курсу, яка була нещодавно запроваджена НБУ, зміна останнього може відбуватись у будь-який час. Це, в свою чергу, може завдати істотного впливу на індекс споживчих цін. Саме тому, підвищення облікової ставки, особливо в умовах плаваючого валютного курсу, лише опосередковано впливає на темпи інфляції.

При цьому високий її показник, попри начебто позитивні цілі, призводить до підвищення ставок за кредитами для суб'єктів господарювання. Не дивно, що рівень розвитку кредитування суб'єктів української економіки є надзвичайно низьким порівняно з провідними економіками світу. Станом на 01.01.2017 р. обсяг виданих кредитів банками-резидентами України склав 40,8 % від ВВП. Наприклад, у США цей показник — 344 %, в Росії — 62,8 % [8, с. 84]. Це спричиняє підвищення цін на

продукцію і, як наслідок, знижує платоспроможний попит в економіці. Отже, доцільнішим є зниження облікової ставки НБУ та забезпечення пріоритетних галузей економіки дешевими кредитами. Не менш актуальною є розробка спеціальних механізмів рефінансування банків під кредитування інноваційних підприємств. І в даному питанні є слушним досвід зарубіжних країн.

Попри зазначені ризики треба зауважити, що підвищення облікової ставки вже показало неефективність впливу на інфляцію. Зокрема, у першому кварталі 2015 р. її розмір сягнув відмітки 30 %, з одночасним стрибком інфляції на 43 %. Зниження інфляції в Україні відбувалось тільки після майже двократного зниження облікової ставки упродовж 2016 р. (річний індекс інфляції — 12,9 %) [9].

Вибір показника інфляції як пріоритетного орієнтира в діяльності НБУ є дискусійним, що зумовлено труднощами об'єктивного розрахунку цього показника та його залежністю в економічній системі від інших профільних показників. Як свідчить міжнародний досвід, зокрема США [10] і Норвегії [11], основним індикатором діяльності НБУ мають бути показники зайнятості населення, рівня його доходів, рівня кредитування суб'єктів господарювання тощо. Такі індикатори вже враховують показник інфляції.

Режим інфляційного таргетування не враховує структурованість інфляційного процесу, поєднання в ньому так званої **інфляції попиту**, яка має монетарну природу і дійсно стримується зменшенням пропозиції грошей, і так званої **інфляції витрат**, яка формується на іншій, немонетарній основі. Підвищення тарифів — це один із прикладів інфляції витрат. Їх регулювання — функція не НБУ, а Уряду. У цьому разі зменшення пропозиції грошей дає негативний ефект [12]. Не дивно, що введення цього режиму не тільки не призвело до позитивних результатів, але й значно збільшило показники інфляції.

Не беручи до уваги застереження вчених та практиків, керівництво НБУ продемонструвало цим фактом повну незацікавленість у їхньому втручанні в розробку ефективного плану дій із забезпечення стабільності. Навіть не дивлячись на те, що це суперечило *стратегічним пріоритетам державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні*,

визначеним на той момент чинною Стратегією державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні (Указ Президента України від 24.03.2012 № 212/2012). Такі дії лише посилили недовіру населення до діяльності НБУ. Але довіра є однією із основних умов переходу до інфляційного таргетування [13], тож НБУ необхідно встановити постійний комунікаційний зв'язок (обговорення, публічна підзвітність) із громадськістю.

Як приклад можна навести досвід Чеського національного банку. Він організував систему комунікації з чеським суспільством, за допомогою якої постійно пояснює причини цінних сплесків і відповідні коригування в ГКП держави, необхідні для досягнення мети. Його прогнози є правдивими, на відміну від прогнозів НБУ, що не відповідають реаліям. Це є запорукою довіри населення Чехії до цілей і дій центрального банку [14, с. 44]. Громадськість та суб'єкти господарювання завжди добре обізнані про напрями ГКП. А тому своєчасно ухвалюють відповідні рішення для того, щоб мінімізувати власні витрати і витрати бізнесу. Відповідно, знижуються ризики для економіки країни в цілому. Такий досвід є слушним для України. Це актуалізує необхідність удосконалення комунікаційної політики НБУ, зокрема розробки Стратегії комунікаційної політики, оприлюднення засад комунікацій, прозорості та підзвітності центрального банку. Її довершеність є запорукою забезпечення легітимності органу державної влади, та довіри до його дій з боку населення та визнання їх справедливими.

Враховуючи наведене, обрання підвищення облікової ставки як інструмента ГКП для виконання цінової стабільності довело свою неієвність, тому його застосування для досягнення цієї мети є недоцільним. При цьому функція забезпечення цінової стабільності має допоміжний характер для економічної системи. Головним індикатором діяльності НБУ мають бути показники зайнятості населення, рівня його доходів, рівень кредитування суб'єктів господарювання тощо (показники економічного розвитку), у розрахунок яких включено показник інфляції. Визначення її як основної функції НБУ є необґрунтованим.

Досліджуючи питання змістовної визначеності основних функцій НБУ, необхідно зупинитися і на функції сприяння додержанню

стійких темпів економічного зростання (абз. 3 ст. 6 Закону України).

Під «економічним зростанням» зазвичай розуміють збільшення масштабу економіки в її вартісному та натуральному вимірі, а саме кількісний приріст валового національного продукту, чистого національного продукту або національного доходу за рік. Ставка держави на ці показники зростання обтяжує реальне виробництво нераціональним витрачанням природних, енергетичних, матеріальних і фінансових ресурсів. Економічне зростання досягається без урахування узгодженості інтересів різних верств населення, соціальних груп і регіонів. У результаті, спостерігається розшарування, диференціація населення (заможні та бідні), районів; поширення соціальних проблем; поява зон соціального та екологічного лиха. Красномовним прикладом наслідків економічного зростання є досвід Монголії, Індії та КНР. Для цих країн характерною є диференціація населення, низька тривалість життя і висока смертність, низький доступ до освіти і послуг охорони здоров'я, погіршення екологічного стану тощо [15]. Таким чином, економічне зростання має різноманітні соціально-економічні наслідки, серед яких негативний вплив на сталий розвиток країни. А отже визначення «сприяння додержанню стійких темпів економічного зростання» однією з основних функцій НБУ зводить нанівець виконання Стратегії сталого розвитку «Україна — 2020» і, відповідно, імплементацію Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

Варто наголосити, що термін «економічне зростання» вжито в Законі України лише в ст. 6, яка визначає основні функції НБУ, та в ст. 1 для визначення поняття «фінансова стабільність». У ст. 9 згаданого Закону, де йдеться про повноваження Ради НБУ, вжито поняття «економічний розвиток», а відповідно до ст. 52 НБУ та Кабінет Міністрів України проводять взаємні консультації з питань здійснення загальнодержавної програми економічного розвитку. Здається, що законодавець ототожнив два поняття, які є різними за своїм змістовним навантаженням. Так, на відміну від економічного зростання, основними показниками економічного розвитку країни є якість життя населення, конкурентоспроможність економіки, людський капітал на душу населення й індекс

економічної свободи. Його основними рушійними силами є людський капітал і створювані на його основі інновації. Економічний розвиток складається з декількох процесів: зростання економіки, формування інноваційної економіки та венчурного бізнесу, структурної позитивної динаміки в економіці, підвищення продуктивності праці і якості життя населення.

Отже, економічне зростання та економічний розвиток — різні поняття. При цьому, одночасне стимулювання цих процесів не можливе. У ситуації, коли необхідно підвищити якісні показники, виникає потреба призупинення економічного зростання для технічного переозброєння виробництва [16].

На сьогодні в Україні якісні показники досягають критичного рівня: 60 % населення перебувають за межею бідності [17], лише 6 % території України вважають екологічно чистою та ін. При цьому забезпечення сталого розвитку і розвитку інноваційної економіки є пріоритетними напрямками країни відповідно до національних та міжнародних документів [18—20].

Саме тому грошово-кредитна політика НБУ зараз має бути пов'язана з майбутніми економічними показниками розвитку, а не зростання в країні. І це має знайти відображення в абз. 3 ст. 6 Закону України. Інструменти ГКП мають бути спрямовані на зайнятість населення, кредитування інноваційних підприємств тощо. Зміна пріоритетності (чи підміна) функцій і, як наслідок, цілей ГКП не сприяє покращенню економічного стану країни.

Проведене дослідження наочно демонструє недоліки у правовому регулюванні діяльності НБУ.

Основними проблемами, які спричинили неефективність ГКП, можна визнати помилковий підхід до визначення основних функцій НБУ та інструментів, спрямованих на їх досягнення. Діяльність НБУ повинна бути в першу чергу орієнтована на забезпечення стабільності грошової одиниці та пов'язана з майбутніми економічними показниками розвитку, наприклад, зайнятістю населення, підвищенням його доходів тощо, а забезпечення стабільності грошової одиниці має бути реалізоване спільними зусиллями Уряду й НБУ.

Функція забезпечення цінової стабільності має допоміжний характер для економічної системи. Головні індикатори економічного роз-

витку, зокрема зайнятість населення, рівень його доходів, кредитування суб'єктів господарювання тощо, уже включають у свій розрахунок показник інфляції. Отже, виділення її як основної функції НБУ є необґрунтованим.

Враховуючи вищенаведене, вважаємо за доцільне ст. 6 Закону України «Про Національний банк України» викласти в такій редакції:

«Відповідно до Конституції України основною функцією Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України.

Національний банк у межах своїх повноважень сприяє фінансовій стабільності, в тому числі стабільності банківської системи за умови, що це не перешкоджає досягненню цілі, визначеної у частині першій цієї статті.

Національний банк також сприяє додержанню стійких темпів економічного розвитку та підтримує економічну політику Кабінету Міністрів України за умови, що це не перешкоджає досягненню цілей, визначених у частинах першій та другій цієї статті».

Необхідним є також створення механізмів надання кредитів для пріоритетних галузей економіки за низькими кредитними ставками. Це може бути досягнуто як шляхом зниження облікової ставки НБУ, так і за допомогою рефінансування банків під кредитування інноваційних підприємств.

Крім того, НБУ необхідно більш зважено та обережно здійснювати валютну політику, прозоріше здійснювати ГКП, забезпечувати довіру до власної діяльності, зокрема шляхом підвищення якості комунікаційної політики. Для цього треба розробити Стратегію комунікаційної політики, спрямованої на оприлюднення засад комунікацій, забезпечення прозорості діяльності та підзвітності центрального банку. Такі заходи здатні підвищити стійкість грошово-кредитної системи та економіки України до впливу наявних та можливих загроз.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Національний банк України підвищив облікову ставку до 13,5 % річних. URL: <https://www.bank.gov.ua/control/uk/index> (дата звернення 09.09.2017).
2. Анатолій Гальчинський: У провалах економічної політики левова частка провини НБУ. URL: <http://gazeta.dt.ua/macrolevel/anatoliy-galchinskiy-u-provalahekonomichnoyi-politiki-levova-chastka-provini-nbu-.html> (дата звернення 09.09.2017).

3. Сучасна валютна політика та особливості її реалізації в Україні. *Наук. ред. В. Юрчишин*. Київ, 2016.
4. НБУ підрахував, наскільки знецінилась гривня за час свого існування. URL: http://vgolos.com.ua/news/nbu_pidrahuvav_naskilky_znetsynylas_gryvnya_za_chas_svogo_isnuvannya_280522.html (дата звернення 11.09.2017).
5. Інфляційний звіт URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=742185 (дата звернення 11.09.2017).
6. Інфляція в Україні стане найвищою серед країн Європи. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2017/10/18/30495935/> (дата звернення 11.09.2017).
7. Основні засади грошово-кредитної політики на 2018 рік та середньострокову перспективу. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=41258582> (дата звернення 11.09.2017).
8. Свеженцев О.О. Грошово-кредитна політика як елемент економічної безпеки держави: аналіз стратегії Національного Банку України. *IX Міжнародна науково-практична конференція «Регіональна, галузева та суб'єктна економіка України на шляху до євроінтеграції»*. Харків, 19—20 квітня 2017 р.). Ч. 1. Харків, 2017. С. 83—85.
9. Облікова ставка Національного банку України. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=53647&cat_id=44580 (дата звернення 11.09.2017).
10. Federal Reserve Act. URL: <https://www.federalreserve.gov/aboutthefed/section2a.htm> (дата звернення 11.09.2017).
11. Monetary policy in Norway. URL: <http://www.norges-bank.no/en/about/Mandate-and-core-responsibilities/Monetary-policy-in-Norway/> (дата звернення 11.09.2017).
12. НБУ своїми діями «консервує» кризові процеси. URL: http://dt.ua/ECONOMICS/nbu-svoyimidiyami-konservuye-krizovi-procesi-galchinskiy-202950_.html (дата звернення 11.09.2017).
13. Monetary Policy Implementation at Different Stages of Market Development IMF staff team led by B. Laurcns. *IMF Occasional Paper*. Washington. 2005. № 244.
14. Плачинда В.В. Комунікаційна політика через призму напрямів транспарентності центрального банку. *Економіка та держава*. 2014. № 4. С. 43—47.
15. Жанбозова А.Б. От экономического роста к экономическому развитию. *Бенефициар*. 2016. № 5. С. 17—24.
16. Кондрашова Н.В. К вопросу об экономическом развитии и экономическом росте. *Социально-экономические явления и процессы*. 2017. № 1. С. 45—50.
17. В Украине за чертой бедности находятся около 60 % населения — ООН. URL: <https://ru.tsn.ua/ukrayina/v-ukraine-za-chertoy-bednosti-nahodyatsya-okolo-60-naseleniya-oon-832577.html> (дата звернення 11.09.2017).
18. Про Стратегію сталого розвитку «Україна — 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015. *Офіційний вісник України*. 2015. № 4. Ст. 8.
19. Про Концепцію науково-технологічного та інноваційного розвитку України: Постанова Верховної Ради України від 13.07.1999 № 916-XIV. *Офіційний вісник України*. 1999. № 29. Ст. 11.
20. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Міжнародний документ від 27.06.2014. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Ст. 83.

REFERENCES

1. Natsionalnyi bank Ukrainy pidvyshchyv oblikovu stavku do 13.5% richnykh. URL: <https://www.bank.gov.ua/control/uk/index> [in Ukrainian].
2. Anatolii Halchynskiy: U provalakh ekonomichnoi polityky levova chastka provyny NBU. URL: http://gazeta.dt.ua/macrolevel/anatolii-galchinskiy-u-provalahekonomichnoy-politiki-levova-chastka-provini-nbu-_.html [in Ukrainian].
3. Suchasna valiutna polityka ta osoblyvosti yii realizatsii v Ukraini. *Nauk. red. V. Yurchyshyn*. Kyiv, 2016 [in Ukrainian].
4. NBU pidrahuvav, naskilky znetsynylas hryvnia za chas svoho isnuvannya. URL: http://vgolos.com.ua/news/nbu_pidrahuvav_naskilky_znetsynylas_gryvnya_za_chas_svogo_isnuvannya_280522.html [in Ukrainian].
5. Inflatsiyniy zvit URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=742185 [in Ukrainian].
6. Inflatsiia v Ukraini stane naivyshechoiu sered krain Yevropy. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2017/10/18/30495935/> [in Ukrainian].
7. Osnovni zasady hroshovo-kredytnei polityky na 2018 rik ta serednostrokovu perspektyvu. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=41258582> [in Ukrainian].
8. Sviezhentsev O.O. Hroshovo-kredytna polityka yak element ekonomichnoi bezpeky derzhavy: analiz stratehii Natsionalnoho Banku Ukrainy. *IX Mizhnarodna naukovopraktychna konferentsiia «Rehionalna, haluzeva ta sub'ektna ekonomika Ukrainy na shliakhu do yevrointehratsii»*. Kharkiv, 19—20 kvitnia 2017 r.). Ch. 1. Kharkiv, 2017. [in Ukrainian].
9. Oblikova stavka Natsionalnoho banku Ukrainy. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=53647&cat_id=44580
10. Federal Reserve Act. URL: <https://www.federalreserve.gov/aboutthefed/section2a.htm> [in Ukrainian].
11. Monetary policy in Norway. URL: <http://www.norges-bank.no/en/about/Mandate-and-core-responsibilities/Monetary-policy-in-Norway/>
12. NBU svoimy diiamy «konservui» kryzovi protsesy. URL: http://dt.ua/ECONOMICS/nbu-svoyimidiyami-konservuye-krizovi-procesi-galchinskiy-202950_.html [in Ukrainian].
13. Monetary Policy Implementation at Different Stages of Market Development IMF staff team led by B. Laurcns. *IMF Occasional Paper*. Washington. 2005. No. 244.
14. Plachynda V.V. Komunikatsiina polityka cherez pryзму napriamiv transparentnosti tsentralnoho banku. *Ekonomika ta derzhava*. 2014. No. 4: 43-47 [in Ukrainian].
15. Zhanbozova A.B. Ot ekonomicheskogo rosta k ekonomicheskomu razvitiyu. *Benefetsiar*. 2016. No. 5: 17-24 [in Russian].
16. Kondrashova N.V. K voprosu ob ekonomicheskom razvitiu i ekonomicheskom roste. *Sotsialno-ekonomicheskie yavleniya i protsesyi*. 2017. No. 1: 45-50 [in Russian].
17. V Ukraine za chertoy bednosti nahodyatsya okolo 60 % naseleniya — ООН. URL: <https://ru.tsn.ua/ukrayina/v-ukraine-za-chertoy-bednosti-nahodyatsya-okolo-60-naseleniya-oon-832577.html> [in Russian].

18. Pro Stratehiiu staloho rozvytku «Ukraina — 2020»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 12.01.2015 No. 5/2015. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*. 2015. No. 4. St. 8 [in Ukrainian].
19. Pro Kontseptsiiu naukovo-tekhnolohichnoho ta innovatsiinoho rozvytku Ukrainy: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 13.07.1999 No. 916-XIV. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*. 1999. No. 29. St. 11 [in Ukrainian].
20. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony: Mizhnarodnyi dokument vid 27.06.2014. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*. 2014. No. 75. St. 83 [in Ukrainian].
Надійшла 01.11.2017

Т.С. Гудима

Институт экономико-правовых исследований
НАН Украины, г. Киев

ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО ОПРЕДЕЛЕНИЯ ОСНОВНЫХ ФУНКЦИЙ НАЦИОНАЛЬНОГО БАНКА УКРАИНЫ

Проанализированы проблемы правового определения основных функций Национального банка Украины. Ошибочный подход к их определению на законодательном уровне — главная проблема, содействовавшая неэффективности осуществления денежно-кредитной политики государства. Деятельность Национального банка Украины должна быть в первую очередь ориентирована на обеспечение стабильности денежной единицы и связана с экономическими показателями развития, в частности, занятость населения, повышение его доходов и т. п. Выполнение этих функций необходимо реализовывать совместными усилиями Правительства и Национального банка Украины. Например, цели денежно-кредитной

политики государства и экономической политики Кабинета Министров Украины должны согласовываться между собой.

Ключевые слова: функции, денежно-кредитная политика, Национальный банк Украины, экономическое развитие, экономический рост, инфляционное таргетирование, стабильность.

T.S. Hudima

Institute of Economic and Legal Researches
of the NAS of Ukraine, Kyiv

PROBLEMS OF LEGAL DEFINITION OF THE MAIN FUNCTIONS OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE

The problems of legal definition of the main functions of the National Bank of Ukraine are analyzed in article. An erroneous approach to their definition at the legislative level is the main problem that contributed to the inefficiency of the implementation of the state's monetary and credit policy. The activity of the National Bank of Ukraine should be primarily focused on ensuring the stability of the monetary unit and is linked with economic development indicators, in particular, employment of the population, increase in its incomes, and so on. The implementation of these functions must be implemented jointly by the Government and the National Bank of Ukraine. In particular, the objectives of the monetary policy of the state and the economic policy of the Cabinet of Ministers of Ukraine should be coordinated among themselves.

Keywords: functions, monetary policy, National Bank of Ukraine, economic development, economic growth, inflation targeting, stability.

УДК 346.5:349.6

О.А. ТРЕГУБ, юрист 1 категорії відділу проблем
господарсько-правового забезпечення економічної безпеки держави
Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

КОЛІЗІЇ ТА «СІРІ ЗОНИ» У ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ВІДНОСИН У СФЕРІ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ

Ключові слова: : правове регулювання, сфера поведінки з відходами, колізія, «сіра зона», цільовий підхід, інтегрована ціль, цільовий апарат, цілісність, цілеспрямованість.

Досліджено проблему найпоширеніших дефектів у правовому регулюванні у сфері поведінки з відходами, таких як колізії та «сірі зони». Як методологічну основу дослідження обрано цільовий підхід до правового регулювання. За допомогою обраного підходу виявлено ряд колізій між цілями деяких правових норм, законів та інтегрованою ціллю правового регулювання у відповідній сфері, а також «сірих зон».

Вступ. Сьогодні правове регулювання у сфері поведінки з відходами перебуває під «тиском» потужних внутрішніх (погіршення екологічної ситуації, поглиблення ресурсної кризи) та зовнішніх (наближення до принципів і підходів права ЄС) чинників й опинилось на трансформаційному «роздоріжжі». Відомі раніше проблемні ділянки у відповідному регулюванні, зокрема колізії та так звані сірі зони, «оголилися» ще більше і регулярно поповнюються новими логіко-структурними та іншими дефектами.

На перший погляд складається враження, що правова сфера поведінки з відходами як ніколи зазнає різноманітних якісних перетворень та метаморфоз. Численні правотворчі ініціативи провокують відчуття її тотальної перебудови, зсуву усталеної парадигми правового регулювання з властивими йому цілями, принципами, підходами і засобами регулювального впливу. Насправді ж суттєвого оновлення «моноліту», «ядра» правової сфери поведінки з відходами поки що не відбулося у жодному з її ключових секторів (державний облік, економіко-правове стимулювання, правові механізми використання відходів в економіці на засадах матеріального і енергетичного «кругообігу» і т. д.). Варто пригадати, що останній спеціальний закон, яким внесено вагомі зміни до Закону України «Про відходи», датується жовтнем 2012 р. [1], тобто періодом до укладення Угоди про асоціацію з ЄС та пов'язаної із цим актуалізації курсу наближення до *acquis communautaire* в екологічній та інших сферах.

Спалах регуляторної активності щодо сфери поведінки з відходами за загальним правилом обмежується підготовкою проектів регуляторних актів, які «застигають» у проектному стані і не розвиваються до повноцінних елементів системи законодавства про відходи. Так, тільки у Верховній Раді України VIII скликання з кінця 2014 р. було зареєстровано більше двадцяти законопроектів, спрямо-

ваних на врегулювання тих чи інших питань поведження з відходами, ні один із яких станом на вересень 2017 р. не ухвалено. Наслідком цієї тенденції є тривала консервація наявних протиріч та «сірих зон» у правовому регулюванні у сфері поведження з відходами. Нарощуванню деструктивних явищ у ньому також сприяють окремі новації в законодавстві у сфері житлово-комунального господарства, ліцензування та енергетики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В юридичній науці різні аспекти правового регулювання у сфері поведження з відходами досліджували: В.І. Андрейцев, А.П. Гетьман, І.І. Каракаш, М.В. Краснова, В.І. Лозо, Н.О. Максименцева, Н.Р. Малишева, Р.В. Цалин, В.О. Юрескул та ряд інших учених (еколого-правовий підхід); О.О. Гончаров (господарсько-правовий підхід); В.А. Зуєв (комплексний еколого-господарський правовий підхід); А.О. Оскірко (адміністративно-правовий підхід); М.В. Федунь (міжнародно-правовий підхід). Попри значущість здобутків перелічених представників різних галузей юридичної науки, питання колізій та «сірих зон» у правовому регулюванні у сфері поведження з відходами все ще залишаються недостатньо дослідженими.

Мета статті — виявити окремі колізії та «сірі зони» у правовому регулюванні у сфері поведження з відходами.

Результати дослідження. Як методологічну основу дослідження колізій та «сірих зон» у правовому регулюванні у сфері поведження з відходами обрано *цільовий підхід* до відповідного регулювання, що відображає системний погляд на досліджуваний об'єкт. З позиції цього підходу аналізуються окремі функціонально-цільові елементи системи права (норми права) і системи законодавства (нормативно-правові акти) у їхньому цільовому взаємозв'язку та підпорядкуванні, що дає змогу з високою ефективністю діагностувати вищевказані дефекти правового регулювання. Особливу увагу приділено узгодженості цілей різного рівня, зокрема конкретних цілей норм права і більш загальних — нормативно-правових актів, якими ці норми закріплені. Роль вищої, об'єднувальної ланки для усіх цілей нижчого рівня виконує єдина (інтегрована) ціль правового регулювання у сфері поведження з відходами, точне і вичерпне формулю-

вання якої є одним із технічних завдань, що необхідно вирішити у цій роботі.

При розв'язанні окресленого завдання враховується, що постановка такої цілі має винятково важливе значення для визначення інших елементів системи правового регулювання, у тому числі його методу та способів. Автор відштовхується від того, що дотримання ієрархії цілей правового регулювання у сфері поведження з відходами (так зване дерево цілей, концепція якого на прикладі господарського законодавства запропонована Г.Л. Знаменським [2, с. 26]), на чолі з інтегрованою метою забезпечує такі його необхідні властивості, як цілісність і цілеспрямованість, що означають, передусім, несуперечливу (безколізійну) та оптимальну у кількісно-якісному плані правову регламентацію відповідної діяльності.

Для вірного формулювання інтегрованої цілі правового регулювання у сфері поведження з відходами в роботі також використано обґрунтований Г.Л. Знаменським комплексний підхід до цілей законодавства, що передбачає умовне виділення проміжних правових (спрямовані на зміну поведінки учасників відносин через заборони, дозволи і зобов'язання) та кінцевих неправових цілей (формують бажаний образ економічних та інших результатів) [2, с. 15]. Область застосування вказаного підходу природно охоплює не тільки власне законодавство як систему нормативно-правових актів, але і сам процес упорядкування суспільних відносин на основі правових норм, тобто правове регулювання.

Якщо суто правова форма цілей правового регулювання є універсальною, то його кінцеві цілі для сфери поведження з відходами потребують окремої уваги. Так чи інакше відповідні цілі зумовлені природою відходів як техногенних об'єктів, які, з одного боку, становлять загрозу для навколишнього середовища і здоров'я людей, а з іншого — є матеріальною цінністю, ресурсом, що може бути використаний у виробництві різної продукції (наприклад альтернативного палива). Звідси впливають дві основоположні цілі, досягнення яких має визначати спрямованість та зміст поведження з відходами — екологічна та економічна. Ще однією базовою ціллю згаданої діяльності є соціальна, що асоціюється із одержанням певних соціальних результатів. Соціальний ефект від поведження з відходами є

відчутним, приміром, під час створення нових («зелених») робочих місць або для забезпечення населення тепловою енергією, виробленою з вторинної сировини. Хоча в літературі розрізняють і низку інших цілей поводження з відходами, зокрема енергетичну та агрохімічну [3, с. 107], такі цілі поглинаються трьома вищенаведеними та не потребують виокремлення на рівні загальної мети правового регулювання.

Екологічна, економічна та соціальна цілі поводження з відходами мають бути урівноважені між собою, що надає цій діяльності сталого, гармонійного характеру. Відбиття такого аспекту в інтегрованій цілі правового регулювання у відомій сфері узгоджує її з цілями сталого розвитку ООН на 2016—2030 рр., з реалізацією яких пов'язується подальший розвиток України.

Таким чином, враховуючи викладене, інтегровану (або єдину, загальну) ціль правового регулювання у сфері поводження з відходами пропонується визначити як забезпечення шляхом правового впливу підвищення та оптимального поєднання екологічної, економічної і соціальної ефективності такої діяльності.

Недосконалий характер правотворчості призводить до виникнення протиріч (колізій) усередині цільового апарату правового регулювання у сфері поводження з відходами. Колізії можуть бути прямими, очевидними або прихованими, виявлення яких вимагає поглибленого аналізу різних системно-цільових елементів. У будь-якому випадку колізійність має наслідком порушення нормальних між- та внутрішньогалузевих зв'язків у такому регулюванні та, щонайменше, знижує його ефективність. У гірших ситуаціях колізії нівелюють соціальну цінність права, позитивний ефект від регулювання чи навіть сприяють стагнації та іншим шкідливим явищам у суспільстві (образно кажучи, настає «побічна» дія права).

Так, значні скупчення колізійних протиріч супроводжують правовий режим використання відходів в енергетичних цілях, що суттєво деформує правову модель енергетичного простору країни. Розглянемо декілька випадків.

Як встановлює Закон України «Про тепlopостачання», одним із основних напрямів розвитку систем тепlopостачання і вектором трансформації енергопростору є використання альтернативних джерел енергії, у тому числі

й енергії відходів виробництва [4]. Конкретна ціль цієї норми нібито зрозуміла і не потребує додаткового пояснення. Більше того, не виявляється будь-яких колізій у процесі її ув'язуванні з ціллю Закону України «Про тепlopостачання», покликаною, відповідно до преамбули, забезпечити енергетичну безпеку України і підвищити енергоефективність функціонування систем тепlopостачання [4].

Водночас положення правової норми в системі законодавства визначено не стільки її формальним розташуванням, скільки змістом правила поведінки. Керуючись цим міркуванням, доходимо необхідності діагностування цільових взаємозв'язків наведеної вище норми із законодавчими актами, до сфери регулювання яких вона також належить.

Основним законодавчим актом, ціль якого треба брати до уваги, є Закон України «Про альтернативні джерела енергії». Головна мета цього Закону полягає у розширенні використання альтернативних джерел енергії у паливно-енергетичному комплексі. Адекватне сприйняття висвітленого призначення потребує попереднього з'ясування сенсу таких джерел, якими, згідно із Законом, є відновлювані джерела енергії, у тому числі енергія органічних відходів (біомаса) та одержуваного з них газу (біогаз) [5], тобто лише органічна частина виробничих і побутових відходів та похідна від неї речовина — біогаз. Отже, напрям розвитку систем тепlopостачання щодо видового кола відходів розходиться із ціллю Закону України «Про альтернативні джерела енергії».

Функціонально-цільове напруження відчувається також у правових засадах державного регулювання виробництва теплової енергії з альтернативних джерел, що стримує розвиток енерговикористання біомаси та біогазу. На сьогоднішній день державне регулювання діяльності з виробництва теплової енергії на установках з використанням альтернативних джерел застосовують як стимул на регіональному рівні, а саме: повноваження з ліцензування закріплені за обласними та Київською міською державними адміністраціями, а щодо встановлення тарифів — за органами місцевого самоврядування. Аналогічні повноваження з регулювання виробництва теплової енергії на теплоелектроцентралях (далі ТЕЦ), теплоелектростанціях (далі ТЕС) і когенераційних установках реалізуються на центральному

рівні Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (далі НКРЕКП) [4, 6, 7]. Цільове зіткнення, конфлікт між нормами, які регламентують указані повноваження, відбувається тоді, коли наведені енергогенерувальні комплекси є об'єктами альтернативної енергетики, зокрема працюють на біомасі.

Відомо, що виробництво енергії з біомаси в Україні поступово зростає та, відповідно, збільшується кількість ТЕЦ і ТЕС, технологічно пристосованих під цей вид енергетичної сировини. За неофіційною інформацією на кінець 2016 р. у різних регіонах експлуатувалося уже шість таких комплексів, найновіший з яких — ТЕС на відходах деревини у м. Корюківка Чернігівської області — розпочав свою роботу у жовтні цього ж року [8]. Окремі із цих об'єктів (наприклад ТЕЦ, що належить ПАТ «Кіровоградолія») поки що обмежуються видобуванням теплової енергії для виробничих потреб їхніх власників (така енергія не є товарною продукцією), через що відповідна діяльність не підлягає ліцензуванню. На інших об'єктах тепла енергія виробляється й з метою її продажу, отже, на таку діяльність поширюється режим ліцензування і встановлення тарифів. Однак конфлікт повноважень різних рівнів державного регулювання призводить до його непослідовності, що показують дані НКРЕКП: виробництво теплової енергії ТЕЦ ТОВ «Смілаенергопромтранс», яка функціонує на деревній трісці, регулює НКРЕКП, а діяльності ТЕЦ ТОВ «АПК «Євгройл», що використовує лушпиння соняшника, — місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування [9, 10].

Протиріччя між цілями норм, що закладають правові підвалини державного регулювання у сфері виробництва теплової енергії з альтернативних джерел, не тільки виключає їх узгодженість із цілями законів України «Про теплопостачання» та «Про альтернативні джерела енергії» (згадувалися вище), але й перешкоджає їхньому підпорядкуванню інтегрованої меті правового регулювання у сфері поводження з відходами.

У нещодавній історії правового регулювання у сфері поводження з відходами є приклади колізій у його цільовому апараті, що спричинили негативні наслідки для сталого розвитку регульованих відносин через «гальмуван-

ня» прогресивних зрушень в енергетичній утилізації відходів.

Гостру цільову конфронтацію у правовому регулюванні спричинила спроба наприкінці 2012 р. упорядкувати надання нових видів комунальних послуг — із перероблення та захоплення побутових відходів — та віднесення цих послуг до сфери діяльності суб'єктів природних монополій і суб'єктів, що діють на суміжних ринках [11]. Чинники виникнення відзначеної колізії мали суб'єктивний характер і полягали у порушенні під час правотворчого процесу логічних правил юридичної техніки щодо внутрішньої та зовнішньої несуперечливості нормативно-правового акта. Усупереч приписам законів, до яких вносилися зміни (Закони України «Про природні монополії» та «Про державне регулювання у сфері комунальних послуг»), НКРЕКП «наділяли» повноваженнями із встановлення тарифів на вищевказані послуги без надання їй статусу органу ліцензування. У такому вигляді націленість відповідних змін виявилася протилежною тій, яку мають названі законодавчі акти (приміром, забезпечення ефективності функціонування ринків, що перебувають у стані природної монополії [12]).

У результаті неможливості встановлення НКРЕКП тарифів на послуги із перероблення побутових відходів (повноваження з ліцензування такої діяльності Комісія набула у кінці 2016 р., а ліцензійні умови її провадження затвердила у травні 2017 р.) з 01.12.2013 на тривалий час зупинив діяльність єдиний в Україні сміттєпереробний завод (м. Рівне), експлуатацію якого було розпочато у травні того ж року. За сім місяців він успішно переробив 250 тис. м³ твердих побутових відходів на понад 2200 т альтернативного палива, тобто 70 % усіх відходів Рівного та області [13, 14]. Зупинка цього підприємства призвела до втрат як для екологічної, так і енергетичної безпеки регіону, — ефекту, протилежного загальній цілі правового регулювання у відповідній сфері.

Крізь призму цілей правового регулювання у сфері поводження з відходами у ньому чітко проглядають не тільки колізії, але і так звані «сірі зони». Виходячи з розуміння в теорії права таких фундаментальних понять, як сфера, предмет і межі правового регулювання, можемо припустити, що «сірою зоною» є відносини сфери поводження з відходами (сукупно або

певна їх «ділянка»), які *можна і необхідно* врегулювати, але вони не урегульовані або неналежно урегульовані правом. Наприклад, «сіра зона» може утворитися тоді, коли наявні правові норми безнадійно «відстали» від розвитку суспільних відносин або такі відносини упорядковуються поверхнево чи неповно. Цілі правового регулювання загалом та його функціонально-цільових елементів (підсистем) зокрема надають уявлення про необхідну повноту регулювання, у тому числі достатність правових засобів.

Наразі у правовому регулюванні у сфері поводження з відходами превалює тенденція до постійного розширення його меж (перш за все, за рахунок планування процесу адаптації українського законодавства до права ЄС) за відносної стійкості предмета (переважне число проектів нормативно-правових актів тривалий час або ніколи не набувають юридичної сили). Це означає, що площа сукупного «сірого простору» правової сфери поводження з відходами також пропорційно зростає.

Присутність «сірої зони» зазвичай виявляється при зіставленні цілі (цілей) правового регулювання із тими правовими засобами, які використовуються для її (їх) досягнення.

Так, для забезпечення оптимального поєднання екологічної, економічної та соціальної ефективності поводження з відходами (інтегрована ціль правового регулювання) дії та операції із ними повинні ранжуватися за пріоритетністю через систему правових приписів. У чинному законодавстві про відходи такі приписи не систематизовані і не покривають дійсних потреб правового регулювання, хоча пропозиції щодо усунення цього недоліку висувуються проектами законів (у вигляді ієрархії пріоритетів поводження з відходами, запозиченої з права ЄС) [15, 16].

За допомогою інтегрованої цілі встановлюється ще одна «сіра зона» у правовому регулюванні у сфері поводження з відходами — державний облік на національному рівні. Наразі основні фрагменти державного обліку у відповідній сфері, зокрема ведення реєстрів місць видалення відходів, реєстрів об'єктів утворення, оброблення та утилізації відходів, регламентовані законодавством для регіонального рівня (обласні та Київська міська державні адміністрації). На національному рівні управління державний облік у сфері поводження з

відходами практично відсутній, що породжує дефіцит об'єктивної та повної інформації, необхідної для формування і реалізації державної політики та досягнення цілей правового регулювання у цій сфері.

Особливим ідентифікатором «сірих зон» у правовому регулюванні у сфері поводження з відходами є бланкетні диспозиції правових норм. Ціль диспозицій такого виду передбачає обов'язкову наявність іншого нормативного джерела, яке конкретизує правило поведінки, проте інколи відповідного джерела може і не бути (що і спричиняє виникнення «сірої зони»). Так, пункт «с» ч. 1 ст. 17 Закону України «Про відходи» фіксує обов'язок суб'єктів господарювання мати дозвіл на здійснення операцій у сфері поводження з відходами [17]. Це, у свою чергу, вимагає від держави затвердження на підзаконному рівні порядку його надання. Разом із тим зазначеного порядку не існує, що криє у собі значні корупціогенні ризики, штучно перешкоджає розвитку ринку утилізації відходів та знижує інвестиційну привабливість сфери в цілому. Не випадково у Законі Республіки Казахстан «Про правові акти» наголошено: «нормативні правові акти похідних видів ухвалюються чи затверджуються за допомогою нормативних правових актів основних видів і складають з ними єдине ціле» [18]. Цілісність правового регулювання забезпечує цілеспрямованість його впливу і, як наслідок, очікувану екологічну, економічну і соціальну ефективність.

Висновки. Таким чином, застосування цільового підходу до правового регулювання у сфері поводження з відходами дозволяє виявити у ньому низку колізій та «сірих зон».

Верифікація цільового апарату вищеназваного правового регулювання показала наявність значного числа колізій між окремими нормами Закону України «Про теплопостачання», які впорядковують використання відходів як альтернативних джерел для виробництва теплової енергії, цілями цього та суміжних Законів України («Про альтернативні джерела енергії», «Про державне регулювання у сфері комунальних послуг»), а також інтегрованою ціллю правового регулювання у відповідній сфері.

Також на основі теоретичного аналізу і емпіричних даних встановлено, що розбалансування цілей правового регулювання у сфері

поводження з відходами може призводити до зворотного ефекту від правового впливу, особливо до завдання шкоди екологічній та енергетичній безпеці регіону.

Використання потенціалу цільового підходу може стати корисним і для виявлення «сірих зон» у правовому регулюванні у сфері поведінки з відходами, тобто тих відносин цієї сфери, які можна і необхідно врегулювати, але не врегульованих або неналежно урегульованих правом. Такими зонами є ранжування операцій з відходами за критерієм їхньої пріоритетності, державний облік на національному рівні та порядок надання дозволу на здійснення операцій у сфері поведінки з відходами.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення механізму правового регулювання та посилення відповідальності у сфері поведінки з відходами: Закон України від 02.10.2012 № 5402-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 40. Ст. 539.
2. Знаменский Г.Л. Методы и средства повышения эффективности хозяйственного законодательства: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Донецк, 1984. 38 с.
3. Шаповал О.С., Бахарев В.С. Аналіз сучасних методів поведінки з органічними відходами м'ясопереробної промисловості України. *Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського*. 2012. Вип. 5 (76). С. 106—108.
4. Про теплопостачання: Закон України від 02.06.2005 № 2633-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 28. Ст. 373.
5. Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20.02.2003 № 555-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 24. Ст. 155.
6. Про державне регулювання у сфері комунальних послуг: Закон України від 09.07.2010 № 2479-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 49. Ст. 571.
7. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності у сфері теплопостачання: Постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг від 22.03.2017 № 308. *Урядовий кур'єр*. 2017. 18 трав. (№ 90).
8. Виробництво електроенергії з біомаси в Україні зростає. URL: <http://moesonce.com/povidomlennya/virobnictvo-elektroenergii-z-biomasi-v-ukraini-zrostaе.html> (дата звернення 19.06.2017).
9. Перелік суб'єктів господарювання, які отримали ліцензії на право провадження діяльності з виробництва теплової енергії на теплоцентралях, теплоелектростанціях, атомних електростанціях і когенераційних установках (станом на 13.09.2017). URL: http://www.nerc.gov.ua/data/filearch/litsenziini_reestry/perelik_teplo-vyrob.pdf (дата звернення 15.09.2017).

10. Перелік суб'єктів господарювання, які отримали ліцензії з виробництва теплової енергії на установках з використанням нетрадиційних або поновлюваних джерел енергії, та ліцензування діяльності яких з 26.11.2016 вже не відноситься до повноважень НКРЕКП. URL: <http://www.nerc.gov.ua/?id=16087> (дата звернення 19.06.2017).
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державного регулювання у сфері комунальних послуг: Закон України від 02.10.2012 № 5400-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 40. Ст. 537.
12. Про природні монополії: Закон України від 20.04.2000 № 1682-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 30. Ст. 238.
13. Кондрацька В. Гроші не пахнуть: Чи зможе Україна отримувати прибутки зі сміття. URL: <https://www.unian.ua/society/1109219-groshi-ne-pahnut-chi-zmoje-ukrajina-otrimuvati-pributki-zi-smittya.html> (дата звернення 19.06.2017).
14. Единственный в Украине мусороперерабатывающий завод не работает из-за «дыры» в законе. URL: <http://ru.market.korupciya.com/edinstvennyiy-v-ukraine-musoropererabatyvayushhiy-zavod-ne-rabotaet-iz-zadyry-v-zakone/> (дата звернення 19.06.2017).
15. Проект Закону про відходи від 16.06.2016 № 4838. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH3QE00A.html (дата звернення 19.06.2017).
16. Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про відходи» (щодо імплементації вимог директив ЄС у сфері поведінки з відходами)» від 21.06.2017 № 6602. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62069 (дата звернення 08.09.2017).
17. Про відходи: Закон України від 05.03.1998 № 187/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 36—37. Ст. 242.
18. О правовых актах: Закон Республики Казахстан от 06.04.2016 № 480-V. *Казахстанская правда*. 2016. 8 апр. (№ 66).

REFERENCES

1. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia mekhanizmu pravovoho rehuliuвання ta posylennia vidpovidalnosti u sferi povodzhennia z vidkhodamy: Zakon Ukrainy vid 02.10.2012 No. 5402-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2013. No. 40. St. 539 [in Ukrainian].
2. Znamenskiy G.L. Metody i sredstva povyisheniya effektivnosti hozyaystvennogo zakonodatelstva: avtoref. dis. ... d-ra yurid. nauk. Donetsk, 1984 [in Russian].
3. Shapoval O.S., Bakhariev V.S. Analiz suchasnykh metodiv povodzhennia z orhanichnymy vidkhodamy m'iasopere-robnoi promyslovosti Ukrainy. *Visnyk KrNU imeni Mykhaila Ostrohradskoho*. 2012. Vyp. 5 (76): 106—108 [in Ukrainian].
4. Pro teplopостachannia: Zakon Ukrainy vid 02.06.2005 No. 2633-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2005. No. 28. St. 373 [in Ukrainian].
5. Pro alternatyvni dzherela enerhii: Zakon Ukrainy vid 20.02.2003 No. 555-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2003. No. 24. St. 155 [in Ukrainian].

6. Pro derzhavne rehuliuвання u sferi komunalnykh posluh: Zakon Ukrainy vid 09.07.2010 No. 2479-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2010. No. 49. St. 571 [in Ukrainian].
7. Pro zatverdzhennia litsenziinykh umov provadzhennia hospodarskoi diialnosti u sferi teplopostachannia: Postanova Natsionalnoi komisii, shcho zdiisniue derzhavne rehuliuвання u sferakh enerhetyky ta komunalnykh posluh vid 22.03.2017 No. 308. *Uriadovi kur'ier*. 2017. 18 trav. (No. 90) [in Ukrainian].
8. Vyrobnystvo elektroenerhii z biomasy v Ukraini zrostaie. URL: <http://moesonce.com/povidomlennya/virobnictvo-elektroenerhii-z-biomasi-v-ukraini-zrostaie.html> [in Ukrainian].
9. Perelik sub'iektiv hospodariuvannia, yaki otrymaly litsenzii na pravo provadzhennia diialnosti z vyrobnytstva teplovoi enerhii na teplotsentraliakh, teploelektrostantsiiah, atomnykh elektrostantsiiah i koheneratsiinykh ustanovkakh (stanom na 13.09.2017). URL: http://www.nerc.gov.ua/data/filearch/litsenziini_reestry/perelik_teplo-vyrob.pdf [in Ukrainian].
10. Perelik sub'iektiv hospodariuvannia, yaki otrymaly litsenzii z vyrobnytstva teplovoi enerhii na ustanovkakh z vykorystanniam netradytsiinykh abo ponovliuvanykh dzherel enerhii, ta litsenzuvannia diialnosti yakykh z 26.11.2016 vzhe ne vidnosytsia do povnovazhen NKREKP. URL: <http://www.nerc.gov.ua/?id=16087> [in Ukrainian].
11. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo derzhavnogo rehuliuвання u sferi komunalnykh posluh: Zakon Ukrainy vid 02.10.2012 No. 5400-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2013. No. 40. St. 537 [in Ukrainian].
12. Pro pryrodni monopolii: Zakon Ukrainy vid 20.04.2000 No. 1682-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2000. No. 30. St. 238 [in Ukrainian].
13. Kondratska V. Hroshi ne pakhnut: Chy zmozhe Ukraina otrymuvaty prybutky zi smittia. URL: <https://www.unian.ua/society/1109219-groshi-ne-pahnut-chi-zmoje-ukrajina-otrimuvati-pributki-zi-smittia.html> [in Ukrainian].
14. Edinstvennyi v Ukraine musopererabatyvayushchii zavod ne rabotaet iz-za «dyiryi» v zakone. URL: <http://ru.market.korupciya.com/edinstvennyi-v-ukraine-musopererabatyvayushchii-zavod-ne-rabotaet-iz-za-dyiryi-v-zakone/> [in Russian].
15. Proekt Zakonu pro vidkhody vid 16.06.2016 No. 4838. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH3QE00A.html [in Ukrainian].
16. Proekt Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro vidkhody» (shchodo implementatsii vy-moh dyrektyv YeS u sferi povodzhennia z vidkhodamy)» vid 21.06.2017 No. 6602. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62069 [in Ukrainian].
17. Pro vidkhody: Zakon Ukrainy vid 05.03.1998 No. 187/98-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1998. No. 36—37. St. 242 [in Ukrainian].
18. O pravovyih aktah: Zakon Respubliki Kazahstan ot 06.04.2016 No. 480-V. *Kazahstanskaya pravda*. 2016. 8 apr. (No. 66) [in Russian].

Надійшла 02.11.2017

А.А. Трезуб

Институт экономико-правовых исследований
НАН Украины, г. Киев

КОЛЛИЗИИ И «СЕРЫЕ ЗОНЫ»
В ПРАВОВОМ РЕГУЛИРОВАНИИ
В СФЕРЕ ОБРАЩЕНИЯ С ОТХОДАМИ

Исследована проблема наиболее распространенных дефектов в правовом регулировании в сфере обращения с отходами, таких, как коллизии и «серые зоны». В качестве методологической основы исследования автор опирается на целевой подход к правовому регулированию. С помощью избранного подхода выявлен ряд коллизий между целями отдельных правовых норм, законов и интегрированной целью правового регулирования в соответствующей сфере, а также «серых зон».

Ключевые слова: правовое регулирование, сфера обращения с отходами, коллизия, «серая зона», целевой подход, интегрированная цель, целевой аппарат, целостность, целенаправленность.

O.A. Trehub

Institute of Economic and Legal Researches
of the NAS of Ukraine, Kyiv

CONFLICTS AND «GRAY ZONES»
IN LEGAL REGULATION IN SPHERE
OF WASTE MANAGEMENT

The present paper examines the problem of the most common defects in legal regulation in sphere of waste management, such as conflicts and «gray zones». As a methodological basis for the study, the author chose a goal approach to the legal regulation. Based on this approach, a number of conflicts between the goals of separate legal rules, laws and the integrated goal of legal regulation in this area, as well as «gray zones» are identified.

Keywords: legal regulation, sphere of waste management, conflict, «gray zone», goal approach, integrated goal, goal apparatus, integrity, purposefulness.

УДК 332

І.В. ЗАБЛОДСЬКА, д-р екон. наук, професор, директор
Луганська філія Інституту економіко-правових досліджень НАН України, м. Сєверодонецьк
Є.М. АХРОМКІН, д-р екон. наук, професор
Житомирський державний технологічний університет, м. Житомир
П.О. САЄНКО, здобувач
Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗВИТКУ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Ключові слова: об'єднана територіальна громада, оцінка, індикатори, показники, ефективність.

Висвітлено результати оцінювання ефективності розвитку об'єднаних територіальних громад (ОТГ) за допомогою спеціальних індикаторів і показників. Здійснено групування ОТГ України за чисельністю населення, площею та фінансовою спроможністю. Побудовано рейтинг ОТГ України групи 2 за показниками: власні доходи на одного мешканця ОТГ, рівень дотаційності бюджетів, капітальні видатки на одного мешканця (без субвенцій із держбюджету) і питома вага видатків на утримання апарату управління у фінансових ресурсах ОТГ, а також здійснено групування ОТГ України групи 2 за цими показниками. Побудовано композицію індикаторів і показників оцінки ефективності розвитку ОТГ.

Актуальність. Процес децентралізації влади, що розпочався в Україні у 2014 р., призвів до створення об'єднаних територіальних громад. Спроможні громади повинні стати базовим елементом ефективної системи влади в Україні. У ширшому контексті громада повинна ефективно відповідати зовнішнім викликам, таким як глобалізація економіки, підвищення мобільності трудових ресурсів та пов'язаний з цим ріст безробіття, посилення міжнародної конкуренції за інвестиції та розвиткові ресурси. Для оцінювання та визначення умов ефективного розвитку ОТГ доречно використовувати спеціальні показники та індикатори.

Аналіз останніх досліджень. Проблема оцінювання ефективності розвитку ОТГ займаються багато вітчизняних науковців і практиків. Проте це питання залишається актуальним, оскільки визначення та апробації спеціальних індикаторів і показників дозволяють з'ясувати умови ефективного розвитку ОТГ, які постійно трансформуються.

Метою статті є проведення оцінки ефективності розвитку ОТГ за допомогою спеціальних індикаторів і показників.

Результати досліджень. Основні індикатори оцінки ефективності та спроможності об'єднаних громад були запропоновані Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України [1]. Серед них — площа об'єднаної територіальної громади, оскільки масштабніша територія дає змогу реалізувати більшу кількість інфраструктурних проектів. Від площі ОТГ залежить перспектива громади щодо залучення інвестицій і загалом її конкурентоздатність.

Станом на 16.06.2017 найбільше об'єднаних територіальних громад створено у Дніпропетровській області — 48, найменше — у Київській області — усього 4 ОТГ. Натомість місцевих рад, які об'єдналися у громади, найбільше у Житомирській області — 301, найменше — знову ж таки у Київській області — 20. Найбільша площа, яку складають ОТГ, у

Хмельницькій області — 41,9 % від усієї площі області, найменша — у Київській області — 1,4 %.

Другим індикатором є кількість мешканців ОТГ. Ухвалений Закон про добровільне приєднання громад дає можливість ОТГ приєднувати до себе нові громади і таким чином збільшувати територію і кількість населення, а відтак — власну спроможність надавати якісні

ТАБЛИЦЯ 1. Групування ОТГ України за чисельністю населення

Група	Чисельність населення, тис. осіб	Кількість ОТГ	Чисельність населення в групі ОТГ,	
			тис. осіб	від загальної чисельності, %
1	< 15	20	483,4	34,9
2	10—15	25	305,6	22,0
3	5—10	56	395,9	28,6
4	> 5	58	201,6	14,5
	Разом	159	1386,5	100,0

ТАБЛИЦЯ 2. Групування ОТГ України за показником «власні доходи на одного мешканця»

Група	Середньогруповий показник, грн на 1 особу	Кількість ОТГ з показником	
		вищим за середній	нижчим за середній
1	2335,3	9	11
2	2669,7	6	19
3	2172,3	21	35
4	2138,2	22	36

Таблиця 3. Рейтинг ОТГ групи 2 за показником «власні доходи на одного мешканця ОТГ»

Рейтинг	Область	Назва ОТГ	Площа ОТГ, км ²	Чисельність населення, тис. осіб	Власні доходи на одного мешканця, грн
1	Дніпропетровська	Слобожанська	166,4	14,5	15997,3
2	Дніпропетровська	Новоолександрівська	226,2	11,2	5539,5
3	Одеська	Красносільська	246,6	11,0	3785,2
4	Одеська	Біляївська	193,0	13,5	3344,1
5	Дніпропетровська	Солонянська	333,0	14,1	3070,0
6	Хмельницька	Гуменецька	249,6	12,5	3023,5
		<i>Середнє по групі</i>			2669,7
7	Луганська	Білокуракинська	788	13,2	2522,8
8	Кіровоградська	Маловисківська	231,8	13,8	2420,0
9	Тернопільська	Великогаївська	142,0	11,4	2386,7
10	Кіровоградська	Бобринецька	194,3	11,8	2343,5
11	Запорізька	Веселівська	438,3	12,9	2253,0
12	Рівненська	Клесівська	337,7	10,5	2160,4
13	Луганська	Новопсковська	226,0	12,3	2115,1
14	Одеська	Великомихайлівська	494,4	12,7	2108,8
15	Чернівецька	Глибочка	68,4	10,9	1906,3
16	Хмельницька	Дунаєвецька	260,8	10,7	1803,1
17	Хмельницька	Чорнострівська	262,9	12,4	1752,8
18	Чернівецька	Сокирянська	82,2	11,3	1726,6
19	Київська	Калитянська	210,5	10,4	1713,9
20	Тернопільська	Скалатська	224,2	14,5	1602,3
21	Чернівецька	Мамалигівська	139,3	12,2	982,8
22	Івано-Франківська	Верхнянська	140,6	10,7	586,2
23	Чернівецька	Великокучурівська	10,3	13,7	581,7
24	Закарпатська	Вільховецька	76,8	12,4	528,8
25	Тернопільська	Золотопотіцька	123,8	10,9	488,1

послуги. За результатами аналізу показників діяльності 159 громад, що об'єдналися у 2015 р., було сформовано чотири групи ОТГ за демографічними ознаками (табл. 1).

Оскільки перспективний план створення ОТГ в Україні [2] передбачає, що їхня найбільша кількість буде мати чисельність населення від 10 до 15 тис. осіб, то оцінювання ефективності

ТАБЛИЦЯ 4. Групування ОТГ України за показником «рівень дотаційності бюджетів» [1]

Група	Кількість та частка ОТГ в групі з дотацією		Середній показник ОТГ, які мають дотацію, %	
	базовою	реверсною	базову	реверсну
1	14	4	10,3	4,1
2	16	3	11,3	4,4
3	44	10	14,6	9,7
4	51	5	17,0	2,0

розвитку об'єднаних територіальних громад доречно виконувати на прикладі другої групи.

Третій індикатор оцінки ефективності розвитку ОТГ — їхня фінансова спроможність, він складається з чотирьох показників. Перший показник фінансової спроможності ОТГ — обсяги у бюджеті громади власних ресурсів на одного мешканця — дає змогу бачити перспективу доходів за рахунок обліку землі, нерухомості, акцизного податку і вказує на ефективність управлінських рішень на місцях. Другий показник — залежність громади від держбюджету, рівень її економічної самодостатності. Третій показник ОТГ — витрати громади на управлінський персонал, четвертий показник — капітальні видатки на одного мешканця (без субвенцій із держбюджету).

Показник обсягів у бюджеті громади власних ресурсів на одного мешканця, тобто «власні доходи на одного мешканця» розраховано як співвідношення обсягу власних доходів,

ТАБЛИЦЯ 5. Рейтинг ОТГ другої групи за показником «рівень дотаційності бюджетів»

Рейтинг	Область	Назва ОТГ	Площа ОТГ, км ²	Чисельність населення, тис. осіб	Рівень дотаційності бюджетів (питома вага базової / реверсної дотації у доходах, %)
1	Хмельницька	Гуменецька	249,6	12,5	-7,4
2	Дніпропетровська	Слобожанська	166,4	14,5	-4,6
3	Одеська	Біляївська	193,0	13,5	-1,4
4	Дніпропетровська	Новоолександрівська	226,2	11,2	0
4	Дніпропетровська	Солонянська	333,0	14,1	0
4	Кіровоградська	Маловисківська	231,8	13,8	0
4	Рівненська	Клесівська	337,7	10,5	0
4	Луганська	Новопсковська	226,0	12,3	0
4	Київська	Калитянська	210,5	10,4	0
5	Луганська	Білокуракинська	788,0	13,2	0,7
6	Кіровоградська	Бобринецька	194,3	11,8	2,4
7	Одеська	Красносільська	246,6	11,0	3,6
8	Чернівецька	Глибоцька	68,4	10,9	4,0
9	Чернівецька	Сокирянська	82,2	11,3	4,4
10	Запорізька	Веселівська	438,3	12,9	7,0
11	Одеська	Великомихайлівська	494,4	12,7	8,9
12	Тернопільська	Великогаївська	142,0	11,4	9,0
		Середнє по групі			11,3
13	Хмельницька	Чорноострівська	262,9	12,4	11,8
14	Хмельницька	Дунаєвецька	260,8	10,7	14,1
15	Тернопільська	Скалатська	224,2	14,5	16,1
16	Чернівецька	Мамалигівська	139,3	12,2	27,4
17	Івано-Франківська	Верхнянська	140,6	10,7	44,7
18	Чернівецька	Великокучурівська	10,3	13,7	46,5
19	Закарпатська	Вільховецька	76,8	12,4	47,2
20	Тернопільська	Золотопотіцька	123,8	10,9	48,9

отриманих ОТГ у 2016 р., до кількості мешканців ОТГ і наведено у табл. 2 [1].

Середні показники за усіма групами свідчать про наявність взаємозалежності доходів на одного жителя із чисельністю населення ОТГ. У групі 1 із найбільшою кількістю населення (понад 15 тис. осіб) середні доходи

ТАБЛИЦЯ 6. Групування ОТГ України за показником «капітальні видатки на одного мешканця без субвенцій із держбюджету» [1]

Групи	Середньо-груповий показник, грн на 1 особу	Кількість ОТГ з показником вищим за середній	Кількість ОТГ з показником нижчим за середній
Група 1	778,8	6	14
Група 2	731,1	5	20
Група 3	484,3	16	40
Група 4	784,0	14	44

на одного мешканця становлять 2355,3 грн. У групі 2 (10—15 тис. осіб) — 2669,7 грн, у третій (5—10 тис. осіб) — 2172,3 грн, у четвертій (менше 5 тис. осіб) — 2138,2 грн. Рейтинг ОТГ групи 2 за показником «власні доходи на одного мешканця ОТГ» подано у табл. 3.

Середній показник по всіх ОТГ становить 2,7 тис. грн на одного мешканця. Найвищий показник мають мешканці Слобожанської ОТГ Дніпропетровської області (14,5 тис. осіб) через те, що на її території функціонує ціла низка потужних підприємницьких структур із високим рівнем відрахувань до місцевого бюджету, зокрема податку на доходи фізичних осіб. Без урахування показника Слобожанської ОТГ (як виняткового випадку) середній показник по групі 2 становив 2185,1 тис. грн, що відповідає наявній закономірності спадного тренду від першої до четвертої групи.

ТАБЛИЦЯ 7. Рейтинг ОТГ групи 2 за показником «капітальні видатки на одного мешканця без субвенцій із держбюджету»

Рейтинг	Область	Назва ОТГ	Площа ОТГ, км ²	Чисельність населення, тис. осіб	Капітальні видатки на одного мешканця (без субвенцій із держбюджету), грн / особу
1	Дніпропетровська	Слобожанська	166,4	14,5	4338,5
3	Одеська	Красносільська	246,6	11,0	1632,6
4	Одеська	Біляївська	193,0	13,5	1303,8
5	Дніпропетровська	Солонянська	333,0	14,1	879,3
		Середнє по групі			731,1
6	Хмельницька	Дунаєвецька	260,8	10,7	719,0
7	Одеська	Великомихайлівська	494,4	12,7	714,4
8	Закарпатська	Вільховецька	76,8	12,4	670,2
9	Рівненська	Клесівська	337,7	10,5	581,9
10	Хмельницька	Гуменецька	249,6	12,5	527,8
11	Кіровоградська	Маловисківська	231,8	13,8	490,3
12	Київська	Калитянська	210,5	10,4	453,2
13	Луганська	Новокововська	226,0	12,3	414,0
14	Чернівецька	Великокучурівська	10,3	13,7	404,2
15	Чернівецька	Глибочка	68,4	10,9	377,8
16	Чернівецька	Мамалигівська	139,3	12,2	376,0
17	Запорізька	Веселівська	438,3	12,9	353,4
18	Івано-Франківська	Верхнянська	140,6	10,7	340,2
19	Луганська	Білокуракинська	788,0	13,2	322,3
20	Тернопільська	Скалатська	224,2	14,5	307,2
21	Тернопільська	Великогаївська	142,0	11,4	269,1
22	Кіровоградська	Бобринецька	194,3	11,8	263,3
23	Чернівецька	Сокирянська	82,2	11,3	217,4
24	Хмельницька	Чорноострівська	262,9	12,4	174,1
25	Тернопільська	Золотопотіцька	123,8	10,9	59,7

Другий показник оцінки ефективності розвитку ОТГ — рівень дотаційності бюджетів (питома вага базової / реверсної дотації у власних доходах) розраховується як співвідношення обсягу базової чи реверсної дотації до загальної суми доходів ОТГ (без субвенцій). У табл. 4 подано групування ОТГ України за показником «рівень дотаційності бюджетів»

ТАБЛИЦЯ 8. Групування ОТГ України за показником «питома вага видатків на утримання апарату управління у фінансових ресурсах ОТГ»

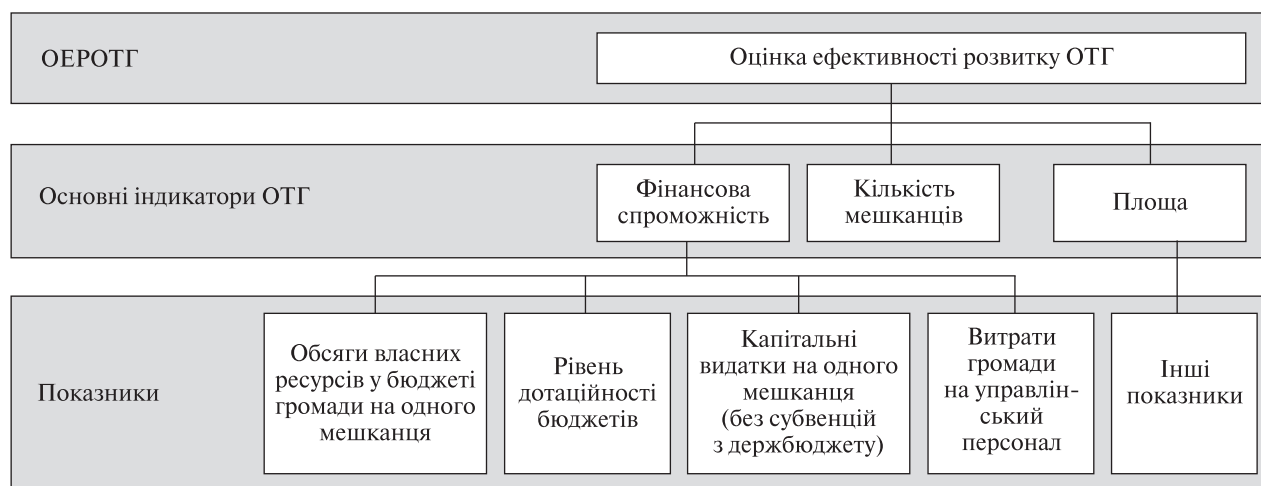
Група	Середнь-огруповий показник, %	Кількість ОТГ з показником	
		вищим за середній	нижчим за середній
1	12,3	11	9
2	15,5	13	12
3	19,7	28	28
4	22,8	31	27

(питома вага базової / реверсної дотації у власних доходах).

Аналіз свідчить про те, що найменш залежними від державного бюджету є ОТГ, що увійшли до груп 1 та 2. Натомість ОТГ у групах 3 і 4 більшою мірою залежать від дотацій із державного бюджету. Так, середній показник базової дотації по групі 1 становить 10,3 %, по групі 4—17 %. Отже, вищі показники доходів спостерігаються у громадах із більшою чисельністю населення, тобто потреба у горизонтальному вирівнюванні з наданням базової дотації є більшою у громадах із меншою чисельністю населення. Виняток становлять деякі невеликі громади, які не отримують базову дотацію (або перераховують реверсну дотацію), оскільки на їхній території розташовані суб'єкти підприємницької діяльності з високим рівнем податко-спроможності. Наприклад, Вербківська (7,6 тис. осіб) та Богданівська ОТГ (7 тис. осіб) Дніпро-

ТАБЛИЦЯ 9. Рейтинг ОТГ другої групи за показником «питома вага видатків на утримання апарату управління у фінансових ресурсах ОТГ»

Область	Назва ОТГ	Площа ОТГ, км ²	Чисельність населення, тис. осіб	Питома вага видатків на утримання апарату управління у фінансових ресурсах, без субвенції, %	Рейтинг
Дніпропетровська	Слобожанська	166,4	14,5	3,6	1
Дніпропетровська	Новоолександрівська	226,2	11,2	8,0	2
Луганська	Новоковська	226,0	12,3	10,3	3
Запорізька	Веселівська	438,3	12,9	11,2	4
Кіровоградська	Бобринецька	194,3	11,8	11,3	5
Одеська	Великомихайлівська	494,4	12,7	11,6	6
Кіровоградська	Маловисківська	231,8	13,8	12,1	7
Дніпропетровська	Солонянська	333,0	14,1	12,9	8
Хмельницька	Чорноострівська	262,9	12,4	12,9	9
Тернопільська	Великогаївська	142,0	11,4	13,2	10
Одеська	Біляївська	193,0	13,5	13,9	11
Луганська	Білокуракинська	788,0	13,2	14,6	12
Одеська	Красносільська	246,6	11,0	15,5	13
	Середнє по групі			15,5	
Чернівецька	Сокирянська	82,2	11,3	15,8	14
Чернівецька	Великокучурівська	10,3	13,7	16,7	15
Тернопільська	Скалатська	224,2	14,5	16,8	16
Чернівецька	Глибоцька	68,4	10,9	17,2	17
Закарпатська	Вільховецька	76,8	12,4	18,1	18
Чернівецька	Мамалигівська	139,3	12,2	19,0	19
Хмельницька	Гуменецька	249,6	12,5	20,1	20
Рівненська	Клесівська	337,7	10,5	20,6	21
Хмельницька	Дунаєвецька	260,8	10,7	21,3	22
Київська	Калитянська	210,5	10,4	23,3	23
Івано-Франківська	Верхнянська	140,6	10,7	23,3	24
Тернопільська	Золотопотіцька	123,8	10,9	23,4	25

Композиція індикаторів і показників оцінки ефективності розвитку ОТГ

петровської області, Шахівська Донецької області (3 тис. осіб), Білоцерківська Полтавської області (3,8 тис. осіб) та ін. Таким чином, дотаційність громади прямо залежить від обсягу її доходів: чим вищий рівень доходів, тим нижчу питому вагу займає базова дотація. У табл. 5 подано рейтинг ОТГ другої групи за показником «рівень дотаційності бюджетів».

Третій показник оцінки ефективності розвитку ОТГ — капітальні видатки на одного мешканця (без субвенцій із держбюджету) розраховано як співвідношення видатків бюджету розвитку (без субвенцій із державного бюджету) до загальної чисельності населення ОТГ. У табл. 6 подано групування ОТГ України за показником «капітальні видатки на одного мешканця без субвенцій із держбюджету».

У табл. 6 рейтинг ОТГ групи 2 за показником «капітальні видатки на одного мешканця без субвенцій із держбюджету». А у табл. 7 подано рейтинг ОТГ групи 2 за показником «капітальні видатки на одного мешканця без субвенцій із держбюджету». Аналіз показав значну розбіжність сум цих видатків із розрахунку на одного мешканця. Проте взаємозв'язок і залежність даного показника від чисельності населення громади не носить чітко вираженого характеру. Це зумовлено різним ступенем зношеності об'єктів інфраструктури, відмінностями у їхній кількості, наявності фінансового ресурсу та пріоритетів громади.

Четвертий показник оцінки ефективності розвитку ОТГ — питома вага видатків у фінансових ресурсах ОТГ на утримання апарату

управління, визначається як питома вага видатків на утримання апарату управління органів місцевого самоврядування в сумі доходів загального фонду з урахуванням базової дотації. Середній показник по всіх ОТГ становить 19,3 % (табл. 8). У розрізі окремих груп прослідковується високий рівень взаємозв'язку даного показника із чисельністю населення ОТГ. Середнє значення у розрізі груп має тенденцію до відчутного збільшення: від 12,3 % у групі 1 до 22,8 % у групі 4 [1].

Обсяг видатків на утримання апарату управління залежить від фінансового ресурсу, який отримує місцевий бюджет. При більшій фінансовій спроможності бюджету частка видатків на апарат управління буде меншою, оскільки такі витрати (без урахування витрат капітального характеру) мають відносно установлену величину. Тому у бюджетах із більшим ресурсом витрати на апарат управління у відсотковому вираженні є меншими. Унаслідок цього такі громади мають можливість спрямувати більше коштів на свій розвиток. Оцінювання свідчить про те, що найнижчі показники фінансової спроможності характерні для більшості невеликих громад.

У результаті виконаної оцінки виявлена закономірність: громади з більшою чисельністю жителів мають більший фінансовий потенціал, ніж ті, у яких чисельність менше 5 тис. осіб. Виняток становлять окремі невеликі громади, на території яких розміщені бюджетоутворювальні підприємства й потужні підприємства реального сектору економіки. Залежність між фінансовою спроможністю і чисельністю на-

селення громади можна пояснити тим, що у великих громадах вигідніше розвивати малий та середній бізнес, оскільки там є достатній кваліфікований трудовий ресурс, емний місцевий ринок збуту товарів і послуг та кращі перспективи для сталого розвитку громади. Великі громади мають більший податковий потенціал та більше можливостей для забезпечення належного утримання об'єктів інфраструктури, функціонування закладів та установ комунальної власності, а органи місцевого самоврядування можуть забезпечити надання якісних публічних і комунальних послуг.

Отже, для оцінювання ефективності розвитку об'єднаних територіальних громад було використано композицію індикаторів і показників, яку подано на рисунку.

Висновки. Ефективний розвиток об'єднаних територіальних громад буде відбуватися за таких умов: чисельність громади не повинна бути меншою, за 5—7 тис. осіб, мінімальний дохід на одну особу — від 2,3 тис. грн (у 2016 р.), питома вага базової дотації — не більше 30 % від суми власних доходів, витрати на утримання управлінського апарату — не більше 20 % від обсягу фінансового ресурсу громади (без субвенцій), мінімальні капітальні видатки на одного мешканця (без субвенцій із державного бюджету) — від 700 грн (у 2016 р.).

Подальші дослідження мають проводитися системно та регулярно для визначення загальної динаміки у розвитку об'єднаних територіальних громад в усіх чотирьох групах та за допомогою інших спеціальних показників.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Індикатори ефективної громади. URL: <http://decentralization.gov.ua/news/item/id/5986> (дата звернення 09.09.2017).
2. Перспективний план формування територій громад в Україні, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 05.08.2017 № 833. *Офіційний вісник України*. 2015. № 69. Ст. 2279.
3. Об'єднання громад: від ініціативи до ефективної діяльності / Упорядник: Б. Зелений. Львів, 2016. 288 с.

REFERENCES

1. Indykatory efektyvnoi hromady. URL: <http://decentralization.gov.ua/news/item/id/5986> [in Ukrainian].
2. Perspektyvnyi plan formuvannia terytorii hromad v Ukraini, zatverdzhenyi rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 05.08.2017 No. 833. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*. 2015. No. 69. St. 2279 [in Ukrainian].

3. Ob'iednannia hromad: vid initsiatyvy do efektyvnoi diialnosti. Uporiadnyk: B. Zelenyi. Lviv, 2016 [in Ukrainian].

Надійшла 26.09.2017

I.V. Zablodska

Луганский филиал Института экономико-правовых исследований НАН Украины, г. Северодонецк

E.M. Ahromkin

Житомирский государственный технологический университет, г. Житомир

P.O. Saenko

Институт экономико-правовых исследований НАН Украины, г. Киев

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ РАЗВИТИЯ ОБЪЕДИНЕННЫХ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ГРОМАД

Освещены результаты оценки эффективности развития объединенных территориальных громад (ОТГ) с помощью специальных индикаторов и показателей. Проведена группировка ОТГ Украины по численности населения, площади и финансовым возможностям. Построен рейтинг ОТГ Украины группы 2 по показателям: собственные доходы на одного жителя ОТГ, уровень дотационности бюджетов, капитальные расходы на одного жителя (без субвенций из госбюджета), удельный вес расходов на содержание аппарата управления в финансовых ресурсах ОТГ, а также проведена группировка ОТГ Украины группы 2 по этим показателям. Построена композиция индикаторов и показателей оценки эффективности развития ОТГ.

Ключевые слова: объединенная территориальная громада, оценка, индикаторы, показатели, эффективность.

I.V. Zablodska

Luhansk Branch Institute of Economic and Legal Researches of the NAS of Ukraine, Severodonetsk

E.M. Ahromkin

Zhytomyr State Technological University, Zhytomyr

P.O. Saenko

Institute of Economic and Legal Researches of the NAS of Ukraine, Kyiv

ASSESSMENT OF DEVELOPMENT EFFECTIVENESS OF UNITED TERRITORIAL COMMUNITIES

In the article the results of assessment of development effectiveness of unified territorial communities with the help of special indicators are proved. Grouping of UTC in Ukraine by population, area and financial capabilities was done. Rating of UTC second group in Ukraine by the indicators was created: own income per inhabitant of UTC, the level of subsidization budgets, capital expenditure per capita (without the subventions from the state budget) and ratio of costs for maintaining of management staff in the financial resources of UTC and grouping of second group of UTC in Ukraine according to these indicators was done. The composition of indicators and indexes of assessment of development effectiveness of unified territorial communities is built.

Keywords: united territorial community, assessment, indicators, indexes, effectiveness.

УДК 332.021.8:336.14:35.071.6

С.І. ГРЕЧАНА, канд. екон. наук, доцент, старший науковий співробітник
Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

ФІСКАЛЬНА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ

Ключові слова: фіскальна децентралізація, реформа, об'єднана територіальна громада, розвиток, доходи бюджету, місцеве самоврядування.

Розглянуто фінансові та організаційні можливості, які надано об'єднаним територіальним громадам (ОТГ) в Україні в ході реалізації реформи фіскальної децентралізації. Проведено їхню систематизацію за основними напрямками Побудовано структурно-логічну схему впливу фіскальної децентралізації на розвиток ОТГ та регіонів. За результатами аналізу надано позитивну оцінку стартовому відрізку реформи в контексті розвитку об'єднаних громад.

Вступ. Суспільне відродження України на сучасному етапі, що ґрунтується на європейських цінностях, передбачає розбудову національної економіки, гармонізацію розвитку регіонів та зростання ролі об'єднаних територіальних громад у забезпеченні інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності. Тому започаткована в країні реформа децентралізації, спрямована на створення сучасної системи місцевого самоврядування із розширеними повноваженнями та адекватними ресурсами, стала на часі. Її триєдина спрямованість має забезпечити делегування політичної влади органам управління громад (політична децентралізація) та передачу відповідних функцій управління державними органами влади місцевим (адміністративна децентралізація). Третій напрям — бюджетна (фіскальна) децентралізація — закладає базові умови незалежної діяльності цих органів влади та досягнення фінансової спроможності об'єднаних громад, що є запорукою їхнього розвитку. Її визначальний вплив на життєдіяльність об'єднаних територіальних громад актуалізує дослідження саме цієї системоутворювальної складової реформи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідність проведення децентралізації влади в Україні обговорювалась та обґрунтовувалась в науковому середовищі достатньо давно. Особлива увага приділялась саме її фінансовим (бюджетним або фіскальним) аспектам. У наукових працях В. Андрущенко, І. Волохової, Т. Ефименко, О. Кириленка, А. Крисоватого, І. Луніної, В. Мамонової, В. Опаріна, А. Соколовської, І. Сторонянської, В. Федосова та ін. досліджувались питання сутності і змісту політики фіскальної децентралізації, можливостей та особливостей її впровадження й реалізації тощо. Після початку реформи у 2015 р. до аналізу її перебігу та перших результатів долучилось широке коло експертів та аналітиків, серед яких урядові, представники міжнародних грантових та дослідницьких проєктів,

громадських організацій тощо. Сформований ученими та фахівцями значний масив емпіричних даних, які відображають практичні результати реформи, та нормативних документів, що визначають системні зміни у розвитку об'єднаних громад, стали інформаційною базою даного дослідження.

Метою статті є визначення нових можливостей, наданих об'єднаним територіальним громадам України, в ході реалізації реформи фіскальної децентралізації, та їхнього впливу на подальший розвиток ОТГ.

Результати дослідження. За два десятиліття незалежності Україна не могла зламати гіперцентралізовану модель державного управління, що дісталась у спадок від радянського минулого. Разом з неефективним адміністративно-територіальним устроєм вона нівелювала роль та значення інституту місцевого самоврядування в країні, призвівши до зневіри у своїй значущості мільйони громадян. Тому обрання Україною шляху децентралізації, який пройшли як постсоціалістичні, так і розвинуті країни Європи, стало визначальним кроком до побудови демократичної правової держави. Це вибір більшої свободи та відповідальності, який має змінити сутність держави, перетворивши громади з пасивних виконавців централізованих рішень на активних учасників суспільного-політичного та економічного життя.

Основним інструментом сприяння цьому розглядається бюджетна (фіскальна) децентралізація. Ч. Тібу, як один із засновників її теорії, стверджував, що «фіскальна децентралізація підвищує конкуренцію серед місцевої влади, що, у кінцевому рахунку, обмежує обсяг суспільного сектору; децентралізація підвищує ефективність, оскільки місцева влада має кращу інформацію про потреби своїх резидентів, на відміну від центральної влади» [1, с. 80]. Важливість та дієвість реформи доводить і успішна практика її проведення у багатьох розвинутих країнах. Аналіз їхніх результатів [2—6] показує існування позитивного прямого зв'язку між фіскальною децентралізацією та економічним зростанням у цих країнах в середньотривалій перспективі. Незважаючи на наявність у науковій літературі й протилежних точок зору [7—9], яких все ж таки переважно менше, варто погодитись із правильністю вибору України щодо втілення у життя даної реформи.

Однак для отримання очікуваного ефекту (щодо розвитку) у процесі перенесення світового досвіду мають бути дотримані основні умови, які, на думку А.О. Касич [10, с. 19], є такими: 1) обґрунтування етапів та форм проведення децентралізації; 2) визначення оптимального рівня податкового навантаження на економіку; 3) оцінювання величини сектору та попиту на суспільні товари; 4) вимірювання рівня та ефективності децентралізації; 5) передача повноважень на нижчі рівні управління та сформованого місцевого самоврядування; 6) створення прозорої системи моніторингу та контролю витрат регіональних органів; 7) підвищення рівня підзвітності місцевих органів влади; 8) створення інфраструктурних умов для розвитку місцевого самоврядування та бізнес-середовища; 9) перерозподіл доходів для виконання переданих повноважень; 10) надання преференцій бізнесу; 11) стимулювання інвестицій.

Враховуючи викладене, однак не вважаючи його вичерпно правильним, а також оцінюючи активний перебіг реформи фіскальної децентралізації з 2015 р., коли були ухвалені зміни до Бюджетного і Податкового кодексів України, визначимо основні законодавчі новели у цій царині.

У напрямі розширення наявної дохідної бази місцевих бюджетів: передано з державного бюджету плату за надання адміністративних послуг (крім 50 % адміністративного збору за державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень і державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців), а також державне мито; збільшено відсоток зарахування екологічного податку; закріплення за місцевими бюджетами як стабільного джерела — податку на доходи фізичних осіб за новими (для багатьох громад підвищеними) нормативами; запровадження збору із роздрібного продажу підакцизних товарів замість збору за виноградарство, садівництво та хмелярство, який надходить до місцевих бюджетів; розширення бази оподаткування податку на нерухомість шляхом включення до оподаткування комерційного (нежитлового) майна.

У напрямі підвищення бюджетної та фінансової самостійності місцевих бюджетів: закріплено право самостійного формування місцевих бюджетів на основі стабільних дохідних

Рис. 1. Схема впливу фіскальної децентралізації на розвиток об'єднаної територіальної громади (побудовано автором)

джерел і видаткових повноважень та основних параметрів, визначених у проекті державного бюджету; встановлено затвердження місцевих бюджетів незалежно від термінів ухвалення державного бюджету; спрощено процедуру надання місцевих гарантій та здійснення місцевих запозичень від міжнародних фінансових організацій шляхом запровадження принципу «мовчазної згоди» під час погодження таких операцій з Мінфіном.

У напрямі горизонтального вирівнювання бюджетів та міжбюджетних відносин: запроваджено новий удосконалений механізм системи горизонтального вирівнювання податкоспроможності бюджетів через базову (реверсну) дотацію, яка має компенсаторний характер, розмір її визначається за закріпленими загальнодержавними податками залежно від рівня надходжень на одного жителя; уведення в дію нових видів трансфертів — освітньої субвенції (трансферт, який спрямовується на оплату поточних видатків загальноосвітніх навчальних закладів усіх ступенів, у першу чергу на оплату праці, проведення розрахунків за енергоносії та комунальні послуги), медичної субвенції (трансферт, спрямований на оплату поточних видатків закладів охорони здоров'я, крім видатків на оплату комунальних послуг та енергоносіїв), дотація з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення передаєних з держбюджету видатків з утримання закладів охорони здоров'я (щомісячна допомога на сплату комунальних послуг та енергоносіїв);

субвенція на забезпечення медичних заходів окремих державних програм та комплексних заходів програмного характеру (для реалізації державних програм і комплексних заходів у сфері охорони здоров'я).

У напрямі закріплення повноважень та відповідальності: децентралізація видаткових повноважень у соціально-культурній сфері та чіткий розподіл компетенцій, сформований за принципом субсидіарності; посилення відповідальності профільних міністерств за реалізацію державної політики у освітній та медичній галузях шляхом визначення їх головними розпорядниками коштів відповідних субвенцій; надання права самостійного вибору установи (в органах Казначейства чи установах банків) з обслуговування коштів бюджету розвитку місцевих бюджетів та власних надходжень бюджетних установ; спрощення процедури надання місцевих гарантій і здійснення запозичень від міжнародних фінансових організацій.

Провівши порівняння запроваджених новацій з окресленими орієнтирами, можна завважити їхнє переважне виконання та констатувати створення мінімально необхідних умов позитивного впливу фіскальної децентралізації на розвиток ОТГ та економіки України в цілому. Грунтуючись на дослідженнях А.О. Касич [10], сформулюємо структурно-логічну схему такого впливу, інструментарієм якої є переваги децентралізації (рис. 1).

На старті реформи переважна більшість територіальних громад України, маючи право ви-

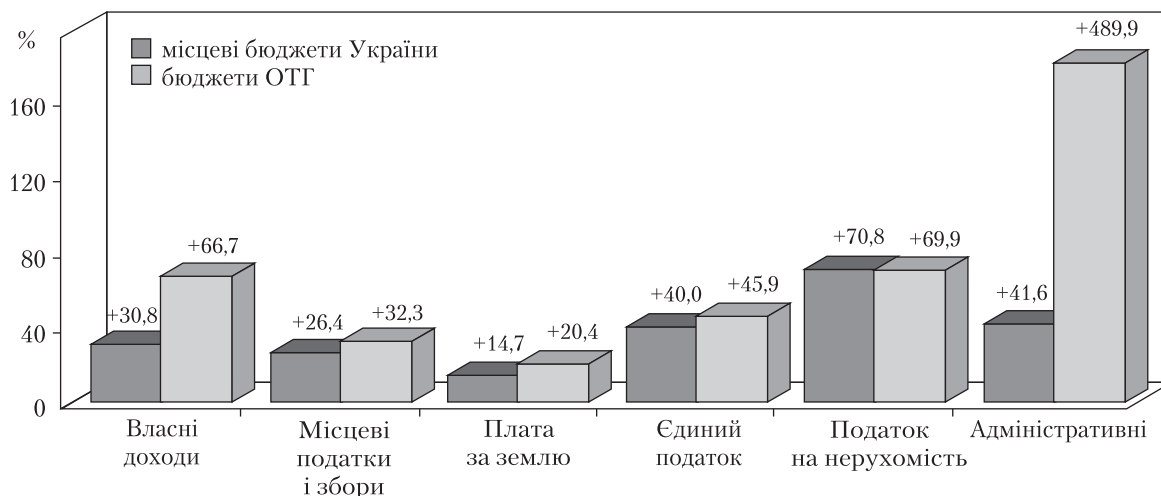

Рис. 2. Темпи зростання бюджетів ОТГ в порівнянні з місцевими бюджетами України станом на 01.09.2017 (побудовано автором за даними [15, с. 12])

рішувати питання місцевого значення, була неспроможна це робити через брак власних коштів, занепад або відсутність інфраструктури (необхідних будівель, споруд, доріг тощо), а також недостатність кваліфікованих кадрів [11, с. 2]. У результаті фіскальної децентралізації окрім повноважень та власних фінансових ресурсів мають підвищитися, в першу чергу, власні чи спільні з державним бюджетом асигнування на задоволення власних потреб громади, обізнаність в яких органів місцевої влади має також зрости завдяки укріпленню активної громадянської позиції населення ОТГ та політичній частині реформи. Додаткові бюджетні кошти чи грошові надходження від ДФРР, донорів чи з інших джерел в економіку громади дадуть змогу поліпшити побут об'єднаної громади: облаштувавши територію проживання, розбудувавши чи створивши зручну транспортну та соціальну інфраструктуру, підвищивши кількість та якість надаваних адміністративних, освітніх і медичних послуг. Позитивний імідж ОТГ, сформований у результаті таких дій, що відповідають Стратегії соціально-економічного розвитку громади, забезпечить поштовх до росту інвестиційної привабливості території, активізувавши таким чином бізнес-середовище, покращивши конкурентні переваги ОТГ та прискоривши міграцію робочої сили до даної громади. У результаті в середньостроковій перспективі уможливиться підвищення рівня життя населення громади та соціально-економічне зростання в регіонах і країні в цілому.

Такий позитивний прогноз є достатньо абстрагованим від маси негативних чинників, які можуть гальмувати процеси розвитку за окресленим сценарієм. Численні регіональні диспропорції призвели до нерівномірності формування податкової бази, що стало причиною майже суцільної залежності від дотацій значної частини місцевих бюджетів, особливо сільських та селищних. Через ускладнення процесу перерозподілу бюджетних ресурсів та управління бюджетним процесом у цілому можуть виникати порушення строків фінансування та невиконання державою своїх «бюджетних обіцянок», які не сприятимуть очікуваному покращенню. Через неузгодженість нагальних потреб територіальних громад із регіональними чи загальнонаціональними програмами розвитку, так само можуть виникати проблеми з фінансуванням через ДФРР та погодженням інфраструктурних проектів. Пасивність громадян, яка роками плекалась у свідомості радянського та пострадянського населення, та професійна безпорадність нової місцевої влади може зруйнувати будь-які стратегічні плани чи реформи. Не треба забувати і про політичні протистояння та лобювання «своїх» інтересів у центрі і на місцях, які не сприяють створенню сильних, спроможних та самостійних громад.

Однак на теперішній час є доволі оптимістичні сподівання на успішний вплив на розвиток ОТГ реформи децентралізації та її фіскального напрямку. Хоча, зважаючи на незначний термін її перебігу, можливо оцінити тільки

частково перший та другий рівень впливу за пропонованою схемою, а саме за змінами доходної бази бюджетів ОТГ, ефективності місцевої влади, відповідності пріоритетам, напрямкам витрат.

За даними Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, у 2016 р. фактичні надходження створених за 2015 р. 159 об'єднаних територіальних громад зросли майже в 7 разів з 1,1 млрд грн до 7,1 млрд грн, причому власні доходи збільшилися більш ніж тричі (з 1 до 3,3 млрд грн). Середній показник власних доходів об'єднаних громад із розрахунку на одного жителя ОТГ збільшився на 1645 грн. Доходи ж на душу населення в ОТГ зросли у середньому на 254 грн в порівнянні з територіальними громадами, які не об'єдналися [12].

Продовжилась позитивна тенденція і у поточному році. Власні доходи місцевих бюджетів у 366 ОТГ за вісім місяців зросли на 85,5 % та склали 5,5 млрд грн. Для порівняння, протягом січня—серпня 2017 р. власні надходження всіх місцевих бюджетів України зросли на 30,8 %, склавши 120,7 млрд грн. Середній показник надходжень власних доходів на одного жителя ОТГ збільшився на 816 грн. 207 громад перейшли на прямі міжбюджетні відносини з початку 2017 р. Їхні власні ресурси зросли майже втричі, тоді як у старших громад на 34,3 %. 366 ОТГ отримали з державного бюджету субвенцію на розвиток інфраструктури в сумі 826,3 млн грн [13].

Кроки Уряду, спрямовані на фінансову децентралізацію, вже призвели до підвищення зацікавленості органів місцевого самоврядування до збільшення надходження місцевих бюджетів, до вживання заходів із пошуку резервів їхнього наповнення та підвищення ефективності адміністрування податків і зборів [14]. Це позитивно вплинуло на структуру доходів місцевих бюджетів, підвищивши в них частку місцевих податків і зборів, яка протягом 2007—2010 рр. не підіймалась вище 1,1—1,4 %, а у 2016 р. становила вже 27,1 %. Випереджувальні темпи росту основних податкових джерел демонструють також саме ОТГ у порівнянні з іншими населеними пунктами України (рис. 2).

Приріст доходів від плати за землю та єдиного податку, яким сприяли зміни у податковому законодавстві та розвиток підприємницької діяльності, суттєво переважає своїми

темпами в ОТГ. Це може свідчити про ефективне господарювання ОТГ на своїй території. Високий приріст надходжень доходів від сплати податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, вказує на зацікавленість органів місцевого самоврядування у мобілізації коштів до своїх бюджетів та наявність резервів для подальшого зміцнення фінансової спроможності громад. А рекордне зростання плати за надання адміністративних послуг в об'єднаних територіальних громадах — результат організації належної роботи з надання адміністративних послуг безпосередньо в ОТГ, де створюються Центри надання адміністративних послуг.

Зростання доходної бази бюджетів об'єднаних територіальних громад сприяло збільшенню витрат на поточні потреби та розвиток. Експертами Мінрегіонбуду зазначено ефективніше у порівнянні з іншими населеними пунктами використання наявного у розпорядженні ОТГ ресурсу, який спрямовувався на розвиток територій, а не накопичувався на депозитних рахунках в банках. На жаль, на об'єднані громади у 2016 р. було покладено значно більше видаткових повноважень, ніж їхня дохідна спроможність. Без відповідних компенсаторів залишилось фінансування всіх видатків галузі освіти, крім оплати праці педагогічного персоналу, оплати комунальних послуг та енергоносіїв у галузі освіти та охорони здоров'я, пільгових перевезень тощо. Однак позитивним фактом є зменшення частки видатків на заробітну плату та енергоносії у структурі місцевих бюджетів, що свідчить про ефективність заходів з енергозбереження та перегляду кадрового потенціалу на місцях. Частка видатків розвитку у спеціальному фонді бюджету зросла в ОТГ у 2017 р. на 88,3 % (88,0 % у 2016 р.), тоді як в інших населених пунктах тільки на 69,1 % (64 %), хоча у розрахунку на одну особу тенденція зворотна: в ОТГ вони складають у середньому усього 283 (116) грн, тоді як по всій Україні — 568 (344) грн [15, с. 13].

Держава також збільшила обсяги надання державної бюджетної підтримки громадам на їхній розвиток і розбудову інфраструктури. У 2017 р. передбачено державну бюджетну підтримку 366 ОТГ в обсязі 1,5 млрд грн. Ці кошти розподілено між громадами залежно від площі їхньої території та чисельності сіль-

ських жителів (чим більша кількість сільських жителів і площа території, тим більший обсяг субвенції ОТГ). За вісім місяців 2017 р. розподілено 73,5 % коштів субвенції за проектами ОТГ, за рахунок яких громади впроваджують 1334 інфраструктурні проекти.

Отже, на стартовому відрізку реформа фіскальної децентралізації поки що виконує поставлені перед нею завдання. Підвищення ресурсної бази ОТГ дало змогу «надавати більш якісні та більш різноманітні послуги своїм жителям, реалізовувати соціальні та інфраструктурні проекти, створювати умови для розвитку підприємництва та залучення інвестиційного капіталу, розробляти програми місцевого розвитку та фінансувати інші заходи для всебічного покращання умов проживання жителів громади» [13].

Висновки. Оскільки в Україні склалася об'єктивна потреба в забезпеченні вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів та зростання ролі територіальних громад у забезпеченні інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності, було започатковано перенесення вагомого фінансового ресурсу на нижчі рівні, що сприятиме активізації суспільної та ділової активності. Проведення таких кардинальних реформ як децентралізація в умовах війни, коли макроекономічна ситуація в країні не передбачає розпорошення коштів, мало значно більше ризиків, ніж в інших країнах Європи чи світу. Однак попередні результати реформування місцевого самоврядування показали суттєве збільшення успішних практик розвитку громад, що скористалися перевагами децентралізації, незважаючи на вплив негативних чинників. Запорукою цього стали нові організаційні та фінансові можливості ОТГ, законодавчо закріплені в ході реформи.

Визначено, що реалізація цих законодавчих новел дозволила об'єднаним територіальним громадам збільшити рівень власних надходжень до бюджетів ОТГ. Обґрунтовано позитивний прямий вплив цих процесів на розвиток об'єднаних територіальних громад відповідно до структурно-логічної послідовності етапів цього розвитку. Таке розуміння дає змогу швидше узгоджувати оперативні плани громад з програмами їхнього стратегічного розвитку, спростивши визначення пріоритетів поточного моменту.

Тому важливо продовжувати процес фіскальної децентралізації, поступово вирішуючи проблеми оптимізації надходжень і повноважень бюджетів ОТГ, корегуючи плани розвитку громад, підтримуючи процес активізації громадського суспільства з метою посилення контролю за владою та визначення пріоритетів розвитку, що призведе до покращення умов їхнього життя.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Tiebout C. An Economic Theory of Fiscal Decentralization. *Public Finances: Sources, and Utilization*. New Jersey, 1961. P. 79—96.
2. Возняк Г.В. Бюджетна децентралізація: європейський досвід та перспективи для України. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*: зб. наук. пр. Відп. ред. В.С. Кравців. Львів, 2016. Вип. 3 (119). С. 56—62.
3. Кузькін Є.Ю., Котляревський Я.В., Шишко О.В. Зарубіжний досвід фіскальної децентралізації: проблеми та шляхи їх розв'язання. *Фінанси України*. 2015. № 12. С. 63—72.
4. Рекова Н.Ю., Чистюхіна Ю.А. Формування імперативів концепту фінансової децентралізації в Україні. *Бізнес Інформ*. 2016. № 11. С. 235—240.
5. Пігуль Н.Г., Люта О.В. Зарубіжний досвід проведення децентралізаційних реформ. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 9. С. 684—689.
6. Усков И.В. Децентрализация как основа становления финансово самостоятельных местных органов власти. *Бізнес Інформ*. 2012. № 3. С. 107—111.
7. Leschenko N., Troschke M. Fiscal Decentralization in Centralized States: The Case of Central Asia. *Osteuropa-Institut München. Working Paper*. 2006. Vol. 261. P. 57.
8. Fiorino N., Galli E., Padovano F. Do Fiscal Decentralization and Government Fragmentation Affect Corruption In Different Ways? Evidence from a Panel Data Analysis. *International Center for Public Policy Working Paper Series*. 2012. Vol. 1217.
9. Sebastian B., Gebietsreformen F. Hoffnungen, Risiken und Alternativen. *Ifo Working Papers*. 2017. Vol. 234.
10. Касич А.О. Теоретичні аспекти впливу процесів децентралізації на економічний розвиток країни. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 8 (182). С. 16—21.
11. Чому потрібна децентралізація. Офіційний сайт асоціації міст України. URL: https://www.auc.org.ua/sites/default/files/library/chomu_potribna_decentralizaciya.pdf (дата звернення 30.08.2017).
12. Фінансово-аналітичні матеріали. Бюджети 159 об'єднаних територіальних громад у 2016 році. Офіційний сайт Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. URL: <http://www.minregion.gov.ua/decentralization/presentation/finansovo-analitichni-materiali-byudzheti-159-ob-yednanih-teritorialnih-gromad-u-2016-rotsi> (дата звернення 21.09.2017).
13. Козюк Я. Децентралізація дала можливість нарощувати доходи місцевих бюджетів. Офіційний сайт «Децент-

ралізація влади в Україні». URL: <http://decentralization.gov.ua/news/6731> (дата звернення 21.09.2017).

14. Бюджети ОТГ по багатьох надходженнях випереджають інші місцеві бюджети, — дані моніторингу за 8 місяців. Офіційний сайт «Децентралізація влади в Україні». URL: <http://decentralization.gov.ua/news/6897> (дата звернення 21.09.2017).
15. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування. Офіційний сайт Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. URL: <http://www.minregion.gov.ua/decentralization/presentation/monitoring-protsesu-detsentralizatsiyi-vladi-ta-reformuvannya-mistsevogo-samovryaduvannya-2/> (дата звернення 21.09.2017).

REFERENCES

1. Tiebout C. An Economic Theory of Fiscal Decentralization. *Public Finances: Sources, and Utilization*. New Jersey, 1961. P. 79-96.
2. Vozniak H.V. Biudzhetna detsentralizatsiia: yevropeyskyi dosvid ta perspektyvy dlia Ukrainy. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy: zb. nauk. pr.* Vidp. red. V.S. Kravtsiv. Lviv, 2016. Vyp. 3 (119): 56-62 [in Ukrainian].
3. Kuzkin Ye.Iu., Kotliarevskiy Ya.V., Shyshko O.V. Zarubizhnyi dosvid fiskalnoi detsentralizatsii: problemy ta shliakhy yikh rozv'iazannia. *Finansy Ukrainy*. 2015. No. 12: 63-72 [in Ukrainian].
4. Rekova N.Iu., Chystiukhina Iu.A. Formuvannia imperatyviv kontseptu finansovoi detsentralizatsii v Ukraini. *Biznes Inform*. 2016. No. 11: 235—240 [in Ukrainian].
5. Pihul N.H., Liuta O.V. Zarubizhnyi dosvid provedennia detsentralizatsiinykh reform. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*. 2016. No. 9: 684-689 [in Ukrainian].
6. Uskov Y.V. Detsentralizatsiia kak osnova stanovleniia finansovo samostoiatelnykh mestnykh orhanov vlasty. *Biznes Inform*. 2012. No. 3: 107-111 [in Ukrainian].
7. Leschenko N., Troschke M. Fiscal Decentralization in Centralized States: The Case of Central Asia. *Osteuropa-Institut München. Working Paper*. 2006. Vol. 261. P. 57.
8. Fiorino N., Galli E., Padovano F. Do Fiscal Decentralization and Government Fragmentation Affect Corruption In Different Ways? Evidence from a Panel Data Analysis. *International Center for Public Policy Working Paper Series*. 2012. Vol. 1217.
9. Sebastian B., Gebietsreformen F. Hoffnungen, risiken und Alternativen. *Ifo Working Papers*. 2017. Vol. 234.
10. Kasych A.O. Teoretychni aspekty vplyvu protsesiv detsentralizatsii na ekonomichnyi rozvytok krainy. *Aktualni problemy ekonomiky*. 2016. No. 8 (182): 16-21 [in Ukrainian].
11. Chomu potribna detsentralizatsiia. Ofitsiyni sait asotsiatsii mist Ukrainy. URL: https://www.auc.org.ua/sites/default/files/library/chomu_potribna_decentralizaciya.pdf [in Ukrainian].
12. Finansovo-analitychni materialy. Biudzhety 159 ob'iednanykh terytorialnykh hromad u 2016 rotsi. Ofitsiyni sait Ministerstva rehionalnoho rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunalnoho hospodarstva Ukrainy. URL: <http://www.minregion.gov.ua/decentralization/presentation/>

finansovo-analitichni-materiali-byudzheti-159-ob-yednanih-teritorialnih-gromad-u-2016-rotsi [in Ukrainian].

13. Koziuk Ia. Detsentralizatsiia dala mozhlyvosti naroshchuvaty dokhody mistsevyykh biudzhativ. Ofitsiyni sait «Detsentralizatsiia vlady v Ukraini». URL: <http://decentralization.gov.ua/news/6731> [in Ukrainian].
14. Biudzhety ОТГ по багатьох надходженнях випереджають інші місцеві бюджети, — дані моніторингу за 8 місяців. Ofitsiyni sait «Detsentralizatsiia vlady v Ukraini». URL: <http://decentralization.gov.ua/news/6897> [in Ukrainian].
15. Monitorynh protsesu detsentralizatsii vlady ta reformuvannia mistsevoho samovriadvannia. Ofitsiyni sait Ministerstva rehionalnoho rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunalnoho hospodarstva Ukrainy. URL: <http://www.minregion.gov.ua/decentralization/presentation/monitoring-protsesu-detsentralizatsiyi-vladi-ta-reformuvannya-mistsevogo-samovryaduvannya-2/> [in Ukrainian].

Надійшла 30.09.2017

С.И. Гречаная

Институт экономико-правовых исследований
НАН Украины, г. Киев

ФИСКАЛЬНАЯ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЯ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ ОБЪЕДИНЕННЫХ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ГРОМАД УКРАИНЫ

Рассмотрены финансовые и организационные возможности, предоставленные объединенным территориальным громадам (ОТГ) Украины в ходе реализации реформы фискальной децентрализации. Проведена их систематизация по основным направлениям. Построена структурно-логическая схема влияния фискальной децентрализации на развитие ОТГ и регионов. По результатам анализа дана положительная оценка стартовому отрезку реформы в контексте развития объединенных громад.

Ключевые слова: фискальная децентрализация, реформа, объединенная территориальная громада, развитие, доходы бюджета, местное самоуправление

S.I. Hrechana

Institute of Economic and Legal Researches
of the NAS of Ukraine, Kyiv

FISCAL DECENTRALIZATION IN THE CONTEXT OF DEVELOPMENT OF THE UNITED TERRITORIAL COMMUNITIES IN UKRAINE

The article considers financial and organizational opportunities provided to the united territorial communities of Ukraine during the implementation of the fiscal decentralization reform, they are systematized in the main areas. A structural and logical scheme of the fiscal decentralization effect on the development of UTCs and regions has been constructed. Based on the results of the analysis, the starting segment of the reform was positively evaluated in the context of the united communities.

Keywords: fiscal decentralization, reform, united territorial community, development, budget revenues, local self-government.

УДК 332.14:352.075

Ю.С. РОГОЗЯН, канд. екон. наук, заст. зав. відділу проблем міжрегіонального співробітництва
Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

ПІДГОТОВЧИЙ ЕТАП РОЗРОБКИ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ОБ'ЄДНANOЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Ключові слова: стратегія (стратегічний план), об'єднані територіальні громади, реформа децентралізації, розробка, підготовчий етап.

Успішне впровадження реформи децентралізації, безсумнівно, наближає Україну до високих стандартів європейського розвитку, проте на місцевому рівні виникає чимало запитань з її практичної реалізації. Положення статті розкривають важливу проблему об'єднаних територіальних громад, що полягає у відсутності змоги до самостійного формування своїх стратегічних планів, а відтак — і тактичних завдань. Визначено та розкрито основні кроки підготовчого етапу розробки стратегії розвитку об'єднаних територіальних громад.

Вступ. Проведення реформ в Україні з 2014 р. набуло особливо важливого значення та масштабу у зв'язку з бойовими діями на сході, коли громадянська свідомість нарешті почала активно зростати. Тепер мешканці східних регіонів країни, а за ними й мешканці інших областей, розуміють, що реальний шанс вирішити проблеми є тільки у них самих, адже ніхто з урядовців ніколи насправді не зрозуміє нагальні потреби людей у селах, містечках, бо їх треба вивчати зсередини. У цьому зв'язку незамінною реформою є процес децентралізації, який передбачає формування об'єднаних територіальних громад (ОТГ) на території всіх областей України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями формування об'єднаних територіальних громад займалися такі вчені-економісти: О. Василик, І. Вахович, В. Пилипів, В. Кравченко, І. Луніна, В. Опарін, Л. Тичковська, С. Юрій, проте досі нерозкритою є тема допомоги ОТГ у розробці стратегії їхнього розвитку, що й обумовлює мету даного дослідження.

Постановка завдання. Реформа децентралізації покликана забезпечити ОТГ самостійність і добробут, яких неможливо досягти без уміння стратегічно мислити і, як наслідок, ставити відповідні довгострокові цілі. У цьому контексті першою допомогою для ОТГ повинні стати конкретні й точні кроки на шляху розробки стратегії їхнього розвитку, проте державні рекомендації і програми є фрагментарними та неповними, вони не відображають питання підготовчого етапу розробки стратегії розвитку громад, саме тому розкриття даного етапу і становить завдання дослідження.

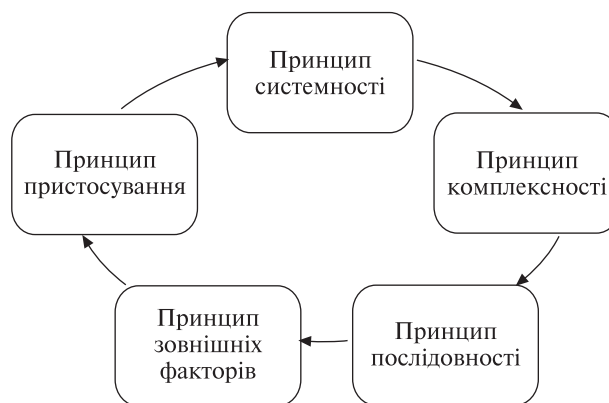
Результати дослідження. Запровадження принципу децентралізації та підвищення дієвості місцевого самоврядування є основними засадами ефективної регіональної політики в країнах Європейського Союзу. Оскільки процеси децентралізації є новими для нашої країни, то на місцевому рівні виникає чимало запитань щодо практичної реалізації даної реформи: більшість органів місцевого самовря-

дування ОТГ не в змозі самостійно формувати свої стратегічні плани, а також тактичні завдання.

Основна нормативно-правова база, де закріплено засади децентралізації складається із Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р) [1], «Стратегії сталого розвитку — Україна 2020» (указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015) [2], Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року (Постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 № 385) [3], Європейської Хартії місцевого самоврядування: (Міжнародний документ від 15.10.1985) [4], Концепції міжрегіонального та прикордонного співробітництва держав-учасниць Співдружності (рішення Ради голів урядів СНД від 01.11.2004 № 997_826) [5], Закону України «Про асоціації органів місцевого самоврядування» від 16.04.2009 № 1275-VI [6], Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 05.02.2015 № 157-VIII [7], Закону України «Про співробітництво територіальних громад» від 17.06.2014 № 1508-VII [8], Наказу Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування і реалізації прогнозних та програмних документів соціально-економічного розвитку ОТГ» від 30.03.2016 № 75 [9], проте ці документи містять лише загальну формалізовану інформацію, а відсутні конкретні покрокові детальні дії щодо процесу розробки стратегії розвитку ОТГ, що є найважливішим документом для успішної діяльності громади, є відсутніми.

Взагалі стратегія (стратегічний план) розвитку ОТГ — презентаційний документ, спрямований на реалізацію пріоритетних функцій, які визначені як стратегічні цілі окремої конкретної громади. Увесь процес розробки стратегії починається з першого підготовчого етапу, у контексті якого необхідно одразу зрозуміти, що стратегічне планування засновується на чітко визначеній системі принципів, яких потрібно дотримуватись (рисунок).

Дотримання принципу системності передбачає необхідність постановки та рішення взаємопов'язаної системи проблем, завдань соціально-економічного розвитку ОТГ. Інший

Система принципів стратегічного планування

принцип — комплексності — передбачає розгляд та вирішення усього кола проблем, тобто дослідження всіх факторів, що впливають та можуть впливати на розвиток ОТГ, зміну її складових. Принцип послідовності передбачає ранжування проблем, цілей і завдань кожної ОТГ у співвідношенні з проблемами, факторами, цілями і завданнями інших рівнів стратегічного планування (національного, регіонального). Важливим кроком також є дотримання принципів зовнішніх факторів та пристосовування, адже саме здатність передбачати зміни внутрішнього і зовнішнього середовища і враховувати їх в управлінні відіграє провідну роль у соціально-економічному розвитку кожної ОТГ.

Серед п'ятих основних принципів, на яких повинна ґрунтуватися розробка стратегії (стратегічного плану) ОТГ, виділяють і допоміжні:

- принцип збалансованості інтересів (знаходження консенсусу між владними структурами різного рівня, а також професійними і громадськими групами населення задля узгодження та практичної реалізації стратегічних цілей та пріоритетів розвитку ОТГ);
- принцип легітимності (зобов'язання розгляду і ухвалення запропонованого варіанта стратегії розвитку представницьким органом місцевого самоврядування);
- принцип демократичності (прозорість усього процесу розробки стратегії ОТГ із обов'язковим залученням наукової громадськості, населення через публічні слухання).

Розробка стратегії (стратегічного плану) розвитку ОТГ — це складний довготривалий процес, що містить у собі декілька етапів. Найважливішим є перший підготовчий етап, адже саме на ньому формуються засади майбутньої стратегії:

- унесення ініціатором (-ми) пропозиції щодо розробки стратегії розвитку ОТГ;
- ухвалення рішення про розробку стратегії розвитку ОТГ та оприлюднення даного рішення в засобах масової інформації;
- розробка та затвердження структури стратегії розвитку ОТГ;
- визначення складу виконавців, розподіл між ними обов'язків із розробки концепції, формування робочої групи;
- підготовка та узгодження технічного завдання на розробку стратегії розвитку ОТГ;
- проведення додаткового відповідного навчання для робочої групи (за необхідності);
- виділення фінансових ресурсів для залучення професійних фахівців до розробки та експертизи стратегії розвитку ОТГ (за необхідності);
- підготовка необхідних інформаційно-методичних матеріалів ОТГ;
- складання календарного графіка робіт з розробки (формування) стратегії розвитку ОТГ.

Рішення щодо розробки стратегії розвитку ОТГ затверджується актом органу місцевого самоврядування, у якому обов'язково вказуються такі реквізити: найменування, замовник стратегії, термін підготовки.

Далі замовник укладає договір на розробку проекту стратегії розвитку, координує дії розробників, відповідає за своєчасну та якісну підготовку технічного завдання за формою, затвердженою наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 24.04.2015 № 80, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 30.04.2015 за № 488/26933; а також проекту стратегії. Під час вибору розробника стратегії може бути ухвалено рішення про проведення конкурсу на право її розроблення. У цьому випадку необхідно встановити умови, порядок, і терміни проведення конкурсу. Відповідальний розробник призначається з осіб, що входять до складу робочої групи, організовує взаємодію всіх учасників процесу розробки Стратегії.

Для повної картини розвитку ОТГ та уникнення конфлікту інтересів до складу робочої групи рекомендується включати:

- представників адміністрації ОТГ;
- депутатів представницького органу та представників опозиційних сил ОТГ;
- представників органів місцевого самоврядування міських (сільських) поселень або районів ОТГ (за наявності);

• представників об'єднань профспілок і роботодавців;

• керівників містоутворювальних та найзначніших господарських суб'єктів на території ОТГ;

• представників громадських, наукових установ, які мають практичний досвід розробки програмно-цільових документів і необхідний рівень кваліфікації (можуть залучатись на договірних засадах за рахунок власних коштів ОТГ).

Включення різних категорій представників забезпечить якісне виконання основних завдань робочої групи, а саме:

• координацію процесу розробки проекту Стратегії розвитку ОТГ, проекту плану заходів щодо реалізації Стратегії;

• вироблення пропозицій і рекомендацій з питань соціально-економічного розвитку ОТГ для включення в проект Стратегії і план заходів щодо реалізації Стратегії;

• експертну оцінку реалізованості чинних в ОТГ проектів, програм, аналіз доцільності використання механізмів державно-приватного партнерства, інструментів залучення інвестицій з метою соціально-економічного розвитку громади на довгостроковий (7—10 років) період;

• визначення форм, порядку та строків громадського обговорення проекту Стратегії розвитку ОТГ і плану заходів з реалізації Стратегії;

• розгляд зауважень і пропозицій, що надійшли під час громадського обговорення проекту Стратегії розвитку ОТГ і плану заходів з її реалізації, координацію процесу доопрацювання проектів з урахуванням зауважень і пропозицій.

Висновки. Положення статті розкривають основні принципи та покрокові дії підготовчого етапу розробки стратегії розвитку громади, виділяють і характеризують вимоги до оптимального складу робочої групи, спираючись на чинні нормативно-правові акти з питань децентралізації. Підсумовуючи перший загальний розгляд підготовчого етапу розробки Стратегії розвитку ОТГ, необхідно зауважити його важливу роль, яку часто недооцінюють, адже у стратегічному плануванні треба пам'ятати не тільки про кінцевий результат, але й про сам процес розробки стратегії. Бо якщо вона не підтримується особами, яких стосується, то може не дати жодних результатів. Висновки даного дослідження є серйозним підґрунтям для подальших кроків розробки стра-

тегії розвитку ОТГ (а саме збору інформації та вивчення громадської думки), що потребує подальших ретельних досліджень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 30. Ст. 831.
2. Про Стратегію сталого розвитку — Україна 2020: Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015. *Офіційний вісник Президента України*. 2015. Ст. 154.
3. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року: постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 № 385. *Офіційний вісник України*. 2014. № 70. Ст. 1966.
4. Європейська Хартія місцевого самоврядування, ратифікована Законом України від 15.07.1997 452/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 38. Ст. 249.
5. Концепція міжрегіонального та прикордонного співробітництва держав-учасниць Співдружності, затверджена Рішенням Ради голів урядів СНД від 01.11.2004 № 997_826. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/997_826 (дата звернення 11.07.2017).
6. Про асоціації органів місцевого самоврядування: Закон України від 16.04.2009 № 1275-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 38. Ст. 534.
7. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 № 157-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 91.
8. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17.06.2014 № 1508-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 34. Ст. 1167.
9. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування і реалізації прогнозних та програмних документів соціально-економічного розвитку об'єднаних територіальних громад: Наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 30.03.2016 № 75. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FN020811.html (дата звернення 25.07.2017).

REFERENCES

1. Kontseptsiiia reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini, skhvalena rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01.04.2014 № 333-r. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*. 2014. No. 30. St. 831 [in Ukrainian].
2. Pro Stratehiu staloho rozvytku — Ukraina 2020: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 12.01.2015 № 5/2015. *Ofitsiynyi visnyk Prezydenta Ukrainy*. 2015. St. 154 [in Ukrainian].
3. Derzhavna stratehiia rehionalnoho rozvytku na period do 2020 roku, zatverdzhena postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 06.08.2014 № 385. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*. 2014. No. 70. St. 1966 [in Ukrainian].
4. Yevropeiska Khartiia mistsevoho samovriaduvannia, ratyfikovana Zakonom Ukrainy vid 15.07.1997 No. 452/97-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1997. No. 38. St.249 [in Ukrainian].

5. Kontseptsiiia mizhrehionalnoho ta prykordonnoho spivrobitnytstva derzhav-uchasnyts Spivdruzhnosti, zatverdzhena Rishenniam Rady holiv uriadiv SND vid 01.11.2004 No. 997_826. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/997_826 [in Ukrainian].
6. Pro asotsiatsii orhaniv mistsevoho samovriaduvannia: Zakon Ukrainy vid 16.04.2009 No. 1275-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2009. No. 38. St. 534 [in Ukrainian].
7. Pro dobrovilne ob'iednannia terytorialnykh hromad: Zakon Ukrainy vid 05.02.2015 No. 157-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2015. No. 13. St. 91 [in Ukrainian].
8. Pro spivrobitnytstvo terytorialnykh hromad: Zakon Ukrainy vid 17.06.2014 No. 1508-VII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2014. No. 34. St. 1167 [in Ukrainian].
9. Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii shcho do formuvannia i realizatsii prohnoznykh ta prohramnykh dokumentiv sotsialno-ekonomichnoho rozvytku ob'iednanykh terytorialnykh hromad: Nakaz Ministerstva rehionalnoho rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunalnoho hospodarstva Ukrainy vid 30.03.2016 No. 75. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FN020811.html [in Ukrainian].
Надійшла 10.09.2017

Ю.С. Рогозян

Институт экономико-правовых исследований
НАН Украины, г. Киев

ПОДГОТОВИТЕЛЬНЫЙ ЭТАП РАЗРАБОТКИ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ОБЪЕДИНЕННОЙ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ГРОМАДЫ

Успешное внедрение реформы децентрализации, несомненно, приближает Украину к высоким стандартам европейского развития, однако на местном уровне возникает немало вопросов по ее практической реализации. Положения статьи раскрывают важную проблему объединенных территориальных громад, которая заключается в отсутствии возможности самостоятельного формирования своих стратегических планов, а следовательно, и тактических задач. Определены и раскрыты основные шаги подготовительного этапа разработки стратегии развития объединенных территориальных громад.

Ключевые слова: стратегия (стратегический план), объединенные территориальные громады, реформа децентрализации, разработка, подготовительный этап.

Yu. S. Rohozian

Institute of Economic and Legal Research
of the NAS of Ukraine, Kyiv

PREPARATORY STAGE OF THE DEVELOPMENT STRATEGY OF UNITED TERRITORIAL COMMUNITY

Successful implementation of the decentralization reform will bring Ukraine closer to high standards of European development, yet, many questions arise at the local level on its practical implementation. The provisions of the article reveal the important problem of the united territorial communities, which consists in the absence of an opportunity to plan their strategic plans and, so, tactical tasks. The main steps of the preparatory stage of the development strategy of united territorial communities' development identified and disclosed.

Keywords: strategy (strategic plan), united territorial communities, decentralization reform, elaboration, preparatory stage.

УДК 332.02

О.В. ПЕРЕПЕЛЮКОВА, канд. екон. наук,
науковий співробітник відділу проблем міжрегіонального співробітництва
Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

СУЧАСНІ РИЗИКИ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ РЕГІОНІВ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО БІЗНЕСУ

Ключові слова: агропромисловий комплекс, міжнародний бізнес, ризики, регіон.

Розглянуто основні питання сучасного розвитку агропромислового комплексу (АПК) регіонів країни. Визначено стан та перспективи розвитку АПК регіонів у контексті розвитку міжнародного бізнесу. Виокремлено основні ризики, які перешкоджають ефективному функціонуванню агропромислового комплексу регіонів. Запропоновано заходи щодо мінімізації ризиків розвитку АПК регіонів країни в контексті розвитку міжнародного бізнесу.

Вступ. У сучасному глобалізованому світі питання розвитку агропромислового комплексу в регіонах у контексті розвитку міжнародного бізнесу та європейської інтеграції є актуальними. Різний економічний потенціал регіонів та рівень їхнього розвитку, економічні та фінансові проблеми, що поглибилися останнім часом у країні, нерозв'язаний збройний конфлікт на сході держави, наявність великої кількості біженців з окупованих територій та інші несприятливі обставини, з якими стикнулася економіка України на початку 2014 р., потребують особливого підходу до розв'язання проблеми забезпечення економічної безпеки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати дослідження загальних питань розвитку АПК і його галузей виробництва, проблеми та перспективи розвитку інтеграційних процесів, відродження кооперативного руху в Україні, створення нових інтегрованих формувань висвітлені у працях провідних вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів: Т.В. Ліпницького, Н. Мокану, А. Папцова, Б.Й. Пасхавера, В.С. Шебаніна, Л.В. Молдаван, О.В. Шубравської, Т.В. Шевченко, Н.І. Тіхонова, П. Никифорова. Проте не розглянутими залишаються питання визначення ризиків розвитку агропромислового комплексу в контексті розвитку міжнародного бізнесу.

Метою статті є визначення сучасних ризиків агропромислового комплексу регіонів у контексті розвитку міжнародного бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Розвиток агропромислового комплексу країни та її регіонів посідає одне із центральних місць у концепції розвитку ЄС. Від його заснування і до сьогодні формування та здійснення Спільної аграрної політики залишається найскладнішим завданням, пов'язаним з фінансуванням і непередбачуваними проблемами на міжнародних сільськогосподарських ринках.

Ускладнення структури та інфраструктури соціально-економічних відносин, необхідність постійної інноваційної модернізації суб'єктів господарювання, ріст конкуренції на локальних і світових ринках обумовлюють необхідність упровадження у практику господарської

діяльності прогресивних форм організації виробництва та управління, однією з яких є механізм агропромислової інтеграції. Агропромисловий комплекс займає важливе місце у структурі української економіки та гарантує продовольчу безпеку країни, визначає обсяги пропозиції та вартість основних видів продовольчих товарів для населення, формує валютні надходження до держави від експортних поставок, визначає стан та тенденції розвитку сільськогосподарських територій. Сільськогосподарське виробництво формує близько 10 % українського ВВП, а харчова промисловість — близько 8 %, разом із сільськогосподарським машинобудуванням, виробництвом добрив і хімікатів їхня спільна частка у ВВП України сягає 25 % [1]. Частка харчової промисловості у загальному обсязі промислової продукції складає майже 20 %. Переважна частина товарного наповнення у 2016 р. представлена продукцією олійно-жирової галузі — 14 %, молочними продуктами та морозивом — 13,6 %, продукцією м'ясопереробної галузі — 13,2 %, хлібопекарської — 5,5 % [2].

Як свідчать міжнародні порівняння, наведені у таблиці, Україна має чи не найкращий у світі потенціал земельних ресурсів, який створює передумови для забезпечення добробуту громадян України та конкурентоспроможності у світовому агропромисловому секторі. Отже, покращання умов торгівлі з ЄС можливо досягти через інтенсифікацію використання наявного в Україні потенціалу земельних ресурсів [3].

Україна значно відстає від розвинутих європейських країн за показниками продуктивності праці в агропромисловому комплексі. Першочерговою причиною такого відставання є низький рівень технологій сільськогосподарського виробництва. Скорочення такого розриву у продуктивності праці неможливо досягти без радикального реформування аграрного сектору, залучення масштабних інвестицій, трансферу технологій, реформи професійної освіти. А здійснення таких реформ можливо тільки завдяки активній ролі держави та фундаментальних реформ державної політики стосовно розвитку аграрного сектору.

З 01.09.2017 українська економіка функціонує в умовах зони вільної торгівлі (ЗВТ) з ЄС. Природним наслідком цього є загострення конкуренції на внутрішньому та зовнішніх ринках. Проте ЗВТ — потужний стимул для піднесен-

ня вітчизняного агропромислового комплексу на новий рівень, адже конкуренція є головною рушійною силою розвитку економіки. Зважаючи на значний потенціал агропромислового комплексу України, прогнозується на 2018 р. збільшення експорту агропродовольчої продукції до ЄС, який зросте на 492,8 млн дол. США порівняно із 2015 р. і складе приблизно 4,7 млрд дол. США. Найбільш значущими групами експортованих з України агропродовольчих товарів є: кукурудза, насіння олійних культур, матеріали рослинного походження, олія, цукор, м'яса, кондвироби, пшениця та суміш пшениці і жита, мед, залишки і відходи харчової промисловості. Маючи конкурентні переваги, саме ці продукти визначатимуть реальні обсяги українського експорту до ЄС [3].

Необхідно відзначити велику залежність харчової та переробної промисловості від стану сільського господарства. Неврожаї, скорочення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, зниження ефективності діяльності сільського господарства негативно відбивається на підприємствах харчової промисловості й зумовлює зменшення обсягів виробництва, що призводить до подорожчання продовольчих ресурсів на внутрішньому та зовнішньому ринках. Агропромисловий комплекс структурно представлений галузевими продовольчими підкомплексами (м'ясопродуктовим, молокопродуктовим, цукровобуряковим, зернопродуктовим тощо), кожний з яких об'єднує сільськогосподарських товаровиробників, переробні підприємства та торговельні організації в межах функцій ви-

Сільське населення та сільськогосподарські угіддя: міжнародні співставлення

Країна (зони країн)	Частка сільського населення, %	Частка орних угідь, %	Площа орних угідь на 100 осіб, га
Україна	32	56,1	70,2
Росія	27	7,4	85,7
Казахстан	42	8,4	144,8
Бразилія	14	7,2	31,8
США	18	18,6	56,0
Китай	56	11,6	8,2
Індія	70	53,2	13,9
Країни зони євро	27	24,4	18,9
Світ	50	10,7	20,7

щування сировини та її переробки, реалізації готової продукції.

Економічна інтеграція України та ЄС передбачає наближення завдань щодо розвитку українського сільськогосподарського виробництва до європейських стандартів. У цьому контексті важливо враховувати сучасні тренди реформування, що будуть актуалізувати нові вимоги до продукції, яка постачається на європейській ринку: а) скасування виплат фермерам задля підтримки їхніх доходів, натомість видається необхідною концентрація ресурсів для інтенсивного розвитку сільських територій та сумісних із природними умовами видів агровиробництва; б) поступове скорочення прямих виплат та інструментів регулювання ринку, у перспективі — повне скасування; в) бюджет, спрямований на прямі виплати, перенаправляти на фінансування заходів із розвитку сільських територій і популяризацію якісної агропродукції, стимулювання споживання здорових продуктів на території ЄС і за її межами.

Важливість та актуальність посилення конкурентоспроможності АПК України на європейському ринку пояснюється підвищенням цін на сільськогосподарську продукцію внаслідок загострення світової продовольчої кризи та збільшенням виробництва й використання біологічного палива, що обумовлює ріст потенційного попиту на вітчизняну продукцію; зростанням попиту в європейських країнах на органічну продукцію, причому ціни на таку продукцію вищі на 20—50 %, а для її вирощування у країнах ЄС використовується лише 3,5 % загальних сільськогосподарських площ; лише 20 % виробленої в Україні аграрної продукції споживається в межах держави, а решту можна експортувати; експорт сільськогосподарської продукції становить 21 % усього експорту України до країн ЄС, причому країни ЄС є найбільшим імпортером сільськогосподарської продукції у світі [3].

До основних чинників, що обґрунтовують необхідність розвитку сільськогосподарської кооперації й агропромислової інтеграції, потрібно віднести: нерозвиненість системи закупівель, зберігання, первинної та глибокої переробки, реалізації сільськогосподарської продукції; недосконалість економічних взаємин між виробниками та переробниками сировини, постачальниками засобів виробництва та каналами розподілу продукції, що призво-

дить до збільшення кількості посередницьких структур та їхньої частки у розподілі доходів; диспаритет цін (низькі закупівельні ціни на сільськогосподарську сировину, які не покривають витрати та не стимулюють підвищення обсягів виробництва продукції; високі ціни на паливно-мастильні матеріали, сільськогосподарську техніку, добрива тощо); низька якість сільськогосподарської сировини; роздробленість, незначні розміри фермерських та приватних господарств, низький рівень їхньої прибутковості; значна частка (більше 50 %) господарств населення у виробництві продукції сільського господарства.

Основними ризиками, які гальмують зміцнення позицій країни на міжнародному ринку агропромисловості, є:

- низький рівень розвитку вітчизняної фінансово-кредитної системи, що проявляється у високій вартості банківських кредитів та позик, нерозвиненості в Україні сфери страхування кредитних та виробничих ризиків;
- нерозвиненість інфраструктури АПК, що призводить до збільшення вартості виробництва, значних втрат продукції під час її транспортування та зберігання;
- недостатня гармонізація українських стандартів якості із міжнародними;
- низька капіталізація вітчизняних сільськогосподарських підприємств, яка обмежує їхні можливості щодо залучення додаткових коштів для розвитку бізнесу;
- переважно низький рівень спеціалізації господарств — більшість вітчизняних сільськогосподарських підприємств займаються рослинництвом і тваринництвом, виробляючи при цьому 10—20 найменшуваних продукцій;
- недостатність державного цільового фінансування науково-прикладних розробок в аграрному секторі, що зумовлює незадовільну якість насінневого та племінного матеріалу, обмежує продуктивність сільськогосподарського виробництва;
- недостатня активність державної політики щодо підтримки родючості ґрунтів, яка призводить до збільшення частки ґрунтів, непридатних для ведення сільського господарства;
- занепад вітчизняної машинобудівної галузі та обмеженість фінансових можливостей сільськогосподарських виробників;
- фактичне знищення кооперативних традицій.

Таким чином, мотивом об'єднання переробних та інших підприємств АПК є необхідність забезпечення стабільних доходів у результаті створення власної надійної сировинної бази, формування постійних ринків збуту виробленої продукції, розширення сфер діяльності тощо. Упровадження ефективної стратегії інтеграційного розвитку в АПК може вирішити не лише питання завантаження виробничих потужностей переробних підприємств за рахунок забезпечення якісною сировиною, створення економічно вигідних умов в аграрному секторі для вирощування сільгосппродукції, забезпечити гарантовану зайнятість сільськогосподарських виробників, але й створити умови для виходу вітчизняних виробників на світові ринки, що особливо актуально в умовах світової продовольчої кризи.

Упродовж усього періоду державної незалежності України розвиток аграрного сектору залишається одним із основних пріоритетів економічної політики держави. Цій проблематиці присвячено значну кількість наукових публікацій, а на урядовому рівні ухвалено ряд програм, спрямованих на відродження українського села та підвищення ефективності функціонування вітчизняного АПК.

Висновки. Поглиблення інтеграції та створення вертикально інтегрованих структур є взаємовигідним для суб'єктів господарювання із різних сфер агропромислового комплексу через сприяння зниженню рівня невизначеності у постачанні та збуті, формування стабільної сировинної зони, налагодження взаємовигідних економічних стосунків між виробниками сировини та переробними галузями, концентрації виробничих потужностей, відновлення зв'язків з наукою та спрощення дифузії технологічних нововведень, обмеження конкуренції та збільшення вхідних бар'єрів до галузі, виникнення ефекту масштабу тощо. Такі заходи дадуть змогу підвищити конкурентоспроможність вітчизняного агропромислового комплексу на міжнародній арені.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Мерзляк А.В., Кіктенко О.В. Державне регулювання інноваційного розвитку регіону: монографія. Запоріжжя, 2009. 160 с.
2. Молдаван Л.В., Шубравська О.В. Інвестиційні пріоритети у сфері розвитку агропромислового виробництва України та механізми їх реалізації. *Економіка України*. 2015. № 4. С. 78—87.

3. Спільна аграрна політика Європейського Союзу: можливості та виклики для України. Київ, 2011. 19 с.
4. Шубравська О.В. Сільськогосподарське виробництво України: нові можливості та виклики розвитку. *Економіка України*. 2015. № 5. С. 40—51.

REFERENCES

1. Merzlyak A.V., Kiktenko O.V. Derzhavne rehuliuivannia innovatsiinoho rozvytku rehionu: monohrafiia. Zaporizhzhia, 2009 [in Ukrainian].
2. Moldavan L.V., Shubravskaya O.V. Investytsiini priorytety u sferi rozvytku ahropromyslovoho vyrobnytstva Ukrainy ta mekhanizmy yikh realizatsii. *Ekonomika Ukrainy*. 2015. No. 4: 78-87 [in Ukrainian].
3. Spilna aharna polityka Yevropeiskoho Soiuzu: mozhlyvosti ta vyklyky dlia Ukrainy. Kyiv, 2011 [in Ukrainian].
4. Shubravskaya O.V. Silskohospodarske vyrobnytstvo Ukrainy: novi mozhlyvosti ta vyklyky rozvytku. *Ekonomika Ukrainy*. 2015. No. 5: 40-51 [in Ukrainian].

Надійшла 02.10.2017

Е.В. Перепелюкова

Институт экономико-правовых исследований
НАН Украины, г. Киев

СОВРЕМЕННЫЕ РИСКИ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА РЕГИОНОВ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО БИЗНЕСА

Рассмотрены основные вопросы современного развития агропромышленного комплекса регионов страны. Определено состояние и перспективы развития агропромышленного комплекса регионов в контексте развития международного бизнеса. Выделены основные риски, которые препятствуют эффективному функционированию агропромышленного комплекса регионов. Предложены мероприятия, по минимизации рисков развития агропромышленного комплекса регионов страны в контексте развития международного бизнеса.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, международный бизнес, риски, регион.

О.В. Перепелюкова

Institute of Economic and Legal Researches
of the NAS of Ukraine, Kyiv

MODERN RISKS OF THE AGRICULTURAL INDUSTRY OF THE REGION IN THE CONTEXT OF DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL BUSINESS

The article considers the main issues of modern development of the agro-industrial complex of the country's regions. The state and prospects of the development of the agro-industrial complex of regions in the context of the development of international business are determined. The main risks that hinder the effective functioning of the agro-industrial complex of the regions are identified. Measures are proposed to minimize the risks of development of the agro-industrial sector of the country's regions in the context of the development of international business.

Keywords: agro-industrial complex, international business, risks, region.

УДК 332.8:338.49

А.О. ВОЛКОВА, молодший науковий співробітник
Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

ПРИНЦИП СПРАВЕДЛИВОСТІ ТА ЙОГО ВІДОБРАЖЕННЯ У ТАРИФНІЙ ПОЛІТИЦІ ДЕРЖАВИ У СФЕРІ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНИХ ПОСЛУГ

Ключові слова: принцип справедливості, тарифна політика, ціна, тариф, економічно обґрунтований тариф, витрати, житлово-комунальні послуги, комунальні послуги.

Розглянуто сучасний стан тарифної політики держави у сфері житлово-комунальних послуг (ЖКП) та відзначено важливу роль у її формуванні принципу справедливості. Окреслено проблеми реалізації принципу справедливості у тарифній політиці держави у сфері ЖКП. Обґрунтовано, що ЖКП спрямовані на задоволення базових потреб населення та є першочерговими для забезпечення життєдіяльності. Доведено, що дослідження справедливості як визначального державобудівничого принципу, його ролі у формуванні тарифної політики держави у сфері ЖКП має комплексний характер.

Вступ. Іноді справедливість уявляється чимось ефемерним та декларативним, що використовують передусім для підсилення враження, збудження уяви та додання значущості певній події. Справедливістю часто спекують політики, що часом викривляє її справжню цінність та істинну суть [1, с. 5]. Тому розглядаючи справедливість як складову частину державної політики, потрібно пам'ятати, що сама ідея справедливості повинна бути основоположною у законодавстві сучасного демократичного суспільства, у якому право розглядається як нормативно закріплена справедливість. Водночас, права та свободи громадян, які гарантуються справедливістю, не повинні бути предметом політичного торгу або ж калькуляції соціальних інтересів [2, с. 38]. Таким чином, незважаючи на будь-які можливі політичні зміни (зміну політичного курсу, правлячої еліти, ідеологічної перебудову, реструктуризації системи управління державою тощо) [3, с. 243], відображення та дотримання принципу справедливості під час формування державної політики є одним із найважливіших завдань. Сьогодні абсолютно неможливо уявити собі сучасне життя без таких найцінніших та соціально значущих ресурсів як вода, тепло, електроенергія, а також природний газ. Від доступності цих ресурсів залежить рівень комфорту, якості та безпеки життя громадян, що безпосередньо впливає на рівень соціальної напруженості в суспільстві та на ставлення громадян до влади. А кожна особа, відповідно до ч. 1 ст. 25 Загальної декларації прав людини має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї [4], яке знайшло відображення й у положеннях ст. 48 Конституції України [5].

Конституційне закріплення права на достатній життєвий рівень ще не означає, що Україна зобов'язується забезпечити кожному лю-

дину в країні достатнім харчуванням, одягом і житлом. Зрозуміло, що держава не може і не повинна роздавати всім громадянам матеріальні блага, але вона зобов'язана як учасник Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та держава, яка проголосила себе соціальною, створювати належні соціальні умови для кожної особи, щоб та змогла знайти роботу, придбати у власність житло, забезпечивши достатню матеріальну базу життєдіяльності для себе і своєї сім'ї [6, с. 245]. Тому держава не пасивний спостерігач у процесі реалізації соціальних прав громадян, вона є активним учасником.

Враховуючи викладене, треба зазначити, що на сьогодні одним із найістотніших факторів, що визначає інерційність розвитку системи забезпечення життєдіяльності населення України, залишається незбалансована та непрозора тарифна політика держави у сфері житлово-комунальних послуг (ЖКП) та, найголовніше, український низький рівень впровадження принципу справедливості під час її формування, попри наявність в економічній системі держави передумов для його утвердження.

Важливо зазначити, що саме проголошення на конституційному рівні України як соціальної та правової держави є передумовою для відображення принципу справедливості в тарифній політиці держави у сфері ЖКП, зокрема шляхом урахування платоспроможності населення під час її формування. Дане твердження зумовлене тим, що через зростання вартості ЖКП, яке розпочалося у 2015 р. з майже триразового підвищення ціни на газ, що призвело до підвищення тарифу на електроенергію та синхронного зростання ціни на тепло та воду — як на гарячу (у структурі вартості якої ціна на газ займає близько 60 %), так і на холодну, витрати на оплату ЖКП стали суттєвою складовою бюджету кожної родини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі формування та регулювання тарифної політики у сфері ЖКП висвітлювали у своїх дослідженнях О. Амосов, С. Барулін, І. Батіна, О. Вавричук, Є. Градобоева, Н. Гура, К. Каменева, О. Коцюрба, Н. Матвеева, Т. Новікова, Г. Онищук, В. Полуянов, В. Хобта та ін. Нині ці науковці погоджуються з неефективністю сучасного механізму тарифоутворення у сфері ЖКП та наголошують на необхідності його урегулювання відповідно до сучасних

умов суспільного та державного розвитку. Але на необхідність урахування принципу справедливості під час формування тарифної політики держави у сфері ЖКП науковці вказують доволі фрагментарно, що й зумовлює актуальність даного дослідження.

Метою статті є дослідження сучасного стану впровадження принципу справедливості під час формування тарифної політики у сфері ЖКП.

Результати дослідження. За результатами опитування населення України, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» у травні 2017 р., 45 % громадян вважають, що після низького рівня зарплат і пенсій підвищення цін на комунальні послуги є однією із трьох основних проблем населення. А воєнні події на Сході України 53 % населення вважають найважливішою проблемою. Цікаво, що в аналогічному опитуванні у липні 2016 р. найбільшою проблемою для 70 % українців було зростання тарифів [7]. Наразі доводиться констатувати, що реформи, спрямовані на створення ринку енергоресурсів в Україні та диверсифікацію джерел їхнього постачання, відбуваються зі значним підвищенням для населення вартості ЖКП та без впровадження ефективних компенсаторних механізмів соціального та економічного захисту громадян.

Як повідомив під час презентації звіту Програми розвитку ООН щодо людського розвитку представник ООН в Україні Ніл Уокер, за межею бідності в Україні живуть 60 % населення. Окрім того, в Україні є 2,8 млн людей з інвалідністю та 1,6 млн внутрішньо перемішених осіб унаслідок збройного конфлікту [8]. Через низьку платоспроможність громадян оплата ЖКП для переважної більшості стала непосильним тягарем, що у свою чергу призвело до зростання боргових зобов'язань населення перед надавачами таких послуг та збільшення соціальної напруги у суспільстві.

Так, зuboжіння, що триває, підтверджує й офіційна державна статистика, зокрема на кінець вересня 2017 р. заборгованість населення зі сплати послуг становила, млрд грн: за газопостачання — 10,9, за централізоване опалення та гаряче водопостачання — 7,1, за утримання будинків і споруд та прибудинкових територій — 3,0, за централізоване водопостачання та водовідведення — 2,1, за вивезення побутових відходів — 0,4, за електроенергію — 3,3 [9].

На виконання постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку погашення реструктуризованої заборгованості та внесення поточних платежів за житлово-комунальні послуги» від 27.06.2003 № 976 [10] у січні—вересні 2017 р. з населенням було укладено 64,4 тис. договорів щодо погашення реструктуризованої заборгованості на загальну суму 295,2 млн грн. Тоді як сума внесених платежів, з урахуванням довгострокових договорів, становила лише 120,7 млн грн [9].

Відповідно у вересні 2017 р. населенням країни було сплачено за ЖКП 3,8 млрд грн (106,9 % нарахованих за цей період сум), за електроенергію — 2,5 млрд грн, що дорівнює 93,1 % нарахованих за цей період сум [9]. При цьому середні нарахування за ЖКП, з урахуванням електроенергії (з розрахунку 150 кВт·год), становили у вересні 2017 р. 539,4 грн на одного власника особового рахунку. Так, для порівняння: у 2016 р. українці сплатили за ЖКП 60,053 млрд грн, або 82,8 % нарахованих за цей період сум, що на 23,6 % більше, ніж у 2015 р. (рівень оплати становив 95,4 %).

Варто зазначити, що із кожним підвищенням цін і тарифів на ЖКП говорити про відображення принципу справедливості під час формування тарифної політики держави у сфері ЖКП абсолютно безпідставно, оскільки він не береться до уваги взагалі. Тому ці проблеми ще більше загострюються та призводять до незадоволення суспільства політикою держави із зазначених вище питань.

Згідно з ч. 1 ст. 4 Закону України «Про житлово-комунальні послуги» від 24.06.2004 № 1875-IV (далі Закон) законодавство України у сфері ЖКП базується на Конституції України і складається з нормативно-правових актів у галузі цивільного, житлового законодавства, цього Закону та інших нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері ЖКП [11].

Відповідно до п.п. 5—7 ч. 1 ст. 2 Закону державна політика у сфері ЖКП базується, зокрема, на таких принципах:

— забезпечення рівних можливостей доступу до отримання мінімальних норм ЖКП для споживачів незалежно від соціального, майнового стану, віку, місцеперебування та форми власності юридичних осіб тощо;

— дотримання встановлених стандартів, нормативів, норм, порядків і правил щодо кількості та якості ЖКП;

— забезпечення соціального захисту мало-забезпечених громадян [11].

Виділяють основні принципи, на яких базується державна тарифна політика у сфері ЖКП. Відповідно до п. 3 та п. 4 ч. 1 ст. 2 Закону ними є:

- принцип забезпечення функціонування підприємств, установ та організацій, що виробляють, виконують та / або надають ЖКП, на умовах самофінансування та досягнення рівня економічно обґрунтованих витрат на їхнє виробництво;

- принцип регулювання цін / тарифів на ЖКП з урахуванням досягнутого рівня соціально-економічного розвитку, природних особливостей регіону та технічних можливостей [11].

У зв'язку з тим, що принцип — це першооснова, підстава, аксіома, постулат, передумова знання, керівна ідея, центральне поняття, ланка, яка пов'язує поняття, відправний пункт пояснення, основоположне теоретичне знання, вираження необхідності або закону явищ, одна з логічних функцій закону [12, с. 12], то принципи державного регулювання тарифів у сфері ЖКП відповідно можна визначити як керівні положення, ідеї, які покладені в основу діяльності, що визначають зміст і цілі державного регулювання у цій сфері.

З урахуванням викладених принципів державного регулювання тарифів у сфері ЖКП, спершу потрібно звернути увагу на Закон України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» від 21.12.2016 № 1801-VIII, яким закріплено, що з 01.05.2017 прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць дорівнює 1624 грн, а розмір мінімальної заробітної плати з 01.01.2017 складає 3200 грн [13].

Тобто, згідно із зазначеним вище, вартісна величина у розмірі 1624 грн є абсолютно достатньою як для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я, набору продуктів харчування, мінімального набору непродовольчих товарів, так і для забезпечення мінімальним набором послуг (наприклад комунальних послуг), які у комплексі є необхідними для задоволення основних соціальних і культурних потреб громадянина.

У контексті цього заслуговує на увагу той факт, що за офіційною інформацією Міністерства соціальної політики України [14], фактичний розмір прожиткового мінімуму в цінах вересня 2017 р. у розрахунку на місяць на одну

особу абсолютно не відповідає тому прожитковому рівню, розмір якого затверджено законодавчо, оскільки фактичний прожитковий мінімум дорівнював 2980 грн, а з урахуванням суми обов'язкових платежів 3419 грн. До речі, навіть більше за мінімальну заробітну плату.

Таким чином, можна дійти висновку, що на законодавчому рівні закріплено прожитковий мінімум, який є удвічі меншим, ніж громадянам дійсно потрібно коштів для того, щоб жити або точніше вижити в умовах істотної інфляції та підвищення вартості тарифів на ЖКП. Адже сьогодні, за експертними оцінками, розмір плати за ЖКП для населення збільшився на 60 %, тоді як рівень безробіття постійно зростає. Так, за даними Державної служби статистики України, рівень безробіття серед економічно активного населення віком 15–70 років збільшився з 9,9 % у I кварталі 2016 р. до 10,1 % у I кварталі 2017 р. [9].

Також дуже важливим є той факт, що, за офіційними даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, основні економічні показники щодо економічного розвитку у розрізі регіонів України за підсумками січня—вересня 2017 р. продовжують знижуватись відносно до січня—вересня 2016 р., зокрема у сфері сільськогосподарського виробництва та капітальних інвестицій [15].

Отже варто зазначити, що попри загальне падіння економіки та абсолютну невідповідність закріпленого на законодавчому рівні прожиткового мінімуму на одну особу фактичному прожитковому мінімуму, підвищені майже удвічі тарифи на комунальні послуги протягом 2015—2017 рр., без будь-якого урахування принципу справедливості та стану платоспроможності населення, є свідченням ігнорування соціальною та правовою державою загальних принципів права, до яких, зокрема, належить і принцип справедливості.

Наразі маємо ситуацію, коли розмір оплати за ЖКП є неспіврозмірним з доходами громадян та унеможлиблює реалізацію гарантованого Конституцією України права громадян на достатній життєвий рівень.

Потребує уваги той факт, що, попри доволі значне навантаження на платників ЖКП, сучасна практика встановлення тарифів на ЖКП не забезпечує і покриття тарифами витрат підприємств житлово-комунального господарства (ЖКГ), що призводить до їхньої збитковості.

Питання дослідження справедливості як визначального державобудівничого принципу, його ролі у формуванні тарифної політики держави у сфері ЖКП має комплексний характер, який полягає у необхідності дотримання балансу інтересів і споживачів ЖКП, і суб'єктів господарювання, а також держави. Сучасний стан ЖКГ, яке є невід'ємною складовою економіки України, не задовольняє потреб ані громадян, які отримують неякісні послуги, витрачаючи при цьому суттєву складову свого доходу, ані державу, яка через збитковість ЖКП вимушена виплачувати величезні субвенції. Про реформування ЖКГ говорять часто й не один рік. Справа полягає навіть не в тому, що проблем у галузі багато, а в тому, що з плином часу вони мало й повільно вирішуються, у зв'язку з цим або перероджуються в інші проблеми, або не вирішуються взагалі.

Можна погодитись із твердженням В. Дубровського та Т. Монтян, які зазначають, що необхідність реформування сфери ЖКГ часто намагаються підмінити суто технічною модернізацією або, ще гірше, звести до підвищення тарифів для того, щоб вони покривали собівартість послуг, з одного боку, та забезпечували можливість капіталовкладень у реконструкцію та оновлення мереж і обладнання — з іншого [16, с. 1].

У зв'язку з тим, що стан ЖКГ безпосередньо впливає на процес формування тарифної політики держави у цій сфері, на сьогодні маємо говорити про комплексне реформування житлово-комунальної сфери. Враховуючи дуалістичність галузі ЖКГ та її підвищену соціальну спрямованість, першочерговою проблемою, яка постає особливо гостро у цій сфері, є саме проблема тарифоутворення. Сьогодні абсолютно зрозумілим є те, що тарифна політика держави у сфері ЖКП повинна базуватися на досягненнях двох наук, економічної та юридичної. Так, економічна наука покликана дати відповідь на питання, яким повинно бути економічне обґрунтування розміру тарифів на ЖКП, а юридична — повинна забезпечити правові форми регулювання цих тарифів, відповідні процеси їхнього встановлення, виробити механізми забезпечення законності та справедливості у цій сфері.

Важливо зазначити, що виробництво товарів (робіт, послуг) за усіх суспільно-економічних формацій характеризується такими еко-

номічними категоріями, як витрати виробництва і вартість цих товарів (це уречевлена в товарі праця людини), у свою чергу, грошовим вираженням вартості є ціна товару, а витрат на виробництва — собівартість [17, с. 69]. Ціни взагалі є центральною складовою ринкового механізму, тією його частиною, яка повинна забезпечити рівновагу між попитом та пропозицією [18, с. 82]. Так, під ціною, відповідно до п. 15 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про ціни і ціноутворення» від 21.06.2012 № 5007-VI, який визначає загальні принципи формування та застосування цін, у тому числі і у випадках, коли встановлена ціна (тариф) нижче економічно обґрунтованого рівня, розуміється виражений у грошовій формі еквівалент одиниці товару [19]. У галузі ЖКГ при наданні ЖКП найчастіше використовують таку цінову категорію як тариф. Під тарифом, як правило, розуміють вартість одиниці товару чи послуг. При цьому особливість послуг полягає у тому, що вона може не мати конкретної матеріально-речової форми. Також під час надання послуг момент виробництва найчастіше співпадає з моментом споживання, що виключає необхідність у посереднику, обумовлюючи особливість оцінки послуг [20, с. 53—62].

ЖКП належать до благ, що задовольняють фізіологічні (життєвонеобхідні) потреби, це виключає можливість їхнього ранжування. Так, наприклад, комунальні послуги із газопостачання, централізованого опалення, централізованого постачання холодної води, централізованого постачання гарячої води, водовідведення споживач не зможе ранжувати з позиції того, яким із них віддати перевагу. Тобто, споживачі не можуть змінити, відмовитися або значно скоротити споживання комунальних послуг у разі підвищення тарифів.

До речі, потребує уваги той факт, що з набуттям незалежності державну політику у сфері ЖКП було спрямовано на повну оплату послуг безпосередньо їхніми споживачами, а дотації підприємствам ЖКГ з бюджету змінено на програму житлових субсидій для населення. Проте через відсутність взаємоузгоджених дій держави та органів місцевого самоврядування щодо встановлення тарифів на ЖКП, з урахуванням як реальної платоспроможності населення, так і якості цих послуг, призвели до втрати керованості цими процесами [21, с. 244—245]. Ця втрата, у свою чергу, стала однією з

причин глибокої системної кризи, у якій перебуває житлово-комунальна сфера України.

У зв'язку з цим ухвалено Закон України «Про Загальнодержавну програму реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2009—2014 роки» від 24.06.2004 № 1869-IV. Одним із принципів якого є перехід до економічно обґрунтованих цін і тарифів за користування житлом та на комунальні послуги, запровадження надання адресних субсидій окремим категоріям громадян для компенсації витрат, пов'язаних із оплатою житла та комунальних послуг [22].

Загальновідомо, що під час переходу до ринкових відносин основні функції планового регулювання господарської діяльності на мікрорівні, а також поточне регулювання галузевої структури народного господарства необхідно замінити ціновим регулюванням [23, с. 116]. Так, за ступенем участі держави у ціно / тарифоутворенні тарифи на комунальні послуги відносяться до регульованих тарифів. А згідно з положеннями ч.ч. 2, 4 ст. 12 та ст. 15 Закону України «Про ціни і ціноутворення» державні регульовані ціни / тарифи на товари / послуги мають бути економічно обґрунтованими (забезпечувати їхню відповідність витратам на виробництво / надання товарів / послуг) та містити інвестиційну складову [19].

Під економічно обґрунтованими тарифами розуміють мінімально можливі тарифи, які є фінансовою основою поточного виробництва ЖКП, що відповідають затвердженим параметрам якості з урахуванням витрат на відтворення основних фондів (розвиток підприємства) [24, с. 25].

Поділяємо точку зору К.А. Каменевої та С.В. Баруліна, які вважають, що на сучасному етапі у процесі формування тарифів треба враховувати соціальний аспект реформування ЖКГ, у зв'язку з чим економічно обґрунтовані тарифи мають відображати об'єктивний рівень рівноважної ціни попиту та пропозиції. При цьому попит визначається обсягами та якістю послуг, підтверджених можливостями місцевого бюджету та доходами сім'ї. Пропозиції характеризують величину тарифу, що забезпечує відшкодування витрат підприємства ЖКГ на розширене відтворення за потрібного обсягу та якості робіт [25, с. 102]. На соціальному ефекті тарифної політики також робить акцент і О.Ю. Амосов, який зазначає,

що підвищення платежів за комунальні послуги повинно супроводжуватися підвищенням якості послуг [26, с. 209—210]. Так, відповідно до абз. 18 ст. 1 Закону якості ЖКП — сукупність нормованих характеристик ЖКП, що визначає її здатність задовольняти встановлені або передбачувані потреби споживача відповідно до законодавства. Суспільна значимість якості ЖКП полягає саме у здатності задовольняти як виявлені, так і передбачувані потреби споживача. Здатність задовольняти потреби можна трактувати за рівнем корисності. А корисність — це економічна категорія, що, з одного боку, поєднує якісні і кількісні характеристики будь-якого елементу економічної системи, а з іншого — відбиває вплив цих характеристик на результативність функціонування і розвитку елементів та системи в цілому [27, с. 87]. Потребує уваги той факт, що згідно зі специфікою ЖКГ у разі недоотримання підприємствами сфери частини фінансових ресурсів вони все ж таки зобов'язані забезпечувати споживачів якісними послугами. Водночас, якщо має місце підвищення платежів для населення за комунальні послуги, то воно повинно відбуватись із одночасним підвищенням якості відповідних послуг.

Оскільки проблеми незбалансованості інтересів виробників і споживачів у процесі формування тарифної політики у сфері ЖКП накопичувалися десятиліттями, варто сформулювати найпроблемніші аспекти у цій сфері:

— недотримання та неврахування принципу справедливості під час формування тарифної політики держави у сфері ЖКП;

— невідповідність тарифів якості наданих ЖКП, відсутність диференціації тарифів залежно від якості і комфортності наданих послуг;

— включення до складу тарифів необґрунтованих витрат, що безпосередньо не пов'язані із наданням ЖКП, тобто неефективність витратно-нормативного методу формування тарифів;

— непрозорість системи формування тарифів, що створює умови для зловживань, політизованість процесів формування і регулювання тарифів;

— відсутність бюджетних коштів для відшкодування різниці у тарифах підприємствам ЖКГ;

— зростання дебіторської заборгованості житлово-комунальних підприємств, зумовленої невнесенням споживачами платежів за отримані послуги [28, с. 134].

Таким чином, усі зазначені вище аспекти свідчать про неврегульованість наявного механізму тарифоутворення у ЖКГ, що зумовлює необхідність його подальшого удосконалення.

Висновки. Одним із істотних факторів, що визначає інерційність розвитку системи забезпечення життєдіяльності населення України, залишається незбалансована та непрозора тарифна політика держави у сфері ЖКП та, найголовніше, украй низький рівень упровадження принципу справедливості під час її формування, незважаючи на наявність в економічній системі держави передумов для його утвердження. Сьогоднішнє суспільне розуміння тарифу на комунальні послуги — це «уявний» компроміс між фінансовими можливостями споживачів і необхідністю підтримання виробництва у робочому стані з урахуванням його подальшого технічного розвитку. У результаті проведеного дослідження було:

- обґрунтовано, що ЖКП спрямовані на задоволення базових потреб населення та є першочерговими для забезпечення життєдіяльності;

- акцентовано, що проголошення України на конституційному рівні соціальною та правовою державою об'єктивно зумовлює необхідність відображення принципу справедливості під час формування тарифної політики держави у сфері ЖКП шляхом урахування платоспроможності населення, оскільки на даний час оплата ЖКП становить суттєву складову доходу української родини;

- виявлено, що з кожним підвищенням цін і тарифів на ЖКП говорити про відображення принципу справедливості під час формування тарифної політики держави у сфері ЖКП абсолютно безпідставно, оскільки цей принцип не береться до уваги взагалі;

- доведено, що дослідження справедливості як визначального державобудівничого принципу, його ролі у формуванні тарифної політики держави у сфері ЖКП має комплексний характер, що полягає у необхідності дотримання балансу інтересів усіх суб'єктів житлово-комунальної сфери.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Головченко О. Справедливість як фундаментальний принцип права у практичній площині. *Віче*. 2012. № 20. С. 5—7.
2. Ролз Д. Теорія справедливості. Пер. з англ. О. Мокровольського. — Київ, 2001. 822 с.

3. Агарков О.А. Принцип соціальної справедливості як основа методології соціально-політичного маркетингу. *Український науковий журнал. Освіта регіону. Політологія. Психологія комунікації*. 2011. № 4. С. 243—248.
4. Загальна декларація прав людини: Декларація ООН від 10.12.1948. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.
5. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 14.
6. Кириченко Ю.В. Пояснювальна записка щодо обґрунтування необхідності зміни статті 48 Конституції України. *Офіційний сайт Конституційної Асамблеї*. URL: <http://cau.in.ua/ua/news/id/kirichenko-juv-schodo-obruntuvannja-neobhidnosti-zmini-statti-48-konstituciji-ukrajini-776/> (дата звернення 07.09.2017).
7. Війна, інфляція чи зарплати: українці розповіли про найважливіші проблеми. URL: https://24tv.ua/viyna_inflyatsiya_chi_zarplati_ukrayintsi_rozpovili_pro_nayvazhlivishi_problemi_n829472 (дата звернення 07.09.2017).
8. Україна в цифрах: 27—31 березня 2017. URL: <http://uaprom.info/article/6218-ukrayina-cifrah-27-31-bereznya.html> (дата звернення 07.09.2017).
9. Календар оприлюднення експрес-випусків Держстату у 2017 році. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 09.09.2017).
10. Про затвердження Порядку погашення реструктуризованої заборгованості та внесення поточних платежів за житлово-комунальні послуги: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.06.2003 № 976. *Офіційний вісник України*. 2003. № 27. Ст. 1318.
11. Про житлово-комунальні послуги: Закон України від 24.06.2004 № 1875-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 47. Ст. 514.
12. Демин В.Н. Принцип как форма научного познания. Москва, 1976. 354 с.
13. Про Державний бюджет України на 2017 рік: Закон України від 21.12.2016 № 1801-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 3. Ст. 31.
14. Інформація щодо фактичного розміру прожиткового мінімуму за вересень 2017 р. *Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України*. URL: <http://www.msp.gov.ua/news/14168.html> (дата звернення 10.10.2017).
15. Економічний розвиток у розрізі регіонів України (у січні—вересні 2017 року). Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=b6ef1c89-dcdf-40f2-a39e-c985d31f04ae> (дата звернення 15.10.2017).
16. Житлово-комунальна сфера: у пошуках господаря: Звіт, підготовлений CASE Україна в рамках проекту «Популярна економіка: моніторинг реформ» URL: <http://www.case-ukraine.com.ua/zhitlovo-komunalna-sfera-u-poshukah-gospodarya/> (дата звернення 15.10.2017).
17. Гура Н.О. Система формування тарифів на житлово-комунальні послуги. *Фінанси України*. 2007. № 4. С. 69—76.
18. Иваненко В.В. Ценообразование: учебное пособие. Харьков, 2003. 153 с.
19. Про ціни і ціноутворення: Закон України від 21.06.2012 № 5007-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 19—20. Ст. 190.
20. Андреева В.М., Кайлюк Є.М., Шаповаленко Д.О. Маркетинг і поведінка споживача на ринку комунальних послуг: навч. посіб. для студентів спеціальності «Менеджмент організацій». Харків, 2007. 150 с.
21. Коцюрба О.Ю. Особливості тарифної політики у житлово-комунальній сфері. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету*. 2012. Вип. 22 (1). С. 244—248.
22. Про Загальнодержавну програму реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2009—2014 роки: Закон України від 24.06.2004 № 1869-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 46. Ст. 512.
23. Матвеева Н.М. Щодо формування економічно обґрунтованих тарифів на житлово-комунальні послуги. *Коммунальное хозяйство городов*. 2006. № 68. С. 115—122.
24. Чернышов Л.Н. Ценовая и тарифная политика в жилищно-коммунальном хозяйстве. Москва, 1998. 248 с.
25. Каменева Е.А., Барулин С.В. Финансы жилищно-коммунального хозяйства. Москва, 2003. 192 с.
26. Амосов О.Ю. Сучасні проблеми тарифної політики в житлово-комунальній сфері. *Коммунальное хозяйство городов*. 2010. № 89. С. 208—212. URL: http://vuzlib.com.ua/articles/book/30317-Suchasni_problemi_tarifnoi_p/1.html (дата звернення 15.10.2017).
27. Горошкова Л.А., Волков В.П. Якість житлово-комунальних послуг як складова системи соціальної відповідальності підприємств галузі. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2014. № 3 (44). С. 86—90.
28. Вавричук О. Оптимізація тарифної політики та її вплив на дохідність підприємств житлово-комунального господарства. *Світ фінансів*. 2012. № 3. С. 133—144.

REFERENCES

1. Holovchenko O. Spravedlyvist yak fundamentalnyi pryntsyup prava u praktychnii ploshchyni. *Viche*. 2012. No. 20: 5-7 [in Ukrainian].
2. Rolz D. Teoriia spravedlyvosti. Per. z anhl. O. Mokravolskoho. Kyiv, 2001 [in Ukrainian].
3. Aharkov O.A. Pryntsyup sotsialnoi spravedlyvosti yak osnova metodolohii sotsialno-politychnoho marketynhu. *Ukrainskyi naukovyi zhurnal. Osvita rehionu. Politolohia. Psykholohiia komunikatsii*. 2011. No. 4: 243-48 [in Ukrainian].
4. Zahalna deklaratsiia prav liudyny: Deklaratsiia OON vid 10.12.1948. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*. 2008. No. 93. St. 3103 [in Ukrainian].
5. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. No. 30. St. 14 [in Ukrainian].
6. Kyrychenko Iu.V. Poiasniuvalna zapyska shchodo obruntuvannia neobkhidnosti zminy statti 48 Konstytutsii Ukrainy. Ofitsiynyi sait Konstytutsiinoi Asamblei. URL: <http://cau.in.ua/ua/news/id/kirichenko-juv-schodo-obruntuvannja-neobhidnosti-zmini-statti-48-konstituciji-ukrajini-776/> [in Ukrainian].
7. Viina, inflatsiia chy zarplaty: ukraintsi rozpovili pro naivazhlyvishi problemy. URL: https://24tv.ua/viyna_inflyatsiya_chi_zarplati_ukrayintsi_rozpovili_pro_nayvazhlivishi_problemi_n829472 [in Ukrainian].
8. Ukraina v tsyfrakh: 27—31 bereznia 2017. URL: <http://uaprom.info/article/6218-ukrayina-cifrah-27-31-bereznya.html> [in Ukrainian].
9. Kalendar opryliudnennia ekspres-vypuskiv Derzhstatu u 2017 rotsi. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].

10. Pro zatverdzhennia Poriadku pohashennia restrukturyzovanoi zaborhovanosti ta vnesennia potochnykh platezhiv za zhytlovo-komunalni posluhy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27.06.2003 No. 976. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 2003. No. 27. St. 1318 [in Ukrainian].
11. Pro zhytlovo-komunalni posluhy: Zakon Ukrainy vid 24.06.2004 No. 1875-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2004. No. 47. St. 514 [in Ukrainian].
12. Demin V.N. Printsip kak forma nauchnogo poznaniya. Moskva, 1976 [in Russian].
13. Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2017 rik: Zakon Ukrainy vid 21.12.2016 No. 1801-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2017. No. 3. St. 31 [in Ukrainian].
14. Informatsiia shchodo faktychnoho rozmiru prozhytkovoho minimumu za veresen 2017 r. Ofitsiinyi sait Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy. URL: <http://www.msp.gov.ua/news/14168.html> [in Ukrainian].
15. Ekonomichnyi rozvytok u rozrizi rehioniv Ukrainy (u sichni—veresni 2017 roku). Ministerstvo ekonomichnogo rozvytku i torhivli Ukrainy. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=b6ef1c89-dcdf-40f2-a39e-c985d31f04ae> [in Ukrainian].
16. Zhytlovo-komunalna sfera: u poshukakh hospodaria: Zvit, pidgotovlenyi CASE Ukraina v ramkakh proektu «Populiarna ekonomika: monitorynh reform» URL: <http://www.case-ukraine.com.ua/zhitlovo-komunalna-sfera-u-poshukax-gospodarya/> [in Ukrainian].
17. Hura N.O. Systema formuvannia taryfiv na zhytlovo-komunalni posluhy. *Finansy Ukrainy*. 2007. No. 4: 69-76 [in Ukrainian].
18. Ivanenko V.V. Tsenoobrazovanie: uchebnoe posobie. Har'kov, 2003 [in Russian].
19. Pro tsiny i tsinoutvorennia: Zakon Ukrainy vid 21.06.2012 No. 5007-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2013. No. 19-20. St. 190 [in Ukrainian].
20. Andreieva V.M., Kailiuk Ie.M., Shapovalenko D.O. Marketynh i povedinka spozhyvacha na rynku komunalnykh posluh: navch. posib. dlia studentiv spetsialnosti «Menedzhment orhanizatsii». Kharkiv, 2007 [in Ukrainian].
21. Kotsiurba O.Iu. Osoblyvosti taryfnoi polityky u zhytlovo-komunalnii sferi. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnogo tekhnichnogo universytetu*. 2012. Vyp. 22 (1): 244-248 [in Ukrainian].
22. Pro Zahalnodержавnu prohramu reformuvannia i rozvytku zhytlovo-komunalnogo hospodarstva na 2009-2014 roky: Zakon Ukrainy vid 24.06.2004 No. 1869-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2004. No. 46. St. 512 [in Ukrainian].
23. Matvieieva N.M. Shchodo formuvannia ekonomichno obgruntovanykh taryfiv na zhytlovo-komunalni posluhy. *Kommunalnoe khoziaistvo horodov*. 2006. No. 68: 115-122 [in Ukrainian].
24. Chernyishov L.N. Tsenovaya i tarifnaya politika v zhilishno-kommunalnom hozyaystve. Moskva, 1998 [in Russian].
25. Kameneva E.A., Barulin S.V. Finansyi zhilishno-kommunalnogo hozyaystva. Moskva, 2003. [in Russian].
26. Amosov O.Iu. Suchasni problemy taryfnoi polityky v zhytlovo-komunalnii sferi. *Kommunalnoe khoziaistvo horodov*. 2010. No. 89: 208-212. URL: http://vuzlib.com.ua/articles/book/30317-Suchasni_problemi_taryfnoi_p/1.html [in Ukrainian].

27. Horoshkova L.A., Volkov V.P. Yakist zhytlovo-komunalnykh posluh yak skladova systemy sotsialnoi vidpovidalnosti pidpriemstv haluzi. *Naukovi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. 2014. No. 3 (44): 86-90 [in Ukrainian].
28. Vavrychuk O. Optymizatsiia taryfnoi polityky ta yii vplyv na dokhidnist pidpriemstv zhytlovo-komunalnogo hospodarstva. *Svit finansiv*. 2012. No. 3: 133-144 [in Ukrainian].

Надійшла 01.11.2017

А.А. Волкова

Институт экономико-правовых исследований
НАН Украины, г. Киев

ПРИНЦИП СПРАВЕДЛИВОСТИ И ЕГО ОТРАЖЕНИЕ В ТАРИФНОЙ ПОЛИТИКЕ ГОСУДАРСТВА В СФЕРЕ ЖИЛИЩНО- КОММУНАЛЬНЫХ УСЛУГ

Рассмотрено современное состояние тарифной политики государства в сфере жилищно-коммунальных услуг и отмечено важную роль в ее формировании принципа справедливости. Обозначены проблемы реализации принципа справедливости в тарифной политике государства в сфере жилищно-коммунальных услуг. Обосновано, что жилищно-коммунальные услуги направлены на удовлетворение базовых потребностей населения и для первоочередного обеспечения его жизнедеятельности. Доказано, что исследования справедливости как определяющего государство строительного принципа, его роли в формировании тарифной политики государства в сфере жилищно-коммунальных услуг имеет комплексный характер.

Ключевые слова: принцип справедливости, тарифная политика, цена, тариф, экономически обоснованный тариф, расходы, жилищно-коммунальные услуги, коммунальные услуги.

А.О. Volkova

Institute of Economic and Legal Researches
of the NAS of Ukraine, Kyiv

THE PRINCIPLE OF EQUITY AND ITS REFLECTION IN THE TARIFF POLICY OF THE STATE IN THE FIELD OF HOUSING AND COMMUNAL SERVICES

The article deals with the current state of the state tariff policy in the field of housing and communal services, and noted the importance of its formation of the principle of equity. The problems of realization of the principle of justice in the tariff policy of the state in the sphere of housing and communal services are outlined. It is substantiated that housing and communal services are aimed at satisfying the basic needs of the population and are vital for life support. It is proved that the study of justice as a defining state-building principle, its role in shaping the tariff policy of the state in the field of housing and communal services is complex.

Keywords: principle of equity, tariff policy, price, tariff, economically justified tariff, expenses, housing and communal services.

УДК 331.108

Н.В. ІЗЮМЦЕВА, канд. екон. наук, доцент кафедри економіки, менеджменту та бізнесу
Харківський навчально-науковий інститут ДВНЗ «Університет банківської справи», м. Харків

ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ ПОШУКУ ПЕРСОНАЛУ

Ключові слова: персонал, підбір персоналу, хедхантинг, рекрутинг, скринінг, аутплейсмент.

Проаналізовано сучасні методи пошуку та відбору висококваліфікованого персоналу на підприємство, можливість застосування таких методів. Наголошено, що у сучасних умовах методи підбору персоналу, якими підприємства користувалися раніше, не є дієвими, тому їм необхідно перелаштовуватись і використовувати новітні. Наведено переваги та недоліки кожного з методів.

Постановка проблеми. Успішність інноваційної діяльності підприємства залежить від того, наскільки ефективним є управління персоналом, яке виступає найважливішою підсистемою підприємства. При цьому спроможність організації постійно підвищувати кваліфікаційний рівень своїх робітників є одним із важливих факторів, що забезпечують конкурентоспроможність організації на ринку.

І сьогодні ми можемо спостерігати великі зміни на ринку праці, а саме до персоналу висуваються такі вимоги, які не зовсім співпадають із тими, що були раніше. Певним чином змінюється попит на працю, збільшується попит на кваліфікованих працівників у сферах надання послуг тощо. У зв'язку з цим у підприємств виникає необхідність розробки інноваційних підходів до системи підбору персоналу, які включають у себе обробку інформації про діяльність та кількість виконуваної роботи співробітників організації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні проблема підбору персоналу та управління персоналом розглядається у роботах багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців: В. Бакуменка, В. Весніна, В. Лозниці, Б. Балабанова, В. Данилюка, Г. Дасслера, А. Кібанова. Недостатньо матеріалів, у яких було б розглянуто саме інноваційні методи підбору персоналу, що виникають у зв'язку із сучасними змінами як загалом у виробництві, так і в підходах до управління персоналом.

Мета статті — проаналізувати сучасні методи підбору персоналу та обґрунтувати необхідність їхнього запровадження у системі управління підприємством.

Виклад основного матеріалу. Інноваційні підходи до управління персоналом досить відрізняються від традиційних. Зокрема, за традиційним підходом необхідність набору персоналу визначається, виходячи із різниці між наявною кількістю персоналу та прогнозованою необхідністю у ньому. Але інноваційна діяльність пов'язана з великим рівнем невизначеності та ризику, у результаті чого стає складніше прогнозувати обсяги потреби в персоналі у майбутньому.

Наслідком цього є необхідність реформування системи відбору персоналу, а також перенавчання персоналу.

До традиційних методів підбору персоналу відносять збір даних про кандидатів, інтерв'ю у формі телефонної розмови, співбесіда, тестування, професійне опитування, перевірка навичок та вмій [6].

Збір даних про кандидатів є першим етапом оцінки кандидата, на якому відбувається вивчення резюме кандидата, перевірка соціальних мереж кандидата. Як показує опитування, 63 % роботодавців перевіряють кандидатів у соціальних мережах, із них 41 % переглядають особисті «сторінки» кандидатів з метою попереднього знайомства, 30 % — з метою перевірки його відповідності корпоративній культурі компанії, останні 29 % «полюють» за інформацією про професійні навички та досягнення. Найчастіше роботодавці перевіряють соціальні мережі, наведені на рис. 1. Із цих даних можна зробити висновок, що роботодавці не розглядають соціальні мережі серйозно. Це підтверджує той факт, що більшість у першу чергу переглядає *Facebook*, а професійна соціальна мережа *LinkedIn* опинилась лише на третьому місці [5].

Саме на етапі збору інформації відбувається первинне «відсіювання» кандидатів, які не задовольняють компанію.

Інтерв'ю у формі телефонної розмови є наступним етапом після збору інформації. На цьому етапі менеджер може доповнити дані про кандидата і зрозуміти, чи готовий він до роботи в компанії.

Ключовим етапом є співбесіда, під час якої роботодавець безпосередньо спілкується з кандидатом та може оцінити, чи підходить він для роботи в його компанії. Співбесіда може проходити у таких формах:

- структуроване інтерв'ю: містить у собі затверджений перелік питань для конкретної вакансії чи категорії персоналу. Даний вид інтерв'ю дає змогу порівняти відповіді різних кандидатів на одні й ті самі питання та об'єктивніше обрати кращого з них;
- вільне неструктуроване інтерв'ю: використовується у випадках, коли претендентів на вакансію не дуже багато, а сама посада є досить творчою;
- ситуаційне інтерв'ю: застосовується для отримання важливих даних у разі підбору пер-

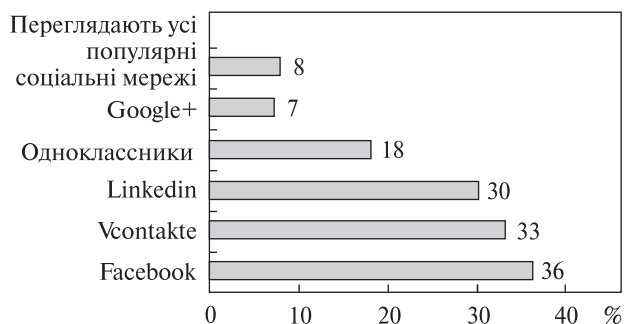

Рис. 1. Соціальні мережі, які перевіряють роботодавці.
Джерело: складено автором на основі опитування, наведеного в брошурі «HR-тенденції» [5]

соналу на керівні посади, а також на вакансії менеджерів із високим рівнем відповідальності. Даний вид співбесіди — особливий психологічний тест, скорегований з урахуванням вимог до майбутнього працівника. На кожне запитання ситуаційного інтерв'ю пропонується декілька варіантів відповідей, які є більше або менше наближеними до правильних.

Також поширений метод підбору персоналу — тестування. Прикладом є проведення психологічних тестів, які зараз використовує велика кількість менеджерів. Але під час їхнього використання є певні обмеження, а саме: застосовувати їх необхідно лише тоді, коли у цьому дійсно є необхідність, наприклад, посада передбачає наявність у працівника певних особистих якостей, які можна виявити за допомогою тесту; проводити психологічне тестування кандидатів повинен професійний психолог. Поширеним видом тестування є саме професійне тестування, за допомогою якого менеджер може одразу визначити рівень професійних навичок кандидата [6].

Серед інноваційних методів підбору персоналу виділяють рекрутингові технології, зокрема скринінг, хедхантинг, аутстафінг та ін. Детальніше кожен із цих методів розглянемо далі.

Значення слова хедхантинг походить від англійських слів *head* (голова) та *hunter* (мисливець). Послуги хедхантингу надаються спеціальними компаніями, що безпосередньо займаються пошуком та відбором ключових працівників. Як правило, хедхантери обирають кандидата не з тих людей, які бажають змінити роботу, або навіть намагаються влаштуватися на цю посаду, а обирають людей, які не зацікавлені у тому, щоб змінювати роботу, тому що вони вже є успішними та добре

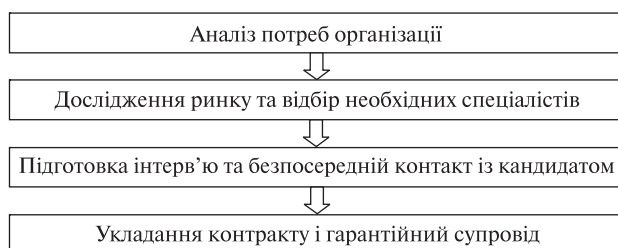

Рис. 2. Етапи процесу хедхантингу

заробляють. Вони «переманюють» чітко визначеного кваліфікованого, рідкісного за фахом та рівнем професіоналізму спеціаліста для організації-замовника. Головне завдання хедхантерів — знайти способи зв'язку із кандидатом, а також певним чином зацікавити кандидата у цій пропозиції. Важливо також, щоб усі ці відносини проходили в суворій конфіденційності, тому що, як правило, за працівником «полюють» декілька компаній одночасно, і кожна зацікавлена в тому, щоб працівник обрав саме їхню пропозицію. Отже конкуренти не мають знати, що саме ви запропонували кандидатові, інакше вони зможуть певним чином змінювати свою пропозицію, що може різко знизити ваші шанси на отримання даного робітника.

Взагалі процес хедхантингу проходить у чотири етапи, наведені на рис. 2.

Як показують дослідження, основні характеристики людини, яку переманюють, це:

- високий рівень кваліфікації;
- обов'язкова вища профільна освіта;
- вміння брати на себе відповідальність, а також розвинені лідерські якості;
- орієнтованість на бізнес-показники.

Особі, що відповідає усім переліченим ознакам, організації досить часто готові заплатити на 30—40 % більше за середню ринкову пропозицію. Це пов'язано з тим, що на даного працівника покладаються великі сподівання, а отже і велика відповідальність за ефективність роботи компанії та одержання нею прибутку. Найчастіше хедхантерів цікавлять такі посади: головний бухгалтер, юрист, працівник торгівлі, керівник підприємства та вузькопрофільні спеціалісти.

Для того, щоб перевірити кваліфікованість працівника, його морально-етичні якості, хедхантери намагаються дістати про кандидата якомога більше інформації, а саме дізнатися про інтереси, мотивацію, ставлення до тепе-

рішнього роботодавця, відгуки колег. Усе це є важливим, тому що від тих якостей залежить, наскільки корисним буде даний працівник для організації-замовника. До того ж особи, які мають доступ до досить важливої інформації підприємства, повинні бути високопорядними та етичними.

Також інколи хедхантери вдаються до не зовсім цивілізованих методів боротьби за кандидата. Наприклад, вони можуть спровокувати конфлікт між кандидатом і керівництвом. Якщо у результаті конфлікту кандидата буде звільнено з попереднього місця роботи, то його буде набагато легше переконати пристати на ту пропозицію, яку пропонують хедхантери. Однак такий підхід є зовсім неетичним.

Взагалі хедхантинг — явище, більш характерне для країн Заходу. Але зараз ми можемо спостерігати за тим, як воно поступово набуває популярності і в Україні. Велика кількість кадрових агенцій без якихось підстав додають до списку своїх послуг і хедхантинг, але насправді не завжди український спосіб «переманювання» співробітників дійсно є справжнім хедхантингом.

На сьогодні в Україні поширеніший хедхантинг не у класичному його розумінні, а дещо адаптований, коли зацікавленість для кадрових працівників представляють фахівці середньої ланки, у той час як за класичного хедхантингу «мисливці за головами полюють» за працівниками, які займають певні керівні позиції в організації.

Отже, можна сказати, що хедхантинг має ряд позитивних і негативних особливостей. До позитивних належать: усебічне дослідження ринку праці у відповідному сегменті та інформування кандидатів про наявні вакансії. Серед негативних виділяють неможливість повністю використовувати цю технологію та порушення певних морально-етичних принципів під час боротьби за кандидата.

Іншою важливою на сьогодні технологією підбору персоналу є рекрутинг. Використання даного методу відбору персоналу передбачає урахування реальних особливостей робочого місця та особистісних якостей кандидата. Здійснюється даний процес за допомогою наявної бази кандидатів на посаду, а також із відгуків на оголошення, що були розміщені у засобах масової інформації. Проводиться даний процес безпосередньо підприємством або рекрутинговим агентством.

Рекрутинг поділяється на зовнішній та внутрішній. Внутрішній рекрутинг є однією із форм кар'єрного зростання робітників організації. Зовнішній передбачає пошук та відбір кандидатів із зовнішніх джерел [4].

Рекрутинг поділяється на пошук кандидатів, підбір потенційних претендентів, відбір кандидатів, адаптацію нових співробітників, агентства рекрутингу.

На основі опитування, проведеного серед менеджерів з персоналу на різних підприємствах, більшість із них, а саме 68 %, користуються послугами рекрутингових компаній. І вони зазначають, що у 46 % випадків така співпраця є досить плідною, 22 % від такої співпраці жодних результатів не принесли. І лише 32 % менеджерів віддають перевагу самостійному пошуку працівників.

Для менеджерів під час вибору рекрутингової компанії важливими показниками ефективності тієї чи іншої компанії є: досвід успішної роботи (47 %); рекомендації колег (38 %); вартість їхніх послуг (34 %); особисті враження від презентації компанії та від зустрічей з консультантами (23 %); постійна робота компанії з одним агентством (8 %) [7].

Серед українських менеджерів найпопулярнішими є такі компанії: «Анкор в Україні» (їм надають перевагу 20 % з опитаних менеджерів); «Хадсон в Україні» (14 %); «Персонал» (11 %). Повний перелік компаній наведено на рис. 3.

Діяльність рекрутингових агентств є досить ефективною, тому що вони обирають найкращих претендентів на вільні вакансії, і можливість того, що робітник погано зарекомендує себе або звільниться через короткий проміжок часу, майже відсутня.

Також рекрутингові компанії, окрім основних своїх послуг, надають такі послуги, як лізинг персоналу (надання персоналу на певний строк), аутплейсмент (процедура «м'якого» звільнення та подальшого працевлаштування робітника), надання консультацій, проведення оцінювання, атестації працівників та ін.

Ще однією сучасною технологією набору персоналу є скринінг, який, на відміну від перерахованих вище методів, проводиться «поверхневим відбором». Це означає, що відбір проходить за певними формальними ознаками: вік, стать, рівень освіти, наявність досвіду роботи. І здійснюється даний відбір безпосередньо

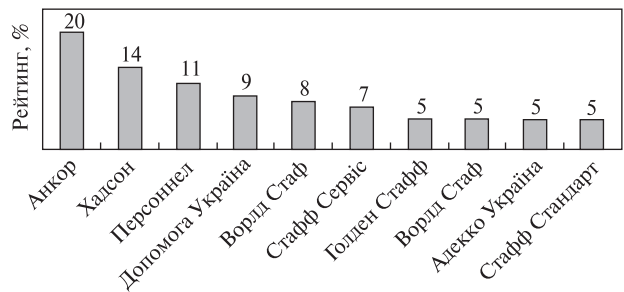

Рис. 3. Рейтинг рекрутингових компаній

Джерело: складено автором на основі рейтингу рекрутингових агентств, наведеного на сайті <https://hh.ua> [7]

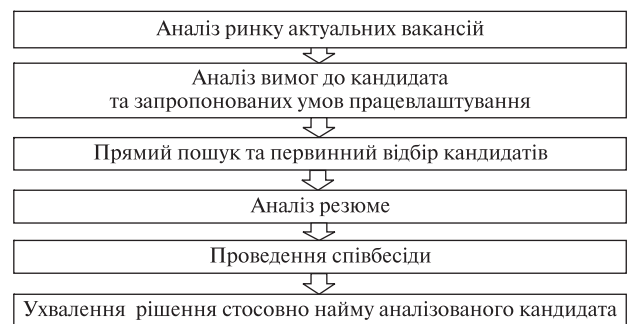

Рис. 4. Етапи скринінгу

підприємством шляхом надсилання запитів до служб зайнятості, розміщення оголошень у мережі Інтернет та у засобах масової інформації. Етапи скринінгу зображено на рис. 4.

Якщо узагальнити, то перераховані вище технології мають характеристики, наведені на рис. 5.

Наступним поширеним методом набору персоналу є аутстафінг, що на сьогодні у більшості розвинутих країн розглядається як необхідний елемент ринку праці, що сприяє підвищенню рентабельності та конкурентоспроможності організації, а також підтримці й зростанню зайнятості населення. Сутність аутстафінгу полягає в можливості використання робочої сили іншого підприємства. Даний процес полягає у виведенні персоналу за штат організації-замовника та оформлення його у штат організації-провайдера. Тобто працівники формально працевлаштовані в організації-провайдера, але можуть одночасно працювати і в попередній компанії.

Класифікація видів аутстафінгу залежно від терміну оренди персоналу наведена на рис. 6.

Temporary staffing (підбір тимчасового персоналу) найчастіше використовується під час проведення маркетингових заходів або виконання невеликих проектів.

Аутстафінг персоналу певним чином схожий на лізинг, але ці поняття не можна вважа-

Хедхантинг	<ul style="list-style-type: none"> • «Якісний продукт» • Враховує особисті та ділові якості кандидата • Підбір ключових менеджерів та спеціалістів • Підбір проводиться з урахуванням особливостей підприємства та повним отриманням усіх даних про кандидата • Ймовірність вдалого закриття вакансії від 60 до 100 %
Рекрутинг	<ul style="list-style-type: none"> • «Поглиблений підбір» • Підбір здійснюється через оголошення та ЗМІ • Вибір найкращих із наявних у базі • Підбір згідно із формальними вимогами з урахуванням особливостей ділових та особистісних якостей кандидата • Ймовірність вдалого закриття вакансії від 10 до 40 %
Скринінг	<ul style="list-style-type: none"> • «Поверхневий» підбір на «масові» позиції • Підбір згідно з формальними вимогами (освіта, вік, досвід роботи) • Ймовірність вдалого закриття вакансії становить 5—10 %

Рис. 5. Основні характеристики новітніх технологій підбору персоналу

Рис. 6. Етапи скринінгу

ти тотожними. Адже під час лізингу працівник постійно знаходиться в штаті організації-провайдера. У той час, коли вони необхідні організації-клієнту, робітники працюють там, а коли потреба зникає, залишаються в штаті організації-провайдера. Під час використання аутстафінгу така ситуація не трапляється. Доки робітники потрібні, вони перебувають у провайдера, а коли стають непотрібними, вони звільняються.

Аутстафінг має ряд переваг та недоліків. Серед переваг виділяють: скорочення витрат, пов'язаних з веденням кадрового обліку; скорочення витрат, пов'язаних з пошуком кваліфікованого персоналу та з утриманням цінних робітників на їхніх посадах; позбавлення

від проблем, пов'язаних із набором персоналу; можливість короткострокового використання працівників, без їхнього оформлення до штату та ін. До недоліків відносять: можливе нелояльне ставлення робітників до організації, що не є офіційним роботодавцем за документами; відсутність можливості повністю контролювати вмотивованість працівників та підвищувати ступінь їхнього професійного розвитку; неможливість чіткого контролю за якістю виконання роботи; недостатня кількість гарантій виконання роботи [4].

Також досить важливим методом роботи з персоналом є аутплейсмент — процедура «м'якого» звільнення та подальшого працевлаштування робітника. Найчастіше даний метод використовують під час масових звільнень, скороченнях штату в результаті реструктуризації тощо. Програма аутплейсменту охоплює надання безкоштовних консультацій робітникам з приводу подальшого працевлаштування, проведення певних психологічних або інших тренінгів та ін. Як правило, програма аутплейсменту розрахована на півроку або на рік.

Використання аутплейсменту забезпечує те, що звільнений робітник буде легше сприймати процедуру звільнення, а також це покращить репутацію компанії серед населення. Проводити процедуру може як сама компанія, так і сторонні кадрові агентства. Під час проведення аутплейсменту необхідно проаналізувати складності, з якими може зіткнутися робітник під час подальшого пошуку роботи. Для цього аналізується резюме працівників, яких звільняють, проводяться бесіди та інтерв'ю. Усе це робиться для того, щоб зазначити, які навички, знання та уміння має працівник, вік, стать, тривалість роботи на останньому місці.

Аутплейсмент поділяється на відкритий і закритий. Відкритий аутплейсмент полягає в тому, що інформація про звільнення конкретного співробітника повідомляється відкрито. Закритий аутплейсмент найчастіше застосовується до працівників, що займають високі посади. І звільняти таких працівників дуже небезпечно, тому фірми укладають договір з кадровим агентством і співробітнику, одразу після звільнення, пропонується декілька варіантів подальшого працевлаштування. Кадровому агентству може ставитися вимога не пропонувати конкурентів для подальшого місця роботи [2].

На нашу думку, зараз під час відбору кандидатів доцільним є використання сучасних рекрутингових технологій, зокрема таких, як скринінг, хедхантинг, аутстафінг та інші. Адже вони є дієвішими за традиційні.

Висновок. Підбір персоналу є важливою складовою діяльності кожного підприємства. Існує безліч методів набору персоналу, але багато з них вже застаріли, і підприємствам потрібно переходити на нові. Основними методами є хедхантинг, рекрутинг та скринінг. Найдієвішим є рекрутинг, тому що він допомагає підібрати висококваліфікованих працівників на будь-яку посаду. Але на сьогоднішні дані методи підбору персоналу не зовсім розповсюджені на території України, і багато підприємств використовують застарілі методи підбору персоналу.

Також, поряд з інноваційними методами підбору персоналу, підприємствам потрібно використовувати інноваційні методи звільнення персоналу, а саме аутплейсмент, що полегшує процедуру звільнення для працівника та покращує репутацію підприємства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гарматюк О., Чура О. Інноваційні підходи в системі підбору персоналу. *Матеріали П'ятої Всеукраїнської науково-практичної конференції пам'яті почесного професора ТНТУ, акад. НАН України М.Г. Чумаченка*. Тернопіль, 2016. С. 27–28.
2. Долженкова Ю.В. Аутплейсмент как инструмент антикризисного управления. *Вестник Омского университета. Серия «Экономика»*. 2011. № 3. С. 112–118.
3. Опарина Х.С., Ковальська К.В. Сучасні методи відбору персоналу на підприємстві. *Молодий вчений*. 2015. № 5. С. 38–44.
4. Рекун Г.П., Маліновська Я.С. Особливості використання технологій підбору персоналу на підприємстві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. № 1. С. 114–118.
5. HR-тенденции-2013. Исследование актуальных тенденций в управлении персоналом и прогнозы на 2014 год для Украины и Европы. *Международный кадровый портал HeadHunter Украина (hh.ua)*. URL: <http://readers.com.ua/tenditions-2013/HR-Trends-brochure-13-14.pdf> (дата обращения 10.09.2017).
6. Современные методы подбора персонала. *HR-Portal: Сообщество и Публикации*. URL: <http://hr-portal.ru/article/sovremennye-metody-podbora-personala> (дата обращения 10.09.2017).
7. Рейтинг рекрутинговых агентств от hh.ua. Итоги опроса. URL: <https://hh.ua/article/12958> (дата обращения 10.09.2017).

REFERENCES

1. Harmatiuk O., Chura O. Innovatsiini pidkhody v systemi pidboru personalu. *Materialy P'iatoi Vseukrainskoi nauko-vo-praktychnoi konferentsii pam'iaty pochesnoho profesora TNTU, akad. NAN Ukrainy M.H. Chumachenka*. Ternopil, 2016. P. 27-28 [in Ukrainian].
2. Dolzhenkova Yu.V. Autpleysment yak instrument anti-krizisnogo upravleniya. *Vestnik Omskogo universiteta. Seriya «Ekonomika»*. 2011. No. 3: 112-118 [in Russian].
3. Oparina Kh.S., Kovalska K.V. Suchasni metody vidboru personalu na pidpriemstvi. *Molodyi vchenyi*. 2015. No. 5: 38-44 [in Ukrainian].
4. Rekun H.P., Malinovska Ia.S. Osoblyvosti vykorystannia tekhnolohii pidboru personalu na pidpriemstvi. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. 2015. No. 1: 114-118 [in Ukrainian].
5. HR-tendentsii-2013. Issledovanie aktualnykh tendentsiy v upravlenii personalom i prognozy na 2014 god dlya Ukrainy i Evropy. *Mezhdunarodnyy kadrovyy portal HeadHunter Ukraina (hh.ua)*. URL: <http://readers.com.ua/tenditions-2013/HR-Trends-brochure-13-14.pdf> [in Russian].
6. Sovremennyye metody podbora personala. *HR-Portal: Soobshchestvo i Publikatsii*. URL: <http://hr-portal.ru/article/sovremennye-metody-podbora-personala> [in Russian].
7. Rejting rekrutynghovyih agentstv ot hh.ua. Itogi oprosa. URL: <https://hh.ua/article/12958> [in Russian].

Надійшла 21.09.2017

Н.В. Изюмцева

Харьковский учебно-научный институт
ГВУУ «Университет банковского дела», г. Харьков

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ПОИСКА ПЕРСОНАЛА

Проанализированы современные методы поиска и подбора высококвалифицированного персонала на предприятие, а также возможность применения данных методов. Отмечено, что в современных условиях методы подбора персонала, которыми предприятия пользовались ранее, не действенны, и поэтому им необходимо перестраиваться и использовать современные. Приведены преимущества и недостатки каждого из методов.

Ключевые слова: персонал, подбор персонала, хедхантинг, рекрутинг, скрининг, аутплейсмент.

N.V. Iziumtseva

Kharkiv Educational and Scientific Institute
of SHEI «Banking University», Kharkiv

INNOVATIVE METHODS OF SEARCHING THE PERSONNEL

The article analyzes modern methods of search and selection of highly qualified personnel for the enterprise, as well as the possibility of applying these methods. It is noted that in modern conditions, the methods of recruiting personnel that enterprises used before are not effective, and therefore they need to be reconstructed and used up-to-date. Advantages and disadvantages of each method are given.

Keywords: personnel, personnel selection, headhunting, recruitment, screening, outplacement.

УДК 332.87

М.В. МЕЛЬНИКОВА, д-р екон. наук, доцент, провідний науковий співробітник

Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

Є.С. ГРАДОБОЄВА, канд. екон. наук, старший науковий співробітник

Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

СФЕРА ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНИХ ПОСЛУГ МІСТА: ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА МОЖЛИВОСТІ РОЗВИТКУ

Ключові слова: житлово-комунальні послуги, сфера ЖКП міста, особливості функціонування, можливості розвитку.

Досліджено особливості та можливості сфери житлово-комунальних послуг (ЖКП) міста. Систематизовано особливості, які суттєво впливають на процес функціонування сфери ЖКП міста. Проаналізовано та узагальнено проблеми функціонування сфери ЖКП на державному і локальному рівні та визначено шляхи їхнього подолання. Узагальнено можливості розвитку сфери ЖКП міста з урахуванням особливостей функціонування, а також визначено напрями та умови їхнього використання.

Вступ. Сфера житлово-комунальних послуг (ЖКП) виступає найважливішою складовою вирішення завдань соціально-економічного розвитку держави, регіону та міста. Це обумовлено, перш за все, великою суспільною значущістю сфери ЖКП, пов'язаною як із задоволенням першочергових потреб населення, так із забезпеченням діяльності підприємств та установ, розташованих на відповідній території. Вектор європейської інтеграції економіки України обумовлює необхідність підвищення якості ЖКП і поступового наближення до діючих європейських стандартів, а також скорочення енергомісткості та покриття тарифами економічно обґрунтованих витрат на їхнє виробництво, транспортування і надання. Тому важливим є подолання кризового стану сфери ЖКП, пов'язаного із зношеністю об'єктів і мереж комунальної інфраструктури, хронічною збитковістю суб'єктів господарювання, що надають ЖКП, їхнею значною залежністю від поставок електроенергії та газу із відповідних ринків, а отже, і кон'юнктури на внутрішньому та світовому ринках паливно-енергетичних ресурсів. З огляду на це виявлення особливостей сфери ЖКП міста, що впливають на стан її функціонування та обумовлюють можливості подальшого розвитку, є актуальним та своєчасним.

Аналіз останніх публікацій за досліджуваною проблематикою дає змогу констатувати значний науковий доробок стосовно різних аспектів функціонування та розвитку сфери ЖКП. Значну увагу українські та зарубіжні науковці приділяють питанням реформування, розвитку та системної модернізації сфери ЖКП [1–3], визначенню сучасних форм господарювання у цій сфері [4, 5], узагальненню інституціональних проблем її розвитку [6–9], дослідженню цінових чинників економічної поведінки виробників ЖКП та пошуку напрямів

удосконалення їхньої тарифної політики [10, 11]. Проте єдиного науково обґрунтованого підходу щодо розвитку сфери ЖКП з урахуванням сучасних особливостей міського соціально-економічного розвитку, децентралізації влади та розширення повноважень органів місцевого самоврядування в Україні поки що не сформовано, це актуалізує окреслену проблематику та обумовлює мету статті.

Постановка завдання. Мета статті — визначення та узагальнення особливостей функціонування та можливостей розвитку сфери житлово-комунальних послуг міста.

Результати дослідження. Згідно з Законом України «Про житлово-комунальні послуги» від 24.06.2004 № 1875-IV [12], ЖКП — результат господарської діяльності, спрямованої на забезпечення умов проживання та перебування осіб у жилих і нежилых приміщеннях, будинках і спорудах, комплексах будинків і споруд відповідно до нормативів, норм, стандартів, порядків і правил. Ст. 12—14 цього Закону визначено класифікаційні ознаки (функціональне призначення та порядок затвердження цін / тарифів) та представлено відповідний їм розподіл ЖКП на види і групи, які узагальнено на рис. 1.

Сфера ЖКП міста має техніко-технологічні, соціально-економічні та інституційно-правові особливості [13, с. 85—86]. Техніко-технологічні особливості включають: використання у технологічному процесі складної інженерної інфраструктури, яка розташована на відповідній території, що потребує урахування місцевих умов у виробничому процесі; нерозривність або чітку послідовність процесів виробництва, передачі та споживання послуг, що потребує безперервної поставки ресурсів. Соціально-економічні особливості пов'язані з нееластичністю попиту на ЖКП, обумовленою неможливістю споживачів відмовитися від їхнього споживання на тривалий термін, неможливістю компенсації неотриманих в один період послуг за рахунок інтенсивнішого надання їх в інший період. Інституційно-правові особливості обумовлені різноманітністю організаційно-правових форм підприємств, що надають ЖКП, та високим ступенем їхньої монополізації. Крім того, «практично всі інституційні сектори національної економіки та їхні сегменти пов'язані із функціонуванням житлово-комунальної сфери» [6, с. 214]. Розгля-

немо докладніше окремі особливості та оцінимо їхній вплив на можливості розвитку сфери ЖКП міста.

Інституційні аспекти функціонування та розвитку сфери ЖКП міста нерозривно пов'язані з її ключовими ознаками, а саме: важливим соціальним значенням та впливом на формування стратегічних напрямів міського соціально-економічного розвитку; розвитком відповідного ринку, де встановлюється рівновага або відбуваються динамічні зміни пропозиції і попиту на послуги різних категорій споживачів; виникненням нових організаційних форм бізнесу і підприємницьких об'єднань як адекватної реакції на зміни ринкового середовища та державного управління; зміною структури, якості та обсягів ЖКП, що відбувається за рахунок застосування підприємствами і організаціями сфери ЖКП нової техніки і технологій.

Сфера ЖКП має складну інституційну структуру, частини якої (органи державної влади, органи місцевого самоврядування, ОСББ, керуючі компанії, населення, що одержує ЖКП, саморегульовані організації та ін.) функціонують на основі різних інституційних норм у рамках певних законів і правил [7].

Установлення та формування інституційних норм дає змогу забезпечити упорядкованість і стійку структуру їхньої взаємодії у сфері ЖКП. Вирішальну роль в цьому відіграє такий формальний інститут як нормативно-правова база. Ринок ЖКП є механізмом, за допомогою якого вирішуються соціально-економічні завдання з надання послуг із різними споживчими властивостями за цінами, що встановлюються і змінюються залежно від співвідношення між платоспроможним попитом і пропозицією послуг. Інституційна структура ринку ЖКП забезпечує взаємодію ринкових і неринкових процесів та встановлює особливі інституційні порядки, що діють у межах економічного простору сфери ЖКП. До основних інституційних порядків можна віднести, по-перше, офіційний порядок, що включає державні інститути, які є інструментом державного економічного регулювання, а, по-друге, — ліберальний порядок, тобто набір інструментів ринкового саморегулювання. Ці порядки, одночасно самодостатні, впливають і взаємно доповнюють один одного. Структура інституційних порядків включає як формальні, так і

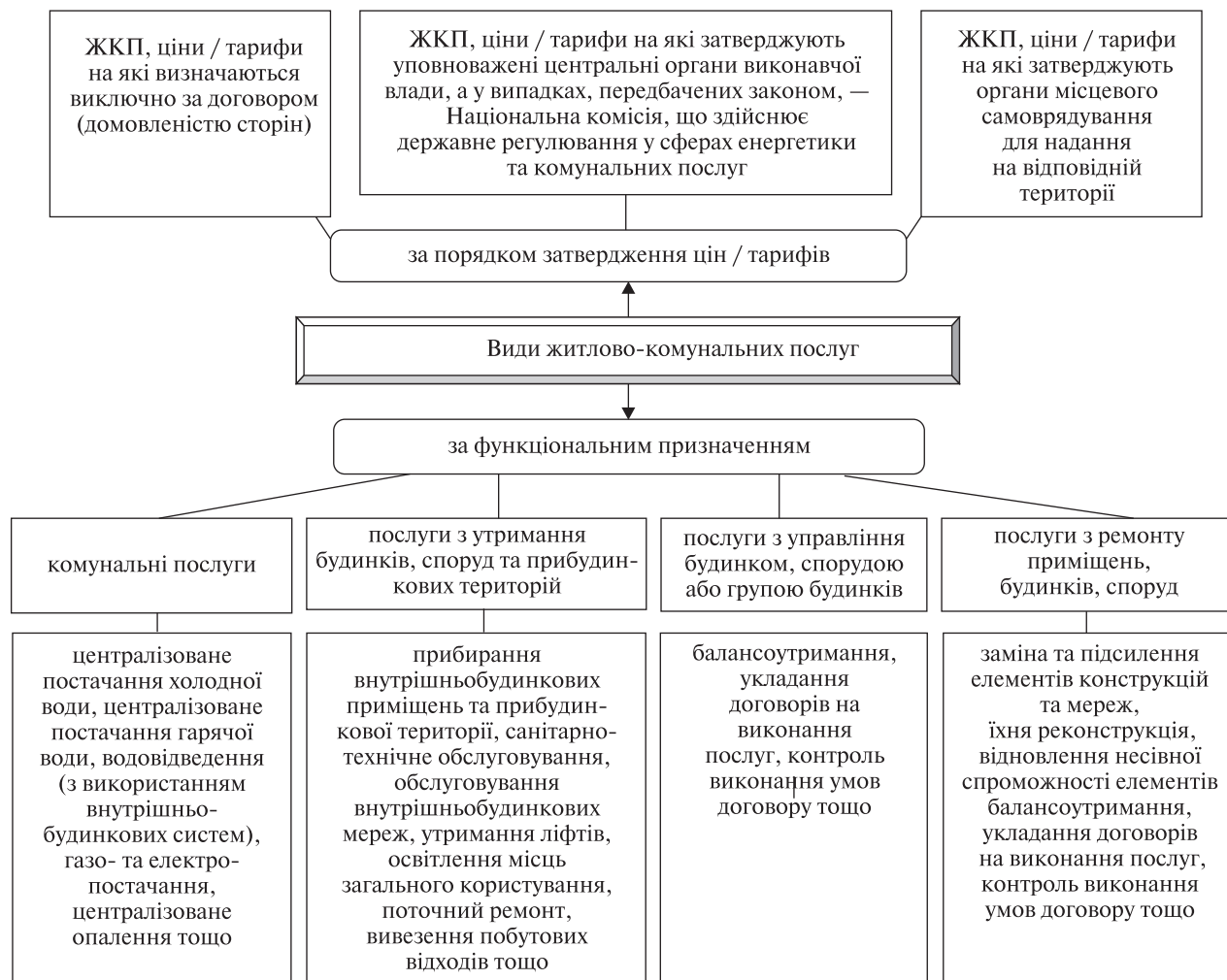

Рис. 1. Класифікація житлово-комунальних послуг

Джерело: складено авторами згідно зі ст. 12–14 Закону України «Про житлово-комунальні послуги» від 24.06.2004 № 1875-IV [12].

неформальні інститути. У практичній площині дослідження інституційної структури сфери ЖКП міста має значення для узгодження руху ресурсів, зокрема фінансових потоків, і поведінки різних суб'єктів господарювання.

Разом з тим, сфера ЖКП натеper відрізняється недостатнім рівнем ефективності функціонування інститутів розвитку, а саме низькою якістю нормативно-законодавчої бази, податкового, управлінського, бухгалтерського і статистичного обліку, незгодженістю джерел статистичних даних [7–9]. При цьому особливої уваги суб'єктів управління сферою ЖКП міста потребують як своєчасність надання ЖКП, повнота і відповідність вимогам, так і система контрактації, що супроводжує процес надання житлових та комунальних послуг. Тому управління суб'єктами господарювання сфери ЖКП міста повинно бути засноване на

взаємодії трьох складових: виробничо-технологічної організації внутрішнього і міжфірмового управління, організації взаємодії з зовнішнім середовищем. Координація інтересів і можливостей усіх учасників товарно-грошових відносин у ринковому просторі сфери ЖКП міста дає змогу формалізувати їх за допомогою правових норм, створюючи фундамент інституційного розвитку.

Однак внаслідок багатьох системно накопичених проблем сфера ЖКП України перебуває у критичному стані, що яскраво відзеркалюють дані Державної служби статистики України [14]: збитки підприємств сфери ЖКП протягом багатьох років поспіль мають стійку тенденцію до зростання (рис. 2); дебіторська заборгованість за 2014–2016 рр. склала 13,3 млрд грн, кредиторська заборгованість сягнула 28,0 млрд грн. За 9 місяців 2016 р. під-

приємствам сфери ЖКП України нараховано 52,5 млрд грн, у той час як перераховано лише 37,5 млрд грн. Заборгованість бюджетів усіх рівнів перед підприємствам сфери ЖКП на кінець 2016 р. становила 22,6 млрд грн. Заборгованість населення за ЖКП зросла з 8,8 млрд грн у 2015 р. до 23,5 млрд грн у 2016 р.

У таких умовах державна політика в частині реформування та розвитку сфери ЖКП міст України повинна бути спрямована на забезпечення високого рівня якості, надійності, доступності і стабільності їхнього надання, а також підвищення інвестиційної привабливості проектів розвитку ЖКП шляхом оптимізації системи управління підприємствами міського господарства, що надають ЖКП, стимулювання упровадження ними інноваційних енерго- та ресурсоощадних технологій і, таким чином, — підвищення ефективності функціонування. Так, пріоритетним завданням Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України є скорочення споживання енергетичних ресурсів (газу, теплової енергії), зменшення втрат, витрат під час надання ЖКП [15].

При цьому треба звернути увагу на те, що розпочатий у 2014 р. процес децентралізації влади, який щороку набирає обертів, у тому числі і в сфері ЖКП, що знаходить прояв у подальшому розширенні повноважень органів місцевого самоврядування, зокрема у частині ліцензування та встановлення тарифів у сферах тепло-, водопостачання і водовідведення, обумовлює злиття замовника та підрядника і водночас розрив між споживачем і замовником послуг. Щодо сфери теплопостачання, то місцеві органи державної влади та органи місцевого самоврядування встановлюватимуть тарифи за умов виробництва теплової енергії, обсягом до 170 тис. Гкал та з транспортуванням і постачанням теплової енергії — до 145 тис. Гкал, а також встановлено мінімальні вимоги за рівнем оснащеності приладами обліку — 70 % станом на 01.08.2017 і 90 % — станом на 01.01.2018. Поширення повноважень місцевих органів влади у частині ліцензування та встановлення тарифів у сфері водопостачання і водовідведення обмежено такими показниками: сукупною чисельністю населення на території здійснення ліцензованої діяльності (не менше 100 тис. осіб); обсягами виробництва (до 300 тис. м³ / рік для централізо-

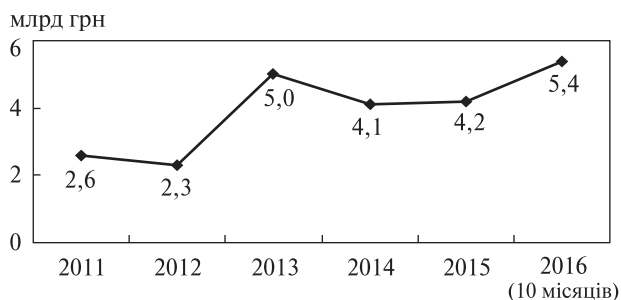

Рис. 2. Динаміка обсягів збитків підприємств сфери ЖКП України у 2011—2016 рр., млрд грн

Джерело: складено авторами за даними офіційного сайту Державної служби статистики України [14].

ваного водопостачання та до 200 тис. м³ / рік для централізованого водовідведення). Таким чином, порядка 67 % усіх ліцензіатів Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, із централізованого водопостачання та водовідведення і 74 % ліцензіатів у сфері теплопостачання повністю переходять під контроль місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування [15]. Отже, останні, як власники майна та інфраструктурних мереж житлово-комунального господарства міст, виконуватимуть одночасно функції управління та регулювання діяльності суб'єктів сфери ЖКП. Ця специфічна особливість сфери ЖКП висуває підвищені вимоги до організації системи управління підприємствами міського господарства, що надають ЖКП, у частині недопущення конфлікту групи економічних інтересів органів державної влади та місцевого самоврядування, власників об'єктів комунальної інфраструктури, виробників і споживачів послуг, які характеризуються неспівпадінням та різноспрямованістю. А також пошуку певного компромісу та досягнення узгодженості, збалансованості та консолідації різноспрямованих інтересів підприємств міського господарства, які, виступаючи одночасно і виробником і надавачем (продавцем) цих послуг, прагнуть підвищення ефективності фінансово-господарської діяльності та максимізації прибутку, подолання технологічної відсталості для безперебійного забезпечення всіх категорій споживачів послугами належного рівня якості, та споживачів (населення, підприємств, бюджетних організацій), пов'язаних зі стабільним і надійним забезпеченням ЖКП, поліпшенням їхньої якості та виключен-

ням із структури тарифу на послуги непродуктивних витрат і витрат енергоресурсів, забезпеченням прозорості, публічності процедур формування, встановлення та зміни тарифів.

При цьому в подоланні наявної збитковості, підтримці нормального функціонування, забезпеченні ефективності господарювання, сприянні інноваційному розвитку підприємств міського господарства, що надають ЖКП, поряд із державною допомогою та інвестуванням (особливо за умов дефіциту бюджетних коштів та інвестиційної непривабливості підприємств сфери), не менш важливу роль зараз відіграє підвищення ефективності системи управління суб'єктами господарювання із використанням сучасних технологій менеджменту на всіх рівнях і у всіх сферах їхньої діяльності (включаючи систему менеджменту якості послуг, енергетичного, інноваційно-інвестиційного, фінансового менеджменту, а також систему управління витратами і тарифоутворенням, трудовими ресурсами тощо). Організація ефективної системи управління підприємствами міського господарства, які надають ЖКП, включаючи постановку цілей,

планування, регулювання їхньої діяльності, створення передумов мотивації ефективного господарювання (стимулювання економії ресурсів та упровадження енергоощадних технологій, скорочення витрат таких підприємств міського господарства, непродуктивних витрат тепла й води і, відповідно, зниження собівартості їхнього надання і транспортування до кінцевих споживачів), а також моніторинг і контроль результатів на всіх рівнях управління. З метою своєчасної оптимізації та підвищення ефективності система управління підприємствами міського господарства, що надають ЖКП, повинна ґрунтуватися на розроблених перспективних схемах (планах) розвитку систем газо-, тепло-, водопостачання, інших інженерних мереж та споруд комунальної інфраструктури міст і включати, зокрема, формування виробничих та інвестиційних програм підприємств, інноваційних енерго- та ресурсощадних проектів із обов'язковим урахуванням тенденцій зростання міста (урбанізаційних, агломераційних процесів), а також упровадження нових технологій і організації надання ЖКП. Ключовою

Напрями та умови використання можливостей розвитку сфери ЖКП міста

Можливості розвитку сфери ЖКП	Напрями використання	Умови використання
Інноваційний розвиток підприємств міського господарства, модернізація та технічне оновлення комунальної інфраструктури	Упровадження технічних, технологічних, організаційних інновацій шляхом реалізації проектів та залучення інвестицій для їхнього фінансування. Оптимізація системи управління, використання енерго- і ресурсощадних технологій, підвищення ефективності діяльності підприємств міського господарства, що надають ЖКП, за рахунок зниження собівартості під час забезпечення необхідного рівня їхньої якості та надійності надання	Мотивація ефективного господарювання (стимулювання економії ресурсів, скорочення непродуктивних витрат тепла і води, зниження вартості надання та транспортування послуг до кінцевих споживачів) за рахунок залишення частки отриманих від економії коштів у розпорядженні підприємств міського господарства, що надають ЖКП, для потреб інноваційного розвитку
Демоніполізація, розширення конкурентного середовища та інформаційної прозорості ринку ЖКП міста	Формування ринкових механізмів функціонування сфери ЖКП міста за рахунок залучення представників малого підприємництва на відповідний ринок. Упровадження автоматизованих систем диспетчеризації та управління процесами надання ЖКП, формування інформаційної бази про стан конкурентного середовища, діяльність малого бізнесу у сфері ЖКП міста	Розробка системи заходів, спрямованих на стимулювання діяльності представників малого підприємництва на ринку ЖКП: звільнення їх від місцевих податків і зборів; розробка спеціальної регіональної / міської програми підтримки малого підприємництва у житлово-комунальному господарстві
Залучення громадськості до забезпечення прозорості процесів тарифо-регулювання і тарифоутворення на ЖКП	Упровадження механізмів тарифоутворення на підприємствах міського господарства, що надають ЖКП, із прозорою структурою складових елементів та перехід на принцип покриття економічно обґрунтованих витрат	Рішення щодо зміни тарифів на ЖКП повинні ухвалюватися прозоро за участі депутатського корпусу, політичних партій і громадських організацій

Джерело: складено авторами за даними [13, 16].

передумовою максимізації результативності системи управління (менеджменту) підприємств міського господарства, що надають ЖКП, є забезпечення адаптування їхніх організаційних структур управління (модифікація за умов необхідності на всіх стадіях, включаючи виробництво, транспортування, надання послуги) до мінливих факторів зовнішнього середовища та умов реформування і розвитку як в цілому сфери ЖКП, так і її окремих підгалузей.

Також серед заходів, спрямованих на вирішення перелічених проблем розвитку сфери ЖКП, першочергової реалізації на сьогодні потребує запровадження стимулювального тарифоутворення (*RAB*-регулювання) на послуги підприємств сфери, деякі елементи якого в поєднанні із методологією *Cost+* запроваджено у Польщі, Угорщині, Литві, Естонії та більшості східноєвропейських країн ЄС [1]. Це створить передумови економічного стимулювання залучення інвестицій для підвищення енергоефективності господарської діяльності підприємств міського господарства, що надають ЖКП, упровадження ними інноваційних енерго- і ресурсощадних технологій і, таким чином, — підвищення ефективності функціонування шляхом оптимізації операційних витрат, скорочення собівартості під час підвищення рівня якості та надійності надання послуг, а також відповідає ст. 1, 4, 8, 9, 13 Закону України «Про природні монополії» від 20.04.2000 № 1682-III (зі змін. та доп.) та узгоджується із п. 25 Плану заходів з реалізації Національного плану дій з енергоефективності на період до 2020 р.

Отже, можливості розвитку сфери ЖКП міста з урахуванням техніко-технологічних, соціально-економічних та інституційно-правових особливостей передбачають: модернізацію, технічне оновлення комунальної інфраструктури та інноваційний розвиток підприємств міського господарства; демонополізацію та поглиблення конкурентного середовища на ринку ЖКП міста; залучення громадськості та забезпечення прозорості процесів тарифорегулювання і тарифоутворення на ЖКП [16, с. 652]. Напрями та умови використання зазначених можливостей представлено у таблиці.

Найважливішою умовою реалізації цих заходів є фінансове забезпечення, яке включає інвестиційну складову тарифу на послуги ко-

мунальних підприємств, бюджетне фінансування на державному та місцевому рівні, залучення приватних інвесторів на засадах державно-приватного партнерства (ДПП). Забезпеченню бюджетного фінансування на місцевому рівні сприяє децентралізація влади та розширення фінансових повноважень органів місцевого самоврядування.

Удосконалення методичних підходів до формування структури тарифів на комунальні послуги підприємств міського господарства та посилення контролю за цільовим використанням коштів на потреби їхнього інноваційного розвитку дасть змогу розширити можливості використання інвестиційної складової тарифу як джерела фінансування проектів розвитку сфери ЖКП.

Залученню інвестицій у реалізацію зазначених проектів на засадах державно-приватного партнерства сприятиме удосконаленню законодавства України щодо конкретизації форм здійснення партнерства, регламентації процедур ухвалення та узгодження рішень, визначення правил поєднання ресурсів [13, с. 90].

Використання власних та залучених джерел фінансування заходів розвитку сфери ЖКП міста за напрямами, представленими у таблиці, сприятиме сталому функціонуванню міського життєзабезпечувального комплексу та задоволенню потреб населення у послугах необхідної якості.

Висновки. Визначено, що сфера житлово-комунальних послуг міста відіграє важливу роль у вирішенні завдань міського економічного і соціального розвитку та має техніко-технологічні, соціально-економічні, інституційно-правові особливості, які суттєво впливають на процес її функціонування. Акцентовано увагу на особливостях інституційної структури, інституційних нормах, інституційних порядках, умовах та чинниках інституційного розвитку сфери ЖКП міста. Підкреслено роль формальних інститутів, зокрема нормативно-правової бази, яка регулює відносини у сфері виробництва та надання ЖКП.

Проаналізовано та узагальнено проблеми функціонування сфери ЖКП на державному та локальному рівні, а саме: збитковість підприємств міського господарства, неможливість забезпечення необхідного рівня якості послуг та недостатню привабливість проектів розвитку сфери ЖКП міста.

Розроблено пропозиції щодо подолання значених проблем, а також удосконалення системи тарифоутворення на ЖКП, що надаються підприємствами міського господарства. Обґрунтовано доцільність упровадження в Україні стимулювального тарифоутворення, враховуючи досвід країн ЄС.

Узагальнено можливості розвитку сфери ЖКП міста з урахуванням особливостей функціонування (включаючи інноваційний розвиток підприємств міського господарства, модернізацію комунальної інфраструктури, удосконалення інституційного середовища, демонополізацію ринку ЖКП, стимулювання участі малого бізнесу, забезпечення інформаційної прозорості, залучення громадськості), визначено напрями та умови їхнього використання.

Реалізація можливостей розвитку сфери ЖКП міста нерозривно пов'язана із удосконаленням фінансового забезпечення на підставі розширення інвестиційної складової тарифу на ЖКП, продовження процесу децентралізації влади та зміцнення дохідної частини місцевих бюджетів, удосконалення законодавства про державно-приватне партнерство.

Перспективи подальших досліджень пов'язані із забезпеченням узгодженості розробки та реалізації стратегічних, програмних і проектних рішень у сфері ЖКП міста із довгостроковою стратегією та щорічними програмами міського економічного та соціального розвитку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Modernising municipal infrastructure in Central and in the context of EU environmental policy: Schriftenreihe des Zentrums für Internationale Wirtschaftsbeziehungen der Universität Leipzig. Ed. by Cornelia Kunze and Thomas Lenk. 2009. № 26. 133 p. URL: https://www.dbu.de/OPAC/ab/DBU-Abschlussbericht-AZ-24550_19.pdf (last accessed 10.09.2017).
2. Квасниця М.В. Проблеми реформування сфери житлово-комунальних послуг. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 17. Ч. 1. С. 90–93.
3. Управління системною модернізацією та розвитком житлово-комунальних підприємств: монографія. П.Т. Бубенко, О.В. Димченко, А.Д. Кашпур. Харків, 2014. 233 с.
4. Marin P. Public-private partnerships for urban water utilities: a review of experiences in developing countries. Washington: World bank: Public-private Infrastructure advisory faculty (PPIAF), 2009. 191 p.

5. Андрийчук М.Д., Заблудська І.В., Салуквадзе І.М. Сучасні форми господарювання у житлово-комунальній сфері міста: монографія. Луганськ, 2011. 192 с.
6. Ануфриев Д.С. Особенности институциональной модели жилищно-коммунальной сферы. *Государственное и муниципальное управление. Ученые записки СКАГС*. 2017. № 1. С. 212–217.
7. Аракелян А.О. Институциональные проблемы развития сферы жилищно-коммунальных услуг. *Управление экономическими системами: электронный научный журнал*. 2010. № 1 (21). URL: <http://uecs.ru/demografiya/item/153-2011-03-22-12-56-52> (дата звернення 02.09.2017).
8. Баскакова И.В., Балтина И.Н. Институциональные соглашения как инструмент регулирования рынка услуг ЖКХ. *Вестник ЮУрГУ. Сер. Экономика и менеджмент*. 2007. Вып. 2. № 10. С. 18–27.
9. Рогов В.Ю. Институциональные аспекты энергосберегающих инвестиций и тарифообразования в жилищно-коммунальном хозяйстве. *Известия ИГЭА*. 2014. № 4 (96). С. 80–90.
10. Бражнікова Л. Ціновий чинник економічної поведінки виробників житлово-комунальних послуг. *Галицький економічний вісник*. 2012. № 3 (36). С. 66–75.
11. Запатрина И.В. Лебедева Т.Л. Тарифная политика как критический фактор развития жилищно-коммунальной сферы. *Экономика Украины*. 2013. № 3 (608). С. 66–76.
12. Про житлово-комунальні послуги: Закон України від 24.06.2004 № 1875-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 47. Ст. 514.
13. Мельникова М.В., Градобоева Є.С. Модернізація комунальної інфраструктури міських агломерацій. *Економіка України*. 2017. № 77 (668). С. 83–91.
14. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 30.08.2017).
15. Зубко Г. Проведення опалювального сезону — відповідальність місцевого самоврядування. Офіційний сайт Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. URL: <http://www.minregion.gov.ua/press/news/provedennya-opalyvalnogo-sezonu-vidpovidalnist-mistseвого-samovryaduvannya-zubko/> (дата звернення 06.09.2017).
16. Мельникова М.В., Градобоева Є.С. Щодо забезпечення якості у сфері житлово-комунальних послуг міста. *Стратегія якості у промисловості і освіті. Матеріали XII Міжнародної конференції (м. Варна, Болгарія, 30 травня — 2 червня 2016 р.)*. Дніпро — Варна, 2016. С. 650–654.

REFERENCES

1. Modernising municipal infrastructure in Central and in the context of EU environmental policy: Schriftenreihe des Zentrums für Internationale Wirtschaftsbeziehungen der Universität Leipzig. Ed. by Cornelia Kunze and Thomas Lenk. 2009. No. 26. 133 p. URL: https://www.dbu.de/OPAC/ab/DBU-Abschlussbericht-AZ-24550_19.pdf

2. Kvasnytsia M.V. Problemy reformuvannya sfery zhytlovo-komunalnykh posluh. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. 2016. Vyp. 17. Ch. 1: 90-93 [in Ukrainian].
3. Upravlinnia systemnoi modernizatsiiei ta rozvytkom zhytlovo-komunalnykh pidpriemstv: monohrafiia. P.T. Bubenko, O.V. Dymchenko, A.D. Kashpur. Kharkiv, 2014 [in Ukrainian].
4. Marin P. Public-private partnerships for urban water utilities: a review of experiences in developing countries. Washington: World bank: Public-private Infrastructure advisory faculty (PPIAF), 2009. 191 p.
5. Andriichuk M.D., Zablodska I.V., Salukvadze I.M. Suchasni formy hospodariuvannya u zhytlovo-komunalnii sferi mista: monohrafiia. Luhansk, 2011 [in Ukrainian].
6. Anufriev D.S. Osobennosti institutsionalnoy modeli zhilishno-kommunalnoy sferyi. Gosudarstvennoe i munitsipalnoe upravlenie. *UchYonyie zapiski SKAGS*. 2017. No. 1: 212-217 [in Russian].
7. Arakelyan A.O. Instituttsionalnyie problemyi razvitiya sferyi zhilishno-kommunalnyih uslug. *Upravlenie ekonomicheskimi sistemami: elektronnyi nauchnyi zhurnal*. 2010. No. 1 (21). URL: <http://uecs.ru/demografiya/item/153-2011-03-22-12-56-52> [in Russian].
8. Baskakova I.V., Baltina I.N. Instituttsionalnyie soglaseniya kak instrument regulirovaniya ryinka uslug ZhKH. *Vestnik YuUrGu. Ser. «Ekonomika i menedzhment»*. 2007. Vyip. 2. No. 10: 18-27 [in Russian].
9. Rogov V.Yu. Instituttsionalnyie aspektyi energosberegayuschih investitsiy i tarifoobrazovaniya v zhilishno-kommunalnom hozyaystve. *Izvestiya IGEA*. 2014. No. 4 (96): 80-90 [in Russian].
10. Brazhnikova L. Tsinovyi chynnyk ekonomichnoi povedinky vyrobnykiv zhytlovo-komunalnykh posluh. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*. 2012. No. 3 (36): 66-75 [in Ukrainian].
11. Zapatrina I.V. Lebedeva T.L. Tarifnaya politika kak kriticheskiy faktor razvitiya zhilishno-kommunalnoy sferyi. *Ekonomika Ukrainyi*. 2013. No. 3 (608): 66-76 [in Russian].
12. Pro zhytlovo-komunalni posluhy: Zakon Ukrainy vid 24.06.2004 No. 1875-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2004. No. 47. St. 514 [in Ukrainian].
13. Melnykova M.V., Hradoboieva Ie.S. Modernizatsiia komunalnoi infrastruktury miskykh ahlomeratsii. *Ekonomika Ukrainy*. 2017. No. 77 (668): 83-91 [in Ukrainian].
14. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Ofitsiyni sait. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
15. Zubko H. Provedennia opaliuvalnogo sezonu — vidpovidalnist mistsevoho samovriaduvannya. Ofitsiyni sait Ministerstva rehionalnogo rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunalnogo hospodarstva Ukrainy. URL: <http://www.minregion.gov.ua/press/news/provedennya-opaliuvalnogo-sezonu-vidpovidalnist-mistsevoho-samovriaduvannya-zubko/> [in Ukrainian].
16. Melnykova M.V., Hradoboieva Ie.S. Shchodo zabezpechennia yakosti u sferi zhytlovo-komunalnykh posluh mista. Stratehiia yakosti u promyslovosti i osviti. *Materialy XII Mizhnarodnoi konferentsii (m. Varna, Bolhariia, 30 travnia — 2 chervnia 2016 r.)*. Dnipro — Varna, 2016 [in Ukrainian].

Надійшла 20.09.2017

М.В. Мельникова, Е.С. Градобоева

Институт экономико-правовых исследований
НАН Украины, г. Киев

СФЕРА ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНЫХ УСЛУГ ГОРОДА: ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ И ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ

Исследованы особенности и возможности сферы жилищно-коммунальных услуг (ЖКУ) города. Систематизированы особенности, которые оказывают существенное влияние на процесс функционирования сферы ЖКУ города. Проанализированы и обобщены проблемы функционирования сферы ЖКУ на государственном и местном уровне и определены пути их преодоления. Обобщены возможности развития сферы ЖКУ города с учетом особенностей функционирования, а также определены направления и условия их использования.

Ключевые слова: жилищно-коммунальные услуги, сфера ЖКУ города, особенности функционирования, возможности развития.

M.V. Melnykova, Ye.S. Gradoboieva

Institute of Economic and Legal Researches
of the NAS of Ukraine, Kyiv

SPHERE OF CITY'S HOUSING AND COMMUNAL SERVICES: FEATURES AND POSSIBILITIES FOR DEVELOPMENT

The article explores the features and possibilities of the sphere of city's housing and communal services (HCS). The features that significantly affect the functioning of the HCS sphere have been brought into a system. The problems of functioning of the housing and communal services sphere at the state and local level are analyzed and generalized, the proposals have been developed to overcome these problems as well. The possibilities of developing the sphere of city's housing and communal services are generalized taking into account the features of its functioning and defined the directions and conditions for their use.

Keywords: housing and communal services, sphere of city's HCS, features of functioning, possibilities for development.

УДК 336.71.078.3

О.С. КОРСАКОВА, канд. екон. наук, доцент кафедри фінансів, обліку та аудиту
Донбаський державний технічний університет, м. Лисичанськ

РЕГУЛЮВАННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ ВІДПОВІДНО ДО РЕКОМЕНДАЦІЙ БАЗЕЛЬСЬКОГО КОМІТЕТУ

Ключові слова: євроінтеграція, Базельський комітет, банківська система, банківське регулювання та нагляд, конвергенція, капітал банку, ризику банківської діяльності.

Розглянуто основні завдання функціонування та головні нормативні документи Базельського комітету з банківського нагляду. Детально розглянуто конвергенції Комітету «Базель I» та «Базель II». Згруповано принципи ефективного банківського нагляду за категоріями. Досліджено особливості регулювання банківської системи України відповідно до рекомендацій Базельського комітету.

Вступ. Ефективна реалізація державної політики багато в чому залежить від стабільності банківської системи. Банківська система забезпечує оптимальний розподіл фінансових ресурсів між різними сферами економіки і промисловості. З метою забезпечення стабільності банківської системи державні органи створюють відповідну правову базу. Важливою складовою державного регулювання діяльності банківського сектору є систематичний моніторинг процесів банківської діяльності на різних стадіях її здійснення. Досвід функціонування банківської системи, як вітчизняної, так і зарубіжної, довів, що її нестабільність є передумовою кризи економіки держави. Сучасні реалії функціонування вітчизняної банківської системи знаходяться під значним впливом процесів євроінтеграції. Адаптація вітчизняної системи державного регулювання банківської діяльності до європейських стандартів банківського регулювання та нагляду є необхідною умовою забезпечення стабільності банківського сектору, його сталого розвитку у майбутньому, а також забезпечення ефективної інвестиційно-кредитної політики.

Аналіз останніх досліджень. Проблематиці оптимізації та ефективного функціонування процесу банківського регулювання та нагляду в Україні присвячено праці О. Васюренка, І. Д'яконової, І. Волошина, В. Мішенка, Н. Швеця, В. Корнеєва, О. Любуна, О. Хаб'юка, Г. Табачука та ін. Зарубіжні вчені Т. Кемпбел, Є. Тіроль, Е. Фама, Р. Левайн, Дж. Карларі у дослідженнях приділяють увагу адаптації міжнародних норм та стандартів до вітчизняних особливостей розвитку банківських систем деяких країн. Однак, незважаючи на чисельні дослідження в даній галузі, досі лишається недостатньо обґрунтованим інструментарій системи банківського регулювання та нагляду, потребують уточнення принципи стабільності та надійності банківської системи в умовах євроінтеграції, адаптація рекомендацій Базельського комітету до умов та особливостей функціонування вітчизняного банківського сектору.

Мета статті — дослідити особливості регулювання банківської системи України відповідно до рекомендацій Базельського комітету з банківського нагляду.

Результати дослідження. Згідно з Законом України «Про Національний банк України» [4], банківське регулювання є однією із функцій Національного Банку України (далі НБУ), яка полягає у створенні системи правил та норм, що регулюють банківську діяльність, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, а також відповідальність за порушення банківського законодавства. При цьому державне регулювання діяльності банків НБУ здійснює у формах, зазначених у табл. 1.

Однак сучасні процеси європейської інтеграції ставлять під сумнів ефективність наявної системи банківського регулювання та нагляду в Україні.

Не лише Україна, а й багато розвинутих держав мають певні проблеми під час впровадження державної політики у сфері банківського регулювання та нагляду. Наявність подібних не вирішених проблем у цій галузі в різних країнах світу спричинила винесення питання їхнього розв'язку на міжнародний рівень. Важлива роль у формуванні, регулюванні та контролюванні системи банківської діяльності належить Комітету з банківського нагляду (Базельському комітету).

Найголовнішими завданнями функціонування Базельського комітету з банківського нагляду стали такі:

1) вирішення проблематики міжнародного регулювання та нагляду за процесом функціонування банківського сектору;

2) удосконалення інструментарію міжнародного нагляду у сфері регулювання банківського бізнесу;

3) розробка єдиних стандартів нормативно-правового регулювання діяльності банківської системи;

4) згладжування відмінностей державного регулювання банківського сектору в різних країнах;

5) підвищення ефективності системи контролю за діяльністю банків, а також рівня стабільності міжнародної банківської системи.

Протягом багатьох років роботи Комітету було розроблено велику кількість рекомендаційної, аналітичної та нормативно-правової документації (табл. 2).

Усі розроблені угоди мали певні сильні аргументи та недоліки, а тому стали основою для обговорень та суперечок серед фахівців банківської сфери та поступово реформувалися.

Незважаючи на те, що рекомендації Базельського комітету з банківського нагляду орієнтовані, головним чином, на регулювання діяльності міжнародно-активних банків, вони послужили основою системи регулювання банківської сфери у більш як 130 країнах світу, у тому числі і в Україні [1, с. 108].

Найважливішими та найвагомішими результатами діяльності Базельського комітету вважаються розроблені ними принципи ефек-

Таблиця 1. **Форми державного регулювання банківської діяльності в Україні** [5]

Індикативне регулювання	Адміністративне регулювання
<i>Економічний зміст</i>	
Слугує інструментарієм забезпечення стабільності грошово-кредитної системи	Слугує інструментарієм виконання нормативно-правових актів НБУ та вимог законодавства у сфері банківського регулювання та нагляду
<i>Складові елементи</i>	
<ul style="list-style-type: none"> — встановлення обов'язкових економічних нормативів; — імпорт та експорт капіталу; — визначення норм обов'язкових резервів для банків; — операції з цінними паперами на відкритому ринку; — встановлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій; — управління золотовалютними резервами; — визначення процентної політики; — рефінансування банків 	<ul style="list-style-type: none"> — реєстрація банків; — ліцензування банківської діяльності; — формування рекомендацій щодо діяльності банків; — встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків; — нагляд за діяльністю банків; — застосування санкцій адміністративного та фінансового характеру

тивного банківського нагляду, які можна згрупувати за такими аспектами (табл. 3).

На думку розробників, кожна країна з метою забезпечення ефективності державного регулювання банківської сфери та фінансової стабільності країни має відповідати розробленій системі принципів. Банківський нагляд у країні має забезпечити конкурентоспроможну банківську систему, сприяти розвитку мобільності банківської системи в умовах ринку та формуванню гнучкої нормативно-правової політики [6].

Серед основних конвергенцій Базельського комітету з банківського нагляду — «Міжнародна конвергенція щодо вимірювання та вимог до капіталу» («Базель I») та «Міжнародна конвергенція щодо вимірювання та вимог до капіталу: переглянуті підходи» («Базель II»).

Основні задачі «Базель I» зводились до забезпечення надійності й стабільності міжнародної банківської системи та нівелювання

Таблиця 2. Головні нормативно-правові документи Базельського комітету з банківського нагляду [1, с. 108]

Дата видання, рік	Зміст публікації
1975	1-й «Базельський конкордат» Звіт головам центральних банків про нагляд над закордонними філіями банків
1979	Консолідований нагляд над міжнародною діяльністю банків
1983	2-й «Базельський конкордат» Принципи нагляду над закордонними установами банків
1988	«Базель I» Міжнародна конвергенція щодо вимірювання та вимог до капіталу
1992	Мінімальні вимоги до нагляду за міжнародними банківськими концернами та їхніми закордонними установами
1996	Поправка до «Базель I» Включення ринкових ризиків. Транскордонний банківський нагляд
1997	Основні принципи ефективного банківського нагляду
1999	Методологічні роз'яснення до Основних принципів 1997 року
2001	Проведення самооцінки органами банківського нагляду: практичний підхід
2004	«Базель II» Міжнародна конвергенція щодо вимірювання та вимог до капіталу: переглянуті підходи

конкурентних неузгодженостей між банками. Метою упровадження конвергенції стало встановлення мінімального розміру резервного капіталу банків, що функціонують на міжнародному фінансовому ринку [3, 1]:

- до складу банківського капіталу входять основний і додатковий капітал;
- оптимізація розміру капіталу банку, його відповідність рівню кредитного ризику;
- співвідношення між активами та капіталом банку, скорегованими на коефіцієнт кредитного ризику, не має перевищувати 8 %.

Незважаючи на те, що «Базель I» став еталоном міжнародних стандартів у сфері банківського регулювання, виявилась низка вагомих недоліків. По-перше, зростання залежності банківського бізнесу в деяких країнах від впливу ззовні, неконтрольованість руху фінансових потоків між окремими складовими ринку фінансових посередників довели невідповідність принципів «Базель I» змінам, що відбуваються у структурі банківського капіталу. По-друге, орієнтація банківського сектору на диверсифікацію фінансових послуг, виникнення та упровадження принципово нових видів банківських продуктів, поява нових видів ризиків довели нездатність «Базель I» відповідати мінливому характеру міжнародних економічних відносин та у достатній мірі враховувати національні особливості банківських систем різних країн [1—3, доробок автора].

Розвиток міжнародного фінансового ринку, ринку банківських послуг, міжнародних валютних відносин та міжнародної валютної системи, розробка нових моделей оцінки та управління ризиками, орієнтація на дослідження розвитку національних банківських систем сприяли виникненню та упровадженню вдосконаленої редакції «Міжнародної конвергенції щодо вимірювання та вимог до капіталу» — «Базель II».

У рамках нової редакції проекту системи банківського регулювання та нагляду було [1]:

- 1) узгоджено інтереси регулювальних органів держав-членів Базельського комітету з інтересами представників банківського бізнесу;
- 2) упроваджено та обґрунтовано нові підходи щодо оцінки кредитних ризиків (як то «підходу, що базується на внутрішніх рейтингах»);
- 3) розроблено та застосовано нові інструменти мінімізації ризиків (деривативи, забезпечені кредитні ноти тощо);

4) удосконалено систему перевірки діяльності банків з боку органів банківського регулювання та нагляду (такі органи мають повноваження втручатись у систему функціонування банківських структур з метою корегування рівня резервів ризикового портфелю, запобігання зниження рівня капіталу);

5) орієнтація на саморегуляцію банківського сектору.

Варто зазначити, що експерти Базельського комітету, а також МВФ та Світового банку наголошують, що універсальною угодою «Базель II» вважати неможна, а тому терміни її запровадження ґрунтуються на пріоритетах та можливостях розвитку системи банківського регулювання та нагляду в певній державі, рівня національної економіки та перспектив її розвитку, а також відповідності нормативно-правової основи банківського регулювання та нагляду міжнародним стандартам та реальній можливості їхньої адаптації.

Країнам-членам Європейського Союзу термін упровадження вимог «Базель II» було означено — 2007 р.; США та РФ (за оцінками експертів) — не раніше 2009 р. Китай та Індія взагалі відмовились від їхнього впровадження в межах своєї національної банківської системи [1, с. 149]. В Україні затверджене поетапне упровадження вимог «Базель II», процес якого, за попередніми оцінками, мав завершитись у 2010 р. [2, с. 238]. Але через те, що після світової фінансової кризи 2008 р. вітчизняна банківська система знаходилась у стані рецесії, НБУ запланував завершення впровадження системи «Базель II» до 2020 р. Головними напрямками реорганізації банківської системи визнано приведення у відповідність до «Базель II» законодавчої основи та підвищення рівня прозорості її функціонування.

Сьогодні Україна виконує 19 із 25 принципів ефективного банківського нагляду, розроблених Базельським комітетом [1]. Вітчизняне законодавство в галузі банківського регулювання та нагляду базується, головним чином, на умовах «Міжнародної конвергенції щодо вимірювання та вимог до капіталу» («Базель I»).

У сучасних умовах європейської інтеграції особливого значення для банківського сектору України набувають принципи ефективного банківського нагляду, розроблені євроасоціацією в рамках Базельських угод, та уніфіковані нормативно-правові положення Євросою-

зу. Ще в 2007 р. Україна, в рамках Програми оцінки фінансового сектору, з гідністю пройшла оцінку рівня відповідності вітчизняної системи банківського регулювання та нагляду

Таблиця 3. Групування принципів ефективного банківського нагляду [1, с. 6]

Категорії принципів ефективного банківського нагляду	Склад категорій принципів ефективного банківського нагляду
1. Попередні умови ефективного банківського нагляду	1. Інституційні умови існування ефективною системи банківського нагляду
2. Ліцензування і структура нагляду	2. Необхідність ліцензування банків 3. Процедура та умови надання ліцензій 4. Передача великих часток акцій банку 5. Великі придбання або капіталовкладення банків
3. Пруденційні правила та вимоги	6. Адекватність власного капіталу 7. Вимоги до надання кредитів та їх контролю 8. Оцінка якості активів та достатність резервів під збитки 9. Концентрація ризиків та великі кредити 10. Надання кредитів інсайдерам 11. Ризики щодо країни 12. Ринкові ризики 13. Ризик-менеджмент 14. Внутрішній контроль 15. Забезпечення високих етичних та професійних стандартів персоналу банку
4. Методологія поточного банківського нагляду	16. Огляд методів постійного нагляду 17. Інтенсивний контакт органів нагляду за банківськими установами 18. Банківська звітність 19. Перевірка інформації 20. Консолідований нагляд
5. Інформаційні вимоги	21. Вимоги щодо інформації
6. Офіційні повноваження наглядових органів	22. Повноваження органу нагляду щодо застосування певних заходів
7. Транскордонні операції банків	23. Обов'язки <i>home</i> -органів нагляду 24. Обмін інформацією із закордонними органами нагляду 25. Обов'язки <i>host</i> -органів нагляду

Базельським основним принципам. Однак жодної обґрунтованої загальноновизнаної оцінки впливу рекомендацій конвергенції «Базель II» на розвиток економіки нашої держави не представлено [1].

Основними напрямками євроінтеграції вітчизняної банківської системи дослідниками в галузі банківського регулювання та нагляду визнано:

1) забезпечення стабільності та підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняної банківської системи в рамках імплементації стандартів міжнародного банківського права [2, с. 238];

2) орієнтація на передбачуваність, прозорість та безперервність банківської системи, що є передумовою вдосконалення механізму нагляду та контролю за станом банківської системи України, а також «принципів оцінки, стандартів і моніторингу ризику її ліквідності в сучасних умовах» [2, с. 239];

3) упровадження рейтингового підходу в обхід стандартизованого підходу оцінки банківських ризиків. Навіть міжнародні експерти визнають стандартизований підхід перехідним. Натомість українські банки мають необхідні умови для упровадження рейтингового підходу оцінювання ризиків: значна кількість банків, що походять з Євросоюзу, нагляд за банками з боку *home*-органів тощо [1, с. 227]. До того ж на сьогодні українськими банками застосовується система комплексного рейтингового оцінювання *CAMELS*, яка базується на оцінці ризиків здійснення банківської діяльності. Система *CAMELS* на основі розроблених коефіцієнтів дає можливість оцінити поточний фінансовий стан банківської установи та спрогнозувати перспективні напрями її розвитку;

4) адаптація вітчизняного законодавства в галузі банківського регулювання та нагляду до стандартів та вимог міжнародного ринку фінансових послуг. Насамперед, НБУ рекомендується видати власну «консультаційну» версію «Базель II», а також підтримувати безперервний діалог між банківськими структурами з питань упровадження рекомендацій Базельського комітету, із залученням вітчизняних та іноземних фахівців у цій галузі [1, с. 238].

Окремо варто відзначити, що, на думку вітчизняних експертів, негативним наслідком

упровадження вимог «Базель II» в Україні стане суттєве зростання рівня витрат на регулювання банківської сфери. Це обумовлено витратами на заміну ринкового механізму державним втручанням і витратами «недосконалих» державних втручань [1, с. 225].

Висновки. Отже, основні результати дослідження особливостей регулювання діяльності банківської системи України відповідно до рекомендацій Базельського комітету з банківського нагляду:

1. Механізм банківського регулювання та нагляду вирізняється специфічною складною внутрішньою структурою. А тому необхідною умовою його ефективного функціонування в рамках здійснення вітчизняної фінансової політики є формування уніфікованого підходу щодо виконання функції державного регулювання та нагляду в банківському бізнесі.

2. Система банківського регулювання та нагляду в багатьох країнах із часом зазнає концептуальних змін. Не стала винятком і Україна. Так, негативні наслідки світової фінансової кризи довели нагальну потребу у створенні ефективної системи управління ризиками банківської діяльності. При цьому жорсткий адміністративно орієнтований підхід до регулювання банківської діяльності повністю довів свою неспроможність протистояти впливу негативних факторів на функціонування банківського сектору. Розробка системи протистояння впливу негативних факторів та заходів подолання (чи то мінімізації) ризиків здійснення банківської діяльності має стати прерогативою конкретного банку (банківської групи). Як наслідок, рівень відповідальності за отримані результати фінансової діяльності значно зростає.

3. У рамках функціонування вітчизняної системи банківського регулювання та нагляду першочерговим орієнтиром, на нашу думку, має стати упровадження системи раннього попередження. За результатами діагностики, відповідні органи державного регулювання та контролю ухвалюють рішення про втручання або невтручання в діяльність суб'єкту банківського сектору. До цього функції управління банком та ухвалення рішень щодо його фінансової діяльності мають виконувати відповідні структурні одиниці банку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Хаб'юк О. Банківське регулювання та нагляд через призму рекомендацій Базельського комітету: монографія. Івано-Франківськ, 2008. 260 с.
2. Щеглюк М.С. Розвиток банківського регулювання та нагляду в умовах європейської інтеграції. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. URL: <http://vestnik-ekonom.mgu.od.ua/journal/2015/13-2015/53.pdf> (дата звернення 10.09.2017).
3. Онікієнко С.В. Базельські угоди: протиріччя регулювання. *Економіка та держава*. 2013. № 9. С. 29—31.
4. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 29. Ст. 238.
5. Про банки та банківську діяльність: Закон України від 07.12.2001 № 2121-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 5—6, Ст. 30.
6. Конопатська Л., Раєвський К. Банківський нагляд: навч. посіб. Київ, 2008. 336 с.

REFERENCES

1. Khab'iuik O. Bankivske rehuliuвання ta nahliad cherez pryzmu rekomendatsii Bazelskoho komitetu: monohrafiia. Ivano-Frankivsk, 2008 [in Ukrainian].
2. Shcheglyuk M.S. Rozvytok bankivskoho rehuliuвання ta nahliadu v umovakh yevropeiskoi intehratsii. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnogo humanitarnoho universytetu*. URL: <http://vestnik-ekonom.mgu.od.ua/journal/2015/13-2015/53.pdf> [in Ukrainian].
3. Onikiienko S.V. Bazelski uhody: protyrichchia rehuliuвання. *Ekonomika ta derzhava*. 2013. No. 9: 29-31 [in Ukrainian].
4. Pro Natsionalnyi bank Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 20.05.1999 No. 679-XIV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1999. No. 29. Ct. 238 [in Ukrainian].
5. Pro banky ta bankivsku diialnist: Zakon Ukrainy vid 07.12.2001 No. 2121-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2001. No. 5-6, St. 30 [in Ukrainian].
6. Konopatska L., Raievskiy K. Bankivskiy nahliad: navch. posib. Kyiv, 2008 [in Ukrainian].

Надійшла 21.09.2017

О.С. Корсакова

Донбасский государственный
технический университет, г. Лисичанск

РЕГУЛИРОВАНИЕ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ
БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ СОГЛАСНО
РЕКОМЕНДАЦИЯМ БАЗЕЛЬСКОГО КОМИТЕТА

Рассмотрены основные задачи функционирования и главные нормативные документы Базельского комитета по банковскому надзору. Более детально рассмотрены конвергенции Комитета «Базель I» и «Базель II». Сгруппированы принципы эффективного банковского надзора по категориям. Исследованы особенности регулирования банковской системы Украины согласно рекомендациям Базельского комитета.

Ключевые слова: евроинтеграция, Базельский комитет, банковская система, банковское регулирование и надзор, конвергенция, капитал банка, риски банковской деятельности.

O.S. Korsakova

Donbass State Technical University, Lisichansk

REGULATION OF THE DOMESTIC
BANKING SYSTEM IN ACCORDANCE
WITH THE RECOMMENDATIONS
OF THE BASEL COMMITTEE

The article describes the main problems of the functioning and the main regulatory documents of the Basel Committee on banking supervision. More detail of the convergence Committee, Basel I and Basel II. Grouped principles for effective banking supervision categories. The peculiarities of regulation of the banking system of Ukraine, respectively the recommendations of the Basel Committee.

Keywords: European integration, Basel Committee, banking system, banking regulation and supervision, convergence, capital of the Bank, risks of banking activities.

УДК 336.71

І.Є. СЕМЕНЧА, д-р. екон. наук, професор, професор кафедри банківської справи
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро

М.І. ЄРІНА, магістр кафедри банківської справи
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ПЕРЕБУДОВИ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

Ключові слова: банк, управління, капітал, активи, пасиви, достатність, банківська система, реформування.

Досліджено характер та основні проблеми наповнення балансу банку як основного елементу формування достатнього капіталу у сучасних умовах. Визначено основні елементи ефективного управління активами і пасивами банку, проаналізовано і обґрунтовано взаємозв'язок їх управління з можливостями формування капіталу і прибутку. Запропоновано головні елементи управління щодо досягнення бажаного рівня капіталу.

Вступ. Протягом останніх років НБУ приводить свою діяльність у відповідність до європейських норм і стандартів. Розроблена та успішно впроваджується Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 р. [1]. Першим етапом реформи було визначено розв'язати проблеми минулого або очистити банківський сектор від неплатоспроможних фінансових інститутів. Протягом останнього року виконано масштабне стрес-тестування банків задля виявлення нестабільних та слабких банків, від яких необхідно очистити нову банківську систему України. У 2016 р. було проведено стрес-тестування 98 % банківської системи. Сьогодні формується фундамент для стійкого розвитку [1], який відбувається у період глибокої економічної кризи та політичної нестабільності. Це спричинило визначення необхідних і вкрай важливих реформ. Динамічне зовнішнє середовище кидає виклики, які вже не під силу наявним методам управління фінансовим сектором, що призводить до нестабільності як кожного окремого банку, так і банківської системи України в цілому. Отже, враховуючи ці чинники, особливої уваги та розгляду, на нашу думку, потребують питання щодо функціонування банків у нових умовах функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню актуальних питань стосовно функціонування банків України на сучасному етапі присвячені праці таких вчених як В.І. Рошило, Т.О. Фролова, З.О. Луцишин, М.В. Максимова, Ю.В. Бугель, С.В. Міщенко, О.В. Шварц та ін. Авторами було досліджено стан банківської системи України у 2014—2016 рр., виділено основні проблеми функціонування банків, перспективи розвитку та елементи управління ресурсами. Питання діяльності банку, яка б задовольняла сучасні вимоги Національного банку України (далі — НБУ) та, разом з тим, дала банку змогу по-

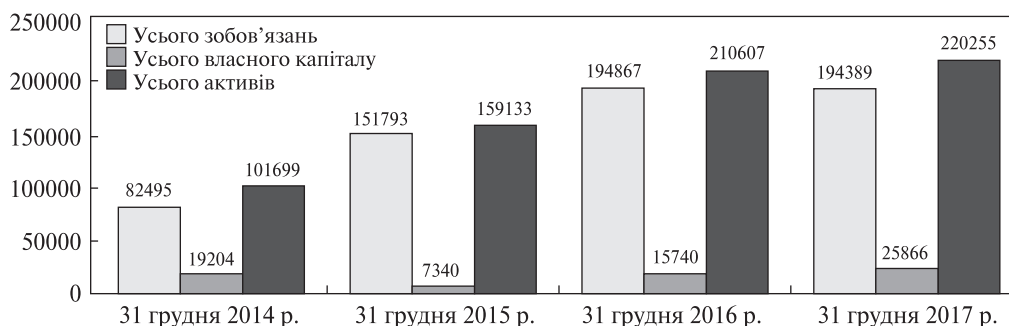

Рис. 1. Динаміка активів, зобов'язань та власного капіталу ПАТ «Державний ощадний банк України» у 2013 — 1 півріччі 2017 рр., млн грн
Джерело: побудовано авторами на основі фінансової звітності банку [7].

вноцінно і прибутково функціонувати, потребують подальшого розгляду.

Мета даної статті є визначення актуальних питань функціонування банку, проблем в наповненні статей балансу та розподілу коштів задля формування капіталу, обсяг якого б задовільнив умови сьогодення.

Результати дослідження. На сьогодні в банківському секторі склалась вкрай нестабільна ситуація.

З одного боку, останні роки відбуваються вкрай негативні явища в економіці країни.

У 2015 р. споживчі ціни зросли на 43,3 %, і хоча вже у 2016 р. індекс споживчої інфляції склав 12,4 %. Це суттєво не позначилося на

покращенні платоспроможності населення, оскільки зниження цін не відбулось, а відбулось лише сповільнення зростання. Основним внеском в таку тенденцію стало зростання тарифів на енергоресурси [2].

Не кращим для банківської системи України був і 2016 р., який закінчився з рекордним за всі роки збитком у 159,4 млрд грн. Такий стан був спричинений націоналізацією ПАТ КБ «Приватбанк» і необхідністю покриття сумнівних кредитів банку, що було зроблено коштом державного бюджету України. Крім того, політична нестабільність призвела до стрімкого зростання курсів валют відносно національної валюти — гривні. У порівнянні з 01.01.2015

Сучасні проблеми наповнення балансу банку

Розділ балансу	Вид діяльності	Характер і проблеми наповнення балансу
Активи банку	кредитна	Довгострокове кредитування не розвинуто. Причинами цього є недосконала законодавча база, нестабільний курс валют, складна економічна ситуація у країні, волатильність облікової ставки НБУ та великі обсяги неповернення кредитів (особливо, валютних)
	валютна	Спекулятивні операції з іноземною валютою є найбільш ризикованими операціями. Основною проблемою такої діяльності банку є нестабільний курс національної валюти
	інвестиційна	Інвестиційна діяльність характеризується прибутками на довгострокову перспективу, а, отже, будь-які економічні коливання у бік нестабільності можуть залишити банк без прибутку, або, навіть, зі збитками
	операції з цінними металами	Продаж цінних металів характеризується стабільними прибутками, оскільки наразі курс металів найбільш стабільний на ринку України
Пасиви банку	депозитна	Цей ресурс наповнення ресурсної бази є найдорожчим у діяльності банків. Банк має бути готовим до повернення коштів клієнтам, а, отже, на кошти можна розраховувати як на ненадійне джерело отримання прибутку. Крім того, постійно росте недовіра з боку клієнтів до банків та банківської системи
	кредити від міжнародних організацій	Легкий спосіб наповнення ресурсної бази банку, але на сьогодні досвід міжнародних організацій пішов далеко вперед і отримати кредит мають змогу лише дійсно стабільні банки

Джерело: розроблено авторами.

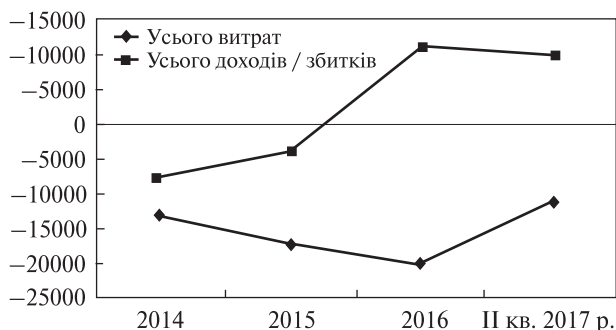

Рис. 2. Динаміка доходів/збитків і витрат ПАТ «Державний ощадний банк України» у 2014 — 1 півріччі 2017 рр., млн грн
Джерело: побудовано авторами на основі даних фінансової звітності банку [7].

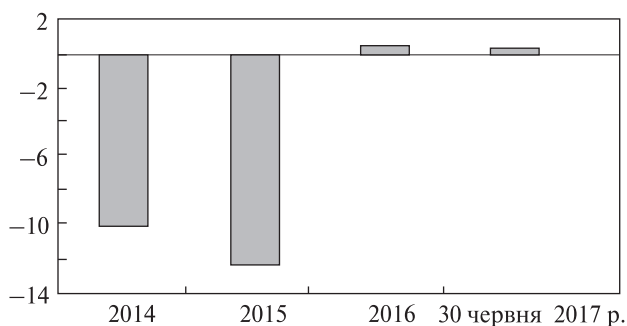

Рис. 3. Чистий прибуток/збиток ПАТ «Державний ощадний банк України» у 2014 — 1 півріччі 2017 рр., млн грн
Джерело: розроблено авторами на основі даних фінансової звітності банку [7].

ріст курсу дол. США до гривні станом на 01.10.2017 +10,75 грн/дол. США. Цей фактор також вплинув як на платоспроможність клієнтів банку, так і на саму діяльність банків.

З іншого боку, Постановою НБУ № 368 від 28.08.2001 «Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні» [3], зі змінами від 07.04.2016 р. та Постановою НБУ № 242 «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України» [4] закладено поетапне збільшення обсягу регулятивного капіталу банків до 2024 р., що вимагає від них управління ресурсами таким чином, щоб збільшити свій капітал і, при цьому продовжувати успішне функціонування і демонструвати прибутковість діяльності.

Мінімальний розмір регулятивного капіталу банку (Н1), що отримав банківську ліцензію після 11.07.2014, має становити 500 мільйонів гривень. Для продовження свого функціонування банкам необхідно виконувати умови Постанови НБУ і поступово збільшувати регулятивний капітал до певних значень за таким графіком [3]:

- 400 мільйонів гривень — з 11.07.2019 р.;
- 450 мільйонів гривень — з 11.07.2020 р.;
- 500 мільйонів гривень — з 11.07.2024 р.

Статистика свідчить, що у підсумку за 2015—2016 рр. статутний капітал банків збільшився всього на 6 %, і це відбулось за рахунок докапіталізації державних банків на 26,4 млрд грн [5].

У таких надскладних умовах «виживання» банкам необхідно формувати нову політику наповнення власних ресурсів, аби мати успіх у своїй діяльності: функціонувати в межах регулювання банківської діяльності, встановле-

них НБУ, і отримувати прибуток для акціонерів та майбутнього прогресивного розвитку.

В такій ситуації особливого значення набуває діяльність системно важливих банків, оскільки наповнення капіталу таких банків зараз відбувається за рахунок коштів Державного бюджету України, а їх капіталізація є невід’ємною складовою функціонування фінансового сектора України в цілому.

Для визначення напрямів удосконалення управління діяльністю банку проаналізуємо стан різноманітних напрямів наповнення статей балансу банку у сучасних умовах, визначимо проблемні аспекти та дослідимо їх для визначення напрямів ефективного управління активами і пасивами для отримання прибутку, який можна спрямувати не тільки на покриття витрат, а і на наповнення капіталу.

Отже, проаналізувавши стан наповнення балансу банками (див. табл. 1), можна сказати, що у кожному напрямі наповнення балансу є проблеми. Здебільшого вони стосуються загальної макроекономічної ситуації в країні. Тому політика формування фундаменту для стійкого розвитку шляхом нарощення капіталу банку є правильною. Для визначення головних питань щодо досягнення відповідності критеріїв функціонування банку у сучасних умовах необхідно провести глибокий аналіз для кожного банку. Таким чином можна буде визначити його фінансовий стан, стан його управління, основні джерела наповнення, витрати та можливості.

Ефективне управління активами і пасивами, перш за все, включає управління фінансовою стійкістю. Основні цілі, до яких зводиться таке управління, є підтримання ліквідності,

платоспроможності, нарощення прибутку та зниження ризиків [6].

У разі неналежного управління активами і пасивами банку можна отримати загрозу не лише одному банку, а і банківській системі загалом, що може стати причиною прискорення інфляції та банкрутства багатьох клієнтів. Крім того, деякі банки стикаються з різними видами ризиків, що пов'язані між собою, та також призводять до неплатоспроможності фінансової установи.

Вищезазначені проблеми складаються у міцний ланцюг: кожна наступна проблема тягне за собою новий ризик для банку, а, отже, і загрозу функціонування. Наприклад, концентрування уваги управління банком лише на формуванні депозитної ресурсної бази, та нездатність банку розподілити свої накопичені кошти тягне за собою недостатність коштів по виплаті власних зобов'язань. Подолання вищезазначених проблем можливо лише у поєднанні з ефективним управлінням активами і пасивами, що дасть змогу вийти на той рівень показників діяльності, який вимагатиме Національний банк України у 2020 р.

Як нам відомо, НБУ обрав стратегію визначення системно важливих банків як таких, що найбільше мають вплив на фінансову стабільність України в цілому. Тому для ілюстрації процесів, що відбувається, було обрано системно важливий банк ПАТ «Державний ощадний банк України».

Кожний системно важливий банк з 01.01.2019 зобов'язаний дотримуватися спеціальних значень економічних нормативів, а саме [1]: нормативу миттєвої ліквідності (Н4) — не менше ніж 30 %; максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7) — не більше ніж 20 %. З 01.01.2020 системно важливий банк також повинен формувати буфер системної важливості, який розраховується від загального обсягу ризику [1].

Отже, проаналізуємо динаміку активів, зобов'язань та власного капіталу в ПАТ «Державний ощадний банк України»:

З рис. 1 бачимо, що активи, зобов'язання і капітал банку мають тенденцію до зростання протягом аналізованого періоду. Незначне зменшення відбулось в зобов'язаннях станом на 31.06.2017 на 468 тис. грн в основному за рахунок різкого зменшення коштів банків. Загальна сума активів станом на 01.01.2017 скла-

дає 210 607 млн грн. Приріст за II квартал 2017 р. складає 9648 млн грн. Приріст активів з 2014 р. склав 118 556 млн грн.

Основним засобом розміщення активів залишається кредитування фізичних осіб. Розмір вкладень активів у напрямі збільшилась на 13 454 млн грн і у 2017 р. становила 65 633 млн грн (у 2014 р. — 52 180 млн грн). Таким чином, банк нарощує свою кредитну базу, але ще більш стрімко нарощує резерви під знецінення. Протягом періоду, що аналізується, ця стаття має найвищу питому вагу, але спостерігається тенденція до її зменшення, що відбувається за рахунок збільшення обсягів інших статей активів та зменшення суми кредитних коштів у динаміці.

Незважаючи на постійну позитивну капіталізацію ПАТ «Державний ощадний банк України», пасиви зростають більше за рахунок зобов'язань. Ми бачимо, що, порівняно з власним капіталом, зростання зобов'язань банку є доволі швидким. Це спричиняє зростання фінансових ризиків.

Для визначення впливу управління активами і пасивами у ПАТ «Державний ощадний банк України» на формування його капіталу доцільно розглянути структуру доходів банку, а також його витрати задля визначення можливих джерел формування достатності капіталу у сучасних умовах (рис. 2).

Як видно з рис. 2, у 2014 та 2015 р. в цілому банк отримував збитки. У 2014 р. дохід спостерігався тільки по статті комісійні доходи (1590 млн грн), а в 2015 р. найбільший дохід був від інвестицій наявних для продажу (6352 млн грн), комісійних доходів — 2131 млн грн та чистого непроцентного доходу — 1817 млн грн.

2016 року по всіх статтях, окрім операцій з іноземною валютою, банк мав дохід. По даній статті банк отримав збиток у розмірі — 3602 млн грн. В порівнянні з 2014 р., приріст доходів склав 19 112 млн грн.

В I півріччі 2017 р. з'являється і операційний дохід у розмірі 3506 млн грн, що має найбільшу питому вагу у II кварталі 2017 р. — 35 %. Чистий процентний дохід та комісійні доходи склали по 18 % питомої ваги і мали приріст у 6116 млн грн та 251 млн грн відповідно у порівнянні з 2014 р.

Розглянувши динаміку доходів і витрат банку, доцільно визначити його фінансовий ре-

зультат. Динаміка чистого прибутку банку за 2014 — I півріччя 2017 р. подана на рис. 3:

Збитки, які поніс банк 2014—2015 рр. (див. рис. 3), спричинені різким погіршенням економіки країни та втратою банку своїх активів з цих же причин. Але бачимо, що з 2015 р. банк поступово нарощує результати і можна припускати, що за дотримання обраної політики управління, банк надалі буде поступово збільшувати свій прибуток.

Що стосується джерел самостійного формування достатності капіталу банку, наразі їх катастрофічно не вистачає. Адже, як бачимо з проведеного вище аналізу, доходів ледь вистачало на покриття витрат. Але, ПАТ «Державний ощадний банк України» — системно важливий банк, завдяки чому і з причин, що 100 % його акцій належить державі, банк регулярно докапіталізовують. Таким чином, фінансовому менеджменту банку, на нашу думку, необхідно сконцентруватись на пошуку власних джерел формування своїх активів і пасивів за для отримання більшого прибутку, який можна буде спрямувати на нарощення капіталу.

Висновки. Для досягнення поставленої мети необхідно було зіставити цілі управління активами і пасивами і отримання прибутку від діяльності. Проведене дослідження дало змогу виявити основні проблеми в діяльності банків по наповненню статей балансу. В ході дослідження виявлено, що на даному етапі банкам необхідно сконцентруватись на формуванні додаткових джерел прибутку, що стане запорукою подальшого його існування. Виходячи з отриманих даних, банкам необхідно вкладати кошти в активні операції, зокрема відродження кредитування з умовою надання позик після детального аналізу платоспроможності за для запобігання нарощення різноманітних видів ризиків.

Що стосується ПАТ «Державний ощадний банк України», то йому як системно важливому банку необхідно більш ефективно використовувати власні активи, а не розраховувати на докапіталізацію. Як надійному державному банку йому можна запропонувати використовувати кредити від міжнародних організацій для поповнення власного капіталу, одночасно нарощувати джерела прибутків за для покриття витрат по кредиту. Перспектив-

ною також може стати інвестиційна діяльність банку на довгостроковий період.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Комплексна програма розвитку фінансового сектору до 2020 року, затверджена постановою Правління Національного банку України від 18.06.2015 № 391. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/card/v0391500-15> (дата звернення 09.09.2017).
2. Інфляційний звіт. Офіційне інтернет-представництво Національного банку України. URL: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=742185 (дата звернення 09.09.2017).
3. Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні: постанова Національного банку України від 28.08.2001 № 368. *Офіційний вісник України*. 19.10.2001. № 40. Ст. 1813.
4. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України: постанова Національного банку України від 07.04.2016 № 242. *Офіційний вісник України*. 10.05.2016. № 34. Ст. 1340.
5. Звіт про фінансову стабільність. Грудень 2016. URL: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=40819104> (дата звернення 09.09.2017).
6. Шварц О.В. Управління активами і пасивами банку як фактор забезпечення фінансової стійкості. *Фінансовий простір*. 2015. № 2. С. 145—149.
7. Фінансова звітність ПАТ «Державний ощадний банк України» за 2016-2017 рр. URL: <https://www.oschadbank.ua/ua/about/reporting/> (дата звернення 09.09.2017).

REFERENCES

1. Kompleksna prohrama rozvytku finansovoho sektoru do 2020 roku, zatverdzhena postanovoiu Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy vid 18.06.2015 No. 391. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/card/v0391500-15> [in Ukrainian].
2. Inflitsiyniy zvit. Ofitsiine internet-predstavnytstvo Natsionalnoho banku Ukrainy. URL: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=742185 [in Ukrainian].
3. Pro zatverdzhennia Instruktсии pro poriadok rehuliuвання diialnosti bankiv v Ukraini: postanova Natsionalnoho banku Ukrainy vid 28.08.2001 № 368. *Ofitsiyniy visnyk Ukrainy*. 19.10.2001. No. 40. St. 1813 [in Ukrainian].
4. Pro vnesennia zmin do deiakyykh normatyvno-pravovykh aktiv Natsionalnoho banku Ukrainy: postanova Natsionalnoho banku Ukrainy vid 07.04.2016 No. 242. *Ofitsiyniy visnyk Ukrainy*. 10.05.2016. No. 34. St. 1340 [in Ukrainian].
5. Zvit pro finansovu stabilnist. Hruden 2016. URL: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=40819104> [in Ukrainian].
6. Shvarts O.V. Upravlinnia aktyvamy i pasyvamy banku yak faktor zabezpechennia finansovoi stiiikosti. *Finansoviyi prostir*. 2015. No. 2: 145—149 [in Ukrainian].
7. Finansova zvitnist PAT «Derzhavnyi oshchadnyi bank Ukrainy» za 2016-2017 rr. URL: <https://www.oschadbank.ua/ua/about/reporting/> [in Ukrainian].

Надійшла 21.09.2017

И.Е. Семенча, М.И. Ерина

Днепровский национальный университет
имени Олеса Гончара, г. Днепр

**АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ
БАНКОВ УКРАИНЫ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ
РЕФОРМИРОВАНИЯ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ**

Исследованы характер и основные проблемы наполнения баланса банка как основного элемента формирования достаточного капитала в современных условиях. Определены основные элементы эффективного управления активами и пассивами банка, проанализирована и обоснована взаимосвязь их управления с возможностями формирования капитала и прибыли. Предложены главные элементы управления относительно достижения желаемого уровня капитала.

Ключевые слова: банк, управление, капитал, активы, пассивы, достаточность, банковская система, реформирование.

I.Ye. Semencha, M.I. Yerina

Oles Honchar Dneprovsky National University

**ACTUAL QUESTIONS OF THE FUNCTIONING
OF BANKS OF UKRAINE AT THE PRESENT STAGE
OF THE BANKING SYSTEM REFORM**

The article explores the nature and main problems of filling the bank's balance sheet as the main element of the formation of sufficient capital in modern conditions. The main elements of effective management of the bank's assets and liabilities have been identified, and the relationship between their management and the opportunities for capital formation and profit has been analyzed and justified. The main elements of management regarding the achievement of the desired level of capital are proposed.

Keywords: bank, management, capital, assets, liabilities, sufficiency, banking system, reforming.

РЕЗОЛЮЦІЯ
міжнародної науково-практичної конференції
«Досвід об'єднання територіальних громад на сході України:
економіко-правові аспекти»
(26—27 вересня 2017 р., м. Київ)*

Учасники міжнародної науково-практичної конференції «Досвід об'єднання територіальних громад на сході України: економіко-правові аспекти», що відбулася 26—27 вересня 2017 р. в Інституті економіко-правових досліджень НАН України за фінансової та організаційної підтримки регіонального Представництва Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні, участі вчених різних регіонів України, вчених з Федеративної Республіки Німеччина (університету м. Аусбург, Лейбниц-Інституту східно- та південно-європейських досліджень, Центру наукових досліджень Східної та Південної Європи м. Регенсбург), представників об'єднаних територіальних громад (далі — ОТГ) Донецької і Луганської областей, підтримують запровадження в Україні реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади на засадах децентралізації владних повноважень.

Констатовано, що в Україні в основному створено організаційно-правові та інституційні передумови реформування місцевого самоврядування, якісної трансформації системи територіальної організації влади. Взірцем позитивних перетворень слід визнати діяльність об'єднаних територіальних громад, практика створення яких по всій території держави отримала схвальну оцінку з боку міжнародних експертів та європейських організацій з питань розвитку демократії. Перші результати діяльності ОТГ переконують в тому, що основна мета державної регіональної політики, яка полягає серед іншого у посиленні спроможності територіальних громад, досягається.

У той же час учасники конференції звертають особливу увагу на специфіку проблем, характерних для розвитку ОТГ на сході країни, переважно на територіях Донецької та Луганської областей. Неординарність соціально-економічного та правового положення ОТГ у цих областях зумовлюється, насамперед, близькістю до проведення заходів АТО, підвищеним навантаженням на об'єкти інженерної та соціальної інфраструктури, необхідністю відновлення поселень від наслідків бойових дій, високою концентрацією внутрішньо переміщених осіб тощо.

Саме ці обставини склали підґрунтя для проведення плідного обговорення наявних здобутків ОТГ на сході України та проблем, які стримують їх активний розвиток. Звісно, вирішення значного кола питань, які були розглянуті під час проведення конференції, потребують докладання спільних зусиль як з боку представників наукового співтовариства, органів місцевого самоврядування ОТГ, так і органів державної влади, а також міжнародних громадських інституцій.

У зв'язку з цим, за підсумками обговорення актуальних питань, пов'язаних з організацією діяльності та подальшим розвитком ОТГ, особливо на сході України, учасники конференції ухвалили такі **РЕКОМЕНДАЦІЇ**:

1. Верховній Раді України:

1.1. Сприяти поступовому впровадженню у законодавство України з питань реформування місцевого самоврядування, в цілому, та розвитку ОТГ, зокрема, фундаментальних положень, що отримали відображення у Цілях сталого розвитку на 2016—2030 рр., затверджених Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 25.09.2015.

* <http://www.iepd.kiev.ua/?p=6925>

1.2. Внести зміни до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та інші законодавчі акти, закріпивши принципи субсидіарності та пропорційності в якості основних принципів здійснення місцевого самоврядування та реалізації процесу децентралізації у частині забезпечення перерозподілу в Україні владних повноважень між центральним, регіональним та місцевим рівнями влади.

1.3. Внести зміни до Бюджетного кодексу України, Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та інші законодавчі акти, якими передбачити відповідність фінансових ресурсів місцевих бюджетів обсягу делегованих їм повноважень шляхом розвитку середньострокового бюджетного планування на місцевому рівні.

2. Кабінету Міністрів України:

2.1. Забезпечити розробку системи індикаторів (показників) оцінки розвитку ОТГ, зокрема їхньої фінансової спроможності, з урахуванням специфіки їх діяльності на сході України.

2.2. Розробити порядок реалізації інвестиційних екологічних проєктів, здатних трансформувати економіку ОТГ східних регіонів України на принципах сталого розвитку у напрямі розвитку виробництва інноваційної продукції з одночасною мінімізацією негативних екологічних наслідків.

2.3. Подати Верховній Раді України пропозиції щодо внесення змін до Закону України «Про державно-приватне партнерство» з метою стимулювання реалізації інвестиційних проєктів на території ОТГ східних регіонів України, а саме шляхом:

закріплення норми про незмінність умов оподаткування діяльності приватних партнерів на весь період відносин, оскільки саме нестабільність податкового законодавства України істотно обмежує залучення інвестицій (в тому числі іноземних). Вказану преференцію слід надавати щонайменше на період відновлення економіки східних регіонів України, які постраждали від здійснення бойових дій та перебувають на лінії розмежування;

розширення сфери застосування державно-приватного партнерства через поширення відповідних форм співробітництва на такі види господарської діяльності, як: житлове будівництво, реконструкція кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду; відтворення лісів та проведення агролісомеліоративних заходів тощо.

2.4. Подати Верховній Раді України пропозиції щодо відновлення дії норми абз. 2 ч. 1 ст. 24-1 Бюджетного кодексу України, яка передбачає, що при складанні проєкту Державного бюджету України та прогнозу Державного бюджету України на наступні за плановим два бюджетні періоди державний фонд регіонального розвитку визначається в обсязі не менше 1 відсотка прогнозного обсягу доходів загального фонду проєкту Державного бюджету України на відповідний бюджетний період. (На даний час дія цієї норми зупинена, що призводить до неналежного наповнення державного фонду регіонального розвитку. Зокрема, кошти Державного фонду регіонального розвитку наразі складають 3,5 млрд грн, замість близько 7,3 млрд грн (це 1%).

2.5. Врахувати особливі потреби у медичній та освітній сферах ОТГ східних регіонів України, що зумовлено високим рівнем концентрації внутрішньо переміщених осіб на території таких ОТГ, під час здійснення розподілу резерву коштів освітньої і медичної субвенцій, а також нерозподілених видатків цих субвенцій для територій Донецької та Луганської областей, на яких органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження, між місцевими бюджетами, а також перерозподілу таких субвенцій між місцевими бюджетами.

2.6. Ініціювати розгляд питання про виділення додаткових бюджетних коштів на проведення ремонту та/або реконструкції вулиць і доріг (міських та інших населених пунктів) у межах ОТГ на сході України, які зазнали пошкодження внаслідок бойових дій чи використання важкої військової гусеничної техніки.

3. Профільним міністерствам та службам України:

3.1. **Міністерству фінансів України** — ініціювати розгляд на засіданні Кабінету Міністрів України питання щодо підвищення ефективності міжбюджетних відносин шляхом удосконалення механізму розподілу інфраструктурної субвенції (у зв'язку із незбалансованістю чинного на теперішній час порядку її помісячного розподілу) та збільшення її обсягів для всіх регіонів із внесенням відповідних змін до Проєкту Закону України «Про Державний бюджет України на 2018 рік» (з урахуванням збільшення кількості ОТГ).

3.2. **Міністерству фінансів України, Міністерству регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України** — ініціювати розгляд на засіданні Кабінету Міністрів України питання щодо погашення заборгованості держави перед місцевими бюджетами ОТГ, яка виникла внаслідок здійснення органами місцевого самоврядування ОТГ витрат з оплати житлово-комуналь-

них послуг (житлові субсидії населенню), пільг окремим категоріям громадян, здійснення інших заходів з виконання державних програм соціального захисту населення.

3.3. **Міністерству фінансів України, Державній казначейській службі України** — ініціювати розгляд на засіданні Кабінету Міністрів України питання щодо підвищення ефективності управління коштами місцевих бюджетів ОТГ, зосередженими на депозитних рахунках, шляхом розробки та впровадження механізму стимулювання їх раціонального використання, у т. ч. для розвитку власної інфраструктури.

4. Науковим установам та ВНЗ:

4.1. Продовжити здійснення наукових досліджень, спрямованих на визначення організаційно-економічних, правових, інституційних передумов розвитку ОТГ на сході України.

4.2. Проводити тематичні конференції, «круглі столи», семінари, предметом яких виступатимуть, у тому числі, проблеми розвитку ОТГ на сході України.

5. Інституту економіко-правових досліджень НАН України:

5.1. Посилити наукові зв'язки та співробітництво з ОТГ на сході України, надавати консультаційну та науково-методичну допомогу органам місцевого самоврядування ОТГ з питань, пов'язаних з виконанням положень Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад».

5.2. Передбачити виконання на постійній основі науково-дослідних робіт у межах тематики наукових досліджень Інституту, результати яких будуть спрямовані на розв'язання прикладних проблем організації діяльності ОТГ.

5.3. Забезпечити участь представників Інституту у діяльності робочих груп, які створюються з питань реалізації державної регіональної політики з метою напрацювання пропозицій щодо перспективних напрямів розвитку ОТГ.

6. Об'єднанням територіальним громадам:

6.1. Звертатися до уповноважених органів державної влади з пропозиціями щодо визначення пріоритетів розвитку ОТГ на середньостроковий період.

6.2. Делегувати представників ОТГ до складу робочих груп, які створюються з питань реалізації державної регіональної політики з метою напрацювання пропозицій щодо перспективних напрямів розвитку ОТГ.

6.3. Залучати науковців Інституту економіко-правових досліджень НАН України, фахівців інших наукових установ та вищих навчальних закладів до складу комісій та інших робочих органів, що утворюються при органах місцевого самоврядування ОТГ, з метою напрацювання спільних рішень з правових, соціально-економічних та інших питань розвитку ОТГ.

6.4. Забезпечити створення власного бренду громади (бренд-бук) для здійснення позиціонування ОТГ серед багатьох інших, використовуючи свої переваги.

Директор Інституту економіко-правових досліджень НАН України,
д-р юрид. наук, професор, чл.-кор. НАПрН України, Заслужений юрист України

В.А. Устименко

Директор Луганської філії Інституту економіко-правових досліджень НАН України,
д-р екон. наук, професор

І.В. Заблодська

Заступник директора з наукової роботи
Інституту економіко-правових досліджень НАН України, д-р юрид. наук, доцент

Р.А. Джабраїлов

Директор Регіонального представництва Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні

М. Рьотіг

Член наукової ради юридичного факультету університету м. Аусбург (Німеччина),
експерт з німецького публічного права, європейського та міжнародного права

С. Лоренцмейер

Професор, завідувач кафедри публічного права, європейського права
та публічного економічного права, Університет м. Аусбург (Німеччина),
член Європейської групи публічного права

Ф. Волленшлегер

Професор, головний науковий співробітник відділу економіки
Лейбниц-Інституту східно- та південно-європейських досліджень,

Центр наукових досліджень Східної та Південної Європи м. Регенсбург (Німеччина)

М. Трошке

та інші учасники конференції.